

Ispovijed

Mihail Bakunjin

1851.

Sadržaj

Ispovijed	3
Pismo Caru	61

Ispovijed

Na primjerku, prepisanom za Nikolaja I, prevučena lakom nalazi se napomena olovkom: »Trebalo bi da pročitaš, vrlo je zanimljivo i poučno«. Napomena je napisana mastilom na margini i ovjerio ju je general-lajtnant Dubeljt.

Vaše Imperatorsko Veličanstvo
Premilostivi Gospodaru!

Kad su me vodili iz Austrije u Rusiju, znajući strogost ruskih zakona, znajući Vašu nesavladivu mržnju prema svemu što makar nalikuje na neposlušnost, ne govoreći o javnoj pobuni protiv volje Vašeg Imperatorskog Veličanstva – znajući također svu težinu mojih prijestupa, koje nisam imao nade, a čak ni namjere da utajim ili umanjim pred sudom – rekao sam sebi da mi preostaje samo jedno: trpjeti do kraja, i molio sam Boga da mi dade snage da mogu ispiti dostojno i bez podle slabosti gorku čašu što sam je sâm pripremio. Znao sam, da lišen plemstva, prije nekoliko godina, presudom Praviteljstvujušćeg Senata i ukazom Vašeg Imperatorskog Veličanstva, mogu biti na osnovi zakona podvrgnut tjelesnoj kazni, i očekujući najgore, uzdao sam se samo u smrt kao na brzu spasiteljicu od svih muka i svih iskušenja.

Ne mogu opisati, Gospodaru, kako sam bio iznenađen, duboko dirnut plemenitim, čovječnim, popustljivim ophođenjem koje me je dočekalo već na prvom koraku poslije prelaska ruske granice! Očekivao sam drugačiji susret. Što sam vidio, čuo, sve što sam iskusio u toku cijelog puta, od Carstva Poljskog do Petropavlovske utvrde, bilo je u takvoj suprotnosti s mojim uplašenim iščekivanjem, stajalo je u proturječnosti sa svim onim što sam ja sâm, po pričanju, i mislio i govorio i pisao o okrutnosti Ruske Vlade, da sam, prvi puta posumnjavši u istinu svojih ranijih shvaćanja, upitao sebe s čuđenjem: nisam li klevetao? Dvomjesečni boravak u Petropavlovskoj utvrdi konačno me je uvjerio u potpunu neosnovanost mnogih starih preduvjerenja.

Nemojte, uostalom, misliti, Gospodaru, da sam, ohrabren takvim čovjekoljubivim ponašanjem, stekao neku lažnu ili taštu nadu. Ja odlično shvaćam da strogost zakona ne isključuje čovjekoljublje isto kao i obratno, da čovjekoljublje ne isključuje strogo izvršavanje zakona. Ja znam koliko su veliki moji prijestupi, i izgubivši pravo da se nadam, ničemu se ne nadam – i da Vam kažem istinu, Gospodaru, tako sam ostario i duša mi je otežala ovih posljednjih godina, da više čak ništa i ne želim.

Grof Orlov mi je rekao u ime Vašeg Imperatorskog Veličanstva, da Vi želite, Gospodaru, da Vam napišem potpunu ispovijed svih svojih pogrešaka. – Gospodaru! Ja nisam zaslužio takvu milost i crvenim, sjetivši se svega što sam se drznuo da govorim i pišem o neumoljivoj strogosti Vašeg Imperatorskog Veličanstva.

Kako da pišem? Što da kažem strašnom Ruskom Caru, prijetećem Čuvaru i Poborniku zakona? Moja Ispovijed bi se, kao mome Gospodaru, sastojala u slijedećih nekoliko riječi: Gospodaru! potpuno sam kriv pred Vašim Imperatorskim Veličanstvom i pred zakonima Domovine. Vi znate moje prijestupe, i to što Vam je poznato, dovoljno je da me po zakonima osudite na najtežu kaznu koja postoji u Rusiji. Javno sam dizao bunt protiv Vas, Gospodaru, i protiv Vaše Vlade. Osmjelio sam se da Vam se suprotstavim kao neprijatelj, pisao sam, govorio, bunio umove protiv Vas, gdje

sam i koliko mogao. Što je potrebno još? Naredite da budem i kažnjen, Gospodaru. I Vaš sud i Vaša kazna bit će zakoniti i pravedni. – Što bih još mogao napisati svome Gospodaru?

Ali grof Orlov mi je rekao, u ime Vašeg Imperatorskog Veličanstva, riječ koja me je potresla u dubinu duše i uzbunila cijelo moje srce. »Pišite – rekao mi je on – pišite Gospodaru, kao što bi razgovarali sa svojim duhovnim Ocem«.

Da, Gospodaru, ispovijedat ću Vam se kao duhovnom Ocu, od kojega čovjek očekuje ne ovdje, nego oprostaj na drugom svijetu. I molim Boga da bi me nadahnuo jednostavnim riječima, iskrenim, srdačnim, bez lukavosti i laskanja, dostojnim, jednom riječju, da nađu put do srca Vašeg Imperatorskog Veličanstva.

Molim Vas samo za dvije stvari, Gospodaru! Prvo, ne sumnjajte u istinitost mojih riječi. Kunem Vam se da nikakva laž, ni tisućiti dio laži neće isteći iz pera moga. A drugo, molim Vas, Gospodaru, *ne zahtijevajte od mene da Vam ispovijedam tuđe grijehove, jer u duhu nitko ne otkriva grijehove drugih, samo svoje.* (Podvukao Nikolaj. Na margini je njegova napomena olovkom: »Time već uništava svaku vjerodostojnost. Ako osjeća svu težinu svojih grijehova, onda bi se samo čista i potpuna ispovijed, a ne uvjetna, mogla smatrati ispoviješću«. Prim. red.) Iz potpunog brodoloma što me je zadesio, spasio sam samo jedno dobro: čast i saznanje da za svoj spas, ili za olakšanje svoje sudbine, nigdje, ni u Saksoniji ni u Austriji, nisam bio izdajnik. Mrska pomisao da sam iznevjerio bilo čije povjerenje ili prenio riječ koju je neko neoprezno izgovorio u mojoj prisutnosti, bila bi mi nepodnošljivija od samih mučenja. I u Vašim očima, Gospodaru, više volim da budem zlikovac koji zaslužuje najstrožu kaznu, nego podlac.

I tako, počinjem svoju Ispovijed.

Da bi bila savršena, moram kazati nekoliko riječi o svojoj mladosti. Učio sam tri godine u Artiljerijskom učilištu, bio sam proizveden za oficira u devetnaestoj godini života, a krajem četvrte godine svojega učenja, nalazeći se u prvom oficirskom razredu, zaljubio sam se, izgubio razum, prestao učiti, položio sam ispite na najsramotniji način ili bolje reći nisam ih uopće položio, i zato sam bio upućen da služim u Litvi s naređenjem da me tri godine ne unapređuju, i da me prije stjecanja čina potporučnika ne puštaju ni na odmor, niti mi dozvole ostavku. – Na taj se način moja službena karijera iskvarila na samom početku, mojom vlastitom krivnjom i bez obzira na doista očinsku brigu Mihajla Mihajloviča Kovanjke, tadašnjeg zapovjednika Artiljerijskog učilišta.

Odsluživši godinu dana u Litvi, ja sam s velikim naporom dao ostavku, savršeno protiv želje svog oca. Napustivši vojnu službu, naučio sam njemački jezik i žudno sam se bacio na izučavanje njemačke filozofije, od koje sam očekivao savjet i spas. Obdaren živom maštom, i kao što kažu Francuzi: *d'une grande dose d'exaltation*, – oprostite, Gospodaru, ne mogu da nađem ruski izraz, pričinio sam mnogo tuge svome ocu, zbog čega se sada od sve duše, premda kasno, kajem! Samo jedno mogu reći kao svoje opravdanje: moje tadašnje gluposti, a također i kasniji grijehovi i prijestupi, bili su lišeni svih niskih, egoističnih pobuda. Proistjecali su većinom iz lažnih shvaćanja, ali još više iz silne i nikad nezadovoljene potrebe znanja, života i djelovanja.

Godine 1840, u svojoj dvadeset i sedmoj godini, s mukom sam dobio odobrenje od oca za put u inozemstvo, da bih slušao tečaj znanosti na Berlinskom sveučilištu. U Berlinu sam učio godinu i pol. Prve godine mog boravka u inozemstvu i početkom druge, bio sam još daleko, kao i prije u Rusiji, od svih političkih pitanja, koje sam čak prezirao, gledajući na njih s visine filozofske apstrakcije. Moja ravnodušnost prema njima išla je tako daleko da nisam čak htio uzimati novine u ruke. Bavio sam se naukama, osobito njemačkom metafizikom, kojom sam bio izuzetno obuzet, gotovo do ludila, i danju i noću, ne videći ništa drugo izuzev Hegelovih kategorija. Uostalom, sama me je Njemačka izliječila od u njoj raširene filozofske bolesti. Upoznavši se поближе s meta-

fizičkim pitanjima, prilično sam se brzo uvjerio u ništavnost i taštinu svake metafizike: tražio sam u njoj život, a u njoj je smrt i dosada, tražio sam djela, a u njoj je potpun nerad. Ovome otkriću dosta je pridonijelo i osobno poznanstvo s njemačkim profesorima, jer što može biti gore, žalosnije, smješnije od njemačkog profesora, a i od njemačkog čovjeka uopće! Tko upozna temeljitije njemački život, taj ne može voljeti ni njemačku znanost. A njemačka je filozofija čist proizvod njemačkog života, i zauzima među suvremenim naukama onakvo mjesto kakvo i Nijemci zauzimaju među živim narodima. Ona mi se naposljetku ogadila, i ja se sam prestao baviti njome. Na taj način, izliječivši se od Njemačke metafizike, ja se ipak nisam izliječio od žeđi novoga, od želje i nade da nađem za sebe u zapadnoj Evropi zahvalan predmet za bavljenje i široko polje djelovanja. Nesretna misao da se ne vratim u Rusiju već se počinjala buditi u mojoj svijesti. Ostavio sam filozofiju i bacio se u politiku.

Nalazeći se u tom prijelaznom stanju, preselio sam se iz Berlina u Dresden. Počeo sam čitati političke časopise. Sa stupanjem na prijestolje sadašnjeg pruskog kralja, Njemačka je uzela novi pravac: Kralj je svojim govorima, obećanjima, novinama, uskomešao, stavio u pokret ne samo Prusku, nego i sve ostale njemačke zemlje, tako da ga je dr Ruge ne bez razloga nazvao prvim njemačkim revolucionarom, – oprostite, Gospodaru, što se izražavam tako smjelo, govoreći o krunjenoj osobi. Tada se u Njemačkoj pojavilo mnogo brošura, časopisa, političkih pjesama i ja sam sve to žudno čitao. Tada sam prvi put čuo govor o komunizmu. Izišla je knjiga »Die Socialisten in Frankreich« doktora Steina, koja je ostavila na mene isto tako neobičan i silovit dojam kao ranije pročitana knjiga doktora Straussa »Das Leben Jesu«, otkrivši mi n svijet, u koji sam se bacio s žarom pohlepnog i željnog čovjeka. Činilo mi se da čujem objavu novog blaženstva, otkrovenje nove religije podizanja, dostojanstva, sreće, oslobođenja cijelog čovječjeg roda. Počeo sam čitati djela francuskih demokrata i socijalista, i gutao sam sve do čega sam u Dresdenu mogao doći. Upoznavši se uskoro s doktorom Arnoldom Rugeom, koji je izdavao »Die deutsche Jahrbücher«, časopis što se u to vrijeme nalazio gotovo u jednakom prijelazu s filozofije na politiku, napisao sam za njega filozofsko-revolucionarni članak »Die Parteien in Deutschland«, pod pseudonomim Jules Elyzard. Tako je nesretna i teška bila moja ruka od samog početka, da je odmah po pojavi članka zabranjen i časopis. To je bilo krajem 1842. godine.

Tada je doputovao iz Švicarske u Dresden politički pjesnik Georg Herwegh, koga je veličala cijela Njemačka i koga je s počastima primio i sam pruski kralj, da bi ga ubrzo zatim potjerao iz svojih posjeda. Ostavljajući postrani političko opredjeljenje Herwegha, o čemu ne smijem govoriti pred Vašim Imperatorskim Veličanstvom, moram reći da je on čovjek čist, istinski plemenit, sa širokom dušom, što je rijetkost kod Nijemaca – čovjek koji traži istinu, a ne svoju dobit i korist. Upoznao sam se s njim, sprijateljio se i do kraja smo ostali prijatelji. Gore spomenuti članak u »Deutsche Jahrbücher«, poznanstvo s Rugeom i njegovim kružokom, posebno moja drugarska veza s Herweghom, koji je gromoglasno nazivao sebe republikancem, uostalom još uvek nepolitička veza, iako zasnovana na sličnosti mišljenja, htijenja i ciljeva – nepolitička zato što nije imala apsolutno nikakvog praktičnog cilja – sve je to na mene skrenulo pažnju ambasade u Dresdenu. Čuo sam da se počelo govoriti o potrebi mog povratka u Rusiju. Ali povratak u Rusiju činio mi se kao smrt! U zapadnoj Evropi preda mnom se otvarao beskrajni vidik, želio sam život, čudesa, široke prostore slobode. U Rusiji sam vidio tamu, moralnu hladnoću, obamrlost, nerad – j riješio sam da se odvojim od domovine. Svi moji kasniji grijehovi i nesreće proisteki su iz tog lakomislenog koraka. Herwegh je morao napustiti Njemačku, ja sam pošao skupa s njim u Švicarsku – da je on išao za Ameriku, ja bih i tamo krenuo s njim – i nastanio sam se u Zürichu, u siječnju 1843. godine.

Kao što sam se u Berlinu počeo pomalo liječiti od svoje filozofske bolesti, tako su u Švicarskoj počela moja politička razočaranja. No kako je politička bolest teža, štetnija, dublje se ukorjenjuje u dušu nego filozofija, to je i za njeno izlječenje trebalo više vremena, više gorkih iskustava. Ona me je dovela u ovaj nezavidan položaj u kome se sad nalazim, ali ja još ni sad ne znam jesam ili od nje potpuno ozdravio? Ne smijem oduzimati vrijeme Vašem Imperatorskom Veličanstvu opisom unutrašnje švicarske politike. Po mom mišljenju ona može biti izražena sa dvije riječi: prljave intrige. Najveći dio švicarskih časopisa nalazi se u rukama njemačkih doseljenika – govorim ovdje samo o njemačkoj Švicarskoj – a Nijemci su do te mjere lišeni društvenog takta, da se svaka polemika u njihovim rukama pretvara obično u prljave psovke, u kojima se male i gnjusne ličnosti smjenjuju bez kraja i konca. U Zürichu sam se upoznao s Herweghovim poznanicima i prijateljima koji su mi se uostalom malo svidjeli, tako da sam za sve vrijeme svog boravka u tom gradu izbjegavao česte susrete s njima i samo sam se s Herweghom nalazio u prisnoj vezi. Tada je vladao Ciriškom republikom Staatsrath Bluntschli, vođa konzervativne partije. Njegove novine »Der Schweizerische Beobachter« vodio je žestoku bitku s organom demokratske partije »Der Schweizerische Republikaner«, što ga je izdavao Julius Frebel, Herweghov poznanik i čak prijatelj. Također ne smijem govoriti o predmetu njihovog tadašnjeg spora: u njemu je bilo suviše prljavštine. To nije bio čisto politički spor, kao što se ponekad događa među suparničkim partijama u drugim državama. U njemu su također sudjelovali i religiozni šarlatani, proroci, mesije, zajedno s blagorodnim vitezovima slobodnih profesija, obični lopovi i čak nepotrebne žene, koje su kasnije sjedile na istoj klupi s gospodinom Bluntschlijem, kao svjedoci i kao optuženici, na javnom procesu kojim se završila ova skandalozna svađa. Bluntschli i njegovi prijatelji, braća Rhomer, od kojih je jedan nazivao sebe mesijom a drugi prorokom, bili su osuđeni i osramoćeni, zajedno s tim damama. Demokrati su trijumfirali, premda ni sami iz te prljave rabote nisu izišli bez sramote. A Bluntschli je, da bi se osvetio, a vjerojatno i pokoravajući se zahtjevima pruske vlade, protjerao savršeno nevinog Herwegha iz Ciriškog kantona.

Živio sam po strani od svih zadjevica, rijetko koga viđajući, izuzev Herwegha. Nisam poznavao ni gospodina Bluntschlija, ni njegove prijatelje. Čitao sam, učio i razmišljao o sredstvima pomoću kojih bi na pošten način osigurao sebi egzistenciju, jer od kuće više nisam dobivao novac. Ali je Bluntschli, vjerojatno saznajući za moje prijateljske odnose s Herweghom – što se sve ne sazna u malom gradu – a možda i zato da bi stekao zasluge i pred ruskom vladom, htio uplesti i mene, za što mu se uskoro pružio slijedeći povoljan slučaj.

Herwegh, nalazeći se već u Argovijskom kantonu, poslao mi je, s preporukom, komunista-krojača Whitlinga, koji je, idući iz Lozane za Zürich, usput svratio do njega, da bi se s njim upoznao. Herwegh je, znajući kako su me tada zanimala socijalna pitanja, preporučio Whitlinga meni. Radovao sam se tom slučaju, kako bih upoznao iz živog izvora o komunizmu, koji je tada već počeo skretati pažnju na sebe. Whitling mi se svidio. On je neobrazovan čovjek, ali sam pronašao u njemu mnogo prirodne dosjetljivosti, bistar um, mnogo energije, osobito mnogo divljeg fanatizma, plemenite gordosti i vjere u oslobođenje i budućnost porobljene većine. On, na žalost, nije dugo sačuvao ove kvalitete, iskvarivši se kasnije u društvu komunista-literatora. Ali tad mi je bio po srcu. Bio sam tako prezasićen otužnim besjedama sitničavih njemačkih profesora i književnika, da mi je bilo ugodno sresti svježeg čovjeka, jednostavnog i neobrazovanog, ali energičnog i punog vjere. Zamolio sam ga da me posjećuje. Navraćao je k meni prilično često, izlažući mi svoju teoriju i pričao mi je mnogo o francuskim komunistima, o životu radnika uopće, o njihovim naporima, nadama, radostima, a također i o njemačkim komunističkim društvima koja su se upravo rađala. Nisam se slagao njegovom teorijom, ali sam izložene činjenice slušao s

velikim zanimanjem: na to su se ograničili moji odnosi s Whitlingom. Drugih veza s njim nisam imao, niti s drugim komunistima u to vrijeme, niti je tih veza bilo kasnije, a ja osobno nikada nisam bio komunist.

Zaustavit ću se ovde, Gospodaru, i nešto dublje ući u taj predmet, znajući da sam ne jednom bio optužen pred Vladom zbog tijesnih veza s komunistima, što je u početku učinio gospodin Bluntschli, a zatim vjerovatno i drugi. Želim jednom za svagda da se očistim od nepravедnih optužbi: imam već tako mnogo svojih grijehova, zašto da uzimam na sebe još i grijehove za koje doista nisam bio kriv! Upoznao sam kasnije mnoge francuske, njemačke, belgijske i engleske socijaliste i komuniste, čitao sam njihova djela, proučavao njihove teorije, ali sâm nisam nikada pripadao ni jednoj sekti, niti kakvom društvu i potpuno sam bio po strani od njihovih pothvata, njihove propagande i akcija. Pratio sam sa stalnom pažnjom kretanje socijalizma, posebno komunizma, jer sam gledao na njega kao na prirodan, potreban i neizbježan rezultat ekonomskog i političkog razvoja zapadne Evrope (govorim samo o zapadnoj Evropi, zato što na Istoku i ni u jednoj slavenskoj zemlji, osim možda u Češkoj i djelimično u Maravskoj i Šleskoj, komunizam nema ni mjesta, ni smisla). Vidio sam u njemu mladu, elementarnu silu koja sebe još dobro ne poznaje, čiji je zadatak ili da obnovi ili da definitivno razruši zapadne Države. – Društveni poredak, društveno uređenje truli su na Zapadu i jedva se drže nenormalnim naporom. Samo se time može objasniti i ona nevjerojatna slabost i onaj panični strah koji su 1848. godine obuzeli sve države na Zapadu, izuzev Engleske. Ali izgleda i nju će uskoro zadesiti ista sudbina. *U zapadnoj Evropi, kuda se god okreneš, svuda se vidi oronulost, slabost, bezvjerje i razvrat, razvrat koji proističe iz bezvjerja. Počinjući od samog vrha društvene ljestvice, ni jedan čovjek, ni jedna privilegirana klasa nema vjere u svoju misiju i pravo – svi lakrdijaju jedni pred drugima i niti jedan drugome, osim samome sebi ne vjeruju: privilegije, klase i vlast drže se egoizmom i navikom – slaba prepreka za sve jaču buru!* (Podvukao Nikolaj. Na margini primjedba: »Porazna istina«, Prim. red.) Obrazovanost je postala poistovjećena s razvratom uma i srca, poistovjećena s nemoći! I usred tog općeg truljenja samo grubi, neprosvijedeći narod, nazivan svjetinom, sačuvao je u sebi svježinu i snagu, uostalom ne toliko u Njemačkoj koliko u Francuskoj. Osim toga, svi dokazi i argumenti, koji su u početku služili aristokraciji protiv monarhije, a zatim srednjem staležu protiv monarhije i aristokracije, danas služe, i sigurno s većom snagom, narodnim masama protiv monarhije, aristokracije i građanstva. – Eto u čemu se sastoji, po mom mišljenju, bit i snaga komunizma, ne govoreći o sve većoj bijedi radničke klase, prirodne posljedice umnožavanja proletarijata, umnožavanje koje je sa svoje strane neizbježno povezano s razvojem tvorničke industrije, onakve kakva postoji na Zapadu. Komunizam u krajnjoj mjeri isto toliko proizlazi odozgo, koliko i odozdo. Dole, u narodnim masama on raste i živi kao potreba, ne jasna, ali energična, kao instinkt uzdizanja. U gornjim, pak, klasama, kao razvrat, kao egoizam, kao instinkt prijeteće zaslužene nesreće, kao neodređeni i bespomoćni strah, posljedica oronulosti i nečiste savjesti. I ovaj strah i neprestani krik protiv komunizma gotovo da su više pridonijeli širenju komunizma, nego sama propaganda komunista. (Brošura Bluntschlijeva, na primjer, tiskana 1843. godine u ime Ciriške Vlade, u vezi sa suđenjem Whitlingu, bila je, zajedno sa spomenutom Steinovom knjigom jedan od glavnih uzroka širenja komunizma u Njemačkoj). Meni se čini da je taj neodređeni, nevidljiv, nezapažen, ali svuda postojeći komunizam, koji živi u ovom ili onom obliku, u svima bez izuzetka, tisuću puta opasniji od onog određenog i razvijenog u sistem, koji se propovijeda u malobrojnim organiziranim tajnim ili javnim komunističkim društvima. (Primjedba Nikolaja: »Točno«, Prim. red.). Nemoć posljednjih jasno se pokazala 1848. u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji i osobito Njemačkoj. I nema ništa

lakše nego pronaći apsurdnost, proturječnost i nemogućnost u svakoj do sada poznatoj socijalnoj teoriji, tako da ni jedna ne može izdržati ni tri dana postojanja.

Oprostite, Gospodaru, ovo kratko razmatranje. No moje su greške tako tijesno povezane s mojim grešnim mislima, da ne mogu ispovijedati jedne, a da ne spomenem druge. Morao sam pokazati zašto nisam mogao pripadati ni jednoj sekta, socijalista ili komunista, kao što su me nepravično optuživali. Shvaćajući uzrok postojanja ovih sekta, ja nisam volio njihove teorije; ne prihvaćajući ih, nisam mogao biti organ njihove propagande. I naposljetku, suviše sam cijenio svoju nezavisnost da bih pristao da budem rob i slijepo oružje bilo kakvog tajnog društva, ne govoreći o takvom čija shvaćanja nisam dijelio. – U to isto vrijeme, to jest 1843. godine, komunistam se u Švicarskoj sastojao od malog broja radnika: u Lozani i Ženevi javno, u obliku društva za pjevanje, čitanje i poljoprivredu, dok su ga u Zürichu predstavljali nekoliko krojača i postolara. Među Švicarcima nije bilo komunista: priroda Švicaraca protivna je svakom komunizmu, a njemački komunizam bio je tada još u povoju. Ali da bi sebi pridao važnost u očima evropskih vlada, a djelimično i u uzaludnoj nađi da kompromitira ciriške radikale, Bluntschli je napravio fantastično strašilo. On je, po vlastitom priznanju, znao o Whitlingovu dolasku u Zürich, podnosio je njegovu prisutnost dva ili tri mjeseca, zatim je zapovjedio da ga uhapsu, nadajući se da će među njegovim popisima naći prilično važnih dokumenata da bi umiješao ciriške radikale, ali ništa nije našao osim glupe prepiske i intriga (kao dokaz da su sve optužbe, zaključci, nagađanja gospodina Bluntschlija i čitavo na tom temelju zasnovano zdanje bili tašti i lažni, navest ću samo jedno: presudom Vrhovnog suda Whitling je bio osuđen na jednogodišnji ili dvogodišnji zatvor, i to ne zbog komunizma, nego zbog glupe knjige¹ koju je nešto prije toga objavio u Zürichu. Odmah poslije izricanja presude Whitling nije upućen u zatvor, nego je izručen Pruskoj Vladi, koja je, razmotrivši ponovo optužnicu, mjesec dana kasnije pustila Whitlinga na slobodu).

Protiv mene su navedena dva ili tri Whitlingova pisma, u kojima on o meni govori nekoliko beznačajnih riječi, izvještavajući jednog svog prijatelja da se upoznao s jednim Rusom i nazivajući me po imenu, dok me u drugom pismu zove »der Russe« i dodaje »der Russe ist ein guter ili ein prächtiger Kerl« i tome slično. Eto na čemu su bile zasnovane optužbe gospodina Bluntschlija protiv mene. Druge osnove i nije moglo biti, jer se moje poznanstvo s Whitlingom s moje strane ograničilo na radoznalost, a s njegove na raspoloženje za pričanje. Osim Whitlinga nisam znao ni jednog komunistu u Zürichu. Čuvši, premda ne znam da li je taj glas bio točan ili ne, kako Bluntschli namjerava i mene uhapsiti, i plašeći se posljedica, udaljio sam se iz Zürichu. – Živio sam nekoliko mjeseci u gradiću Nyon na obali Ženevskog jezera, u potpunoj povučeniosti i boreći se sa siromaštvom, a zatim sam prešao u Bern, gdje sam u siječnju ili veljači 1844. saznao od gospodina Struvea, sekretara poslanstva u Švicarskoj, da je, pošto je od Bluntschlija dobio dostavu protiv mene, pisao o tome u Peterburg, odakle je čekao dalja naređenja. – U toj dostavi, prema riječima gospodina Struvea, Bluntschli se nije zadovoljio što me je optužio za komunizam, nego je i lažno tvrdio kako pišem ili se pripremam da pišem protiv Ruske Vlade, knjigu o Rusiji i Poljskoj.

Za optužbu da sam komunista postojala je makar sjena istinitosti: moje poznanstvo u Whitlingom. Ali posljednja optužba bila je lišena svake osnove i jasno mi je dokazivala Bluntschlijevu podlu namjeru. U to vrijeme ne samo da nisam imao namjeru da pišem i objavljujem bilo što o Rusiji, nego sam se trudio i da ne mislim o njoj, jer me je sjećanje na nju mučilo. Moj um je bio isključivo okrenut k zapadnoj Evropi. Što se tiče Poljske, mogu reći da u to vrijeme nisam

¹ Riječ je o »Evanđelju bijednog grešnika«. Bakunjin je pogriješio. Whitling je optužen za bogohuljenje ne zbog same knjige, koja još nije bila ni tiskana, nego zbog detaljne objave u povodu skorog izlaska knjige iz štampe. Prim. red.

ni pomišljao da postoji: u Berlinu sam izbjegavao poznanstva s Poljacima, viđao sam se samo s nekoliko njih na sveučilištu. U Dresdenu i Švicarskoj ni jednog Poljaka nisam vidio.

Do 1844. godine, Gospodaru, moji grijehovi bili su unutarnji grijehovi, umni, a ne praktični: pojeo sam ne jedan, nego mnogo plodova sa zabranjenog drveta spoznanja dobra i zla – veliki grijeh, izvorište i početak svih mojih kasnijih prijestupa, ali još se nisam bio opredijelio ni za kakvu akciju, ni za kakav cilj. Po mislima, po pravcu, bio sam već savršeni i očajni demokrat, a u životu neiskusni i skoro nevin kao dijete. – Odbivši da pođem u Rusiju na zapovijed Vlade, učinio sam svoj prvi praktični prijestup.

Kao posljedica toga bilo je napuštanje Švicarske i pošao sam u Belgiju, u društvu s mojim prijateljem Reichelom. Moram o njemu reći nekoliko riječi, jer se njegovo ime dosta često spominje u optužnicama. Adolph Reichel, pruski podanik, kompozitor i pijanist, tuđ svakoj politici, i ako je čuo o njoj, onda je to bilo samo preko mene. Upoznavši se s njim u Dresdenu i susrećući se ponovo u Švicarskoj, ja sam se s njim zbližio, prijateljio; on je stalno bio moj istinski i jedini prijatelj; živio sam s njim nerazdvojno, ponekad čak i na njegov račun, sve do 1848. godine. – Kad sam morao napustiti Švicarsku, ne htijući da me napusti, pošao je sa mnom u Belgiju.

U Bruxellesu sam se upoznao s Lelevelleom. Tada se moja misao prvi put okrenula Rusiji i Poljskoj. Kako sam već tada bio potpuni demokrat, počeo sam ih promatrati demokratskim pogledom, premda još ne sasvim jasno i određeno: nacionalni osjećaj, koji se u meni probudio poslije dugog sna, kao posljedica trvenja s poljskom nacionalnošću, stupilo je u borbu s demokratskim shvaćanjima i zaključcima. – S Levelleom sam se viđao često, raspitivao sam se mnogo o poljskoj revoluciji, o njihovim namjerama, planovima ako pobijede, o njihovim nadama za budućnost – i ne jednom sam se prepirao s njim, osobito o Malorusiji i Bjelorusiji, koje su po njihovim shvaćanjima imale da pripadnu Poljskoj, a po mojim, posebno Malorusija, trebalo je da je mrže kao pradavnog tlačitelja. – Uostalom, od svih Poljaka koji su tada živjeli u Bruxellesu, poznavao sam i viđao samo Lelevellea, a i s njim moji odnosi, iako smo se često viđali, nisu izlazili iz okvira običnog poznanstva. Istina, preveo sam u to vrijeme na ruski jezik Manifest Rusima, zbog koga je on bio protjeran iz Pariza. No to je bilo bez posljedica: prijevod je ostao neobjavljen u mojim bilješkama.

Proživjevši nekoliko mjeseci u Bruxellesu, pošao sam s Reichelom u Pariz, od kojega sam, isto kao prije od Berlina a potom od Švicarske, očekivao spas i svjetlost. – To je bilo u srpnju 1844. godine.

Pariz je u početku djelovao na mene kao vedro hladne vode na oboljelog od groznice. Nigdje se nisam u tolikoj mjeri osjećao usamljen, otuđen, dezorijentiran – oprostite na tom izrazu, Gospodaru – kao u Parizu. Moje društvo se u prvo vrijeme sastojalo isključivo od Nijemaca demokrata, ili izgnanika ili koji su svojevrijedno napustili Njemačku, da bi ovdje osnovali francusko-njemački časopis, s ciljem da usuglase duhovne i političke interese obaju naroda. Ali kako njemački literati ne mogu međusobno živjeti bez svađa, psovki i intriga, to je i čitavo to poduzeće, najavljeno s velikom bukom, palo u vodu, završivši se nesretnim i podlim tjednikom »Vorwärts«, koji također nije dugo postojao, utopivši se u vlastitom blatu. A te Nijemce su protjerali iz Pariza, na moje ne malo olakšanje.

U to vrijeme, t.j. pri kraju jeseni 1844. godine, prvi put sam čuo o presudi kojom sam zajedno s Ivanom Golovinom bio osuđen na gubitak plemstva i na prisilni rad. Čuo sam o tome neslužbeno od nekog poznanika, možda od samoga Golovina, koji je u vezi s tim slučajem napisao i članak u »Gazette des tribunaux« o tobožnjim pravima ruske aristokracije, koja su uvrijeđena i pogažena u našim ličnostima. Njemu u odgovor i kao demanti ja sam napisao drugi članak u demokratskom

časopisu »Rèforme«, u obliku pisma uredniku. – To pismo, prva riječ koju sam tiskao o Rusiji, bio je moj drugi konkretni prijestup. Članak se pojavio u časopisu »Reforme« s mojim potpisom, krajem 1844. godine, ne sjećam se u kojem mjesecu, i nalazi se bez sumnje u rukama Vlade među dokumentima optužnice.

Po mom odlasku iz Bruxellesa, sve do tog vremena nisam više vidio ni jednog Poljaka. Moj članak u »Rèforme« bio je povod za novo poznanstvo s nekima od njih. Među prvima me pozvao k sebi knez Adam Čartorijski, i to posredstvom jednog od svojih pristalica. Bio sam kod njega jednom i poslije toga se nikad više nisam s njim vidio. Zatim sam primio iz Londona pozdravno pismo s komplimentima od poljskih demokrata, s pozivom na tužnu svečanost što su je svake godine priređivali u znak sjećanja na Riljejeva, Pestelja i druge. Odgovorio sam im sličnim komplimentima, zahvalio sam na bratskoj simpatiji, ali u London nisam otputovao, jer u svojoj svijesti još nisam bio odredio odnos koji ja, premda demokrat, ali ipak i Rus, treba da zauzmem prema poljskoj emigraciji, a i prema zapadnoj javnosti uopće. Plašio sam se gromkih, praznih i nekorisnih demonstracija i fraza, koje nikad nisam mnogo volio i cijenio. Time su se taj put završili moji odnosi s Poljacima, i sve do proljeća 1846. godine nisam se susreo više ni s jednim od njih, izuzev Aloisa Biernackog (koji je zauzimao mjesto ministra financija u vrijeme poljske revolucije), dobrog, dostojnog poštovanja starca, s kojim sam se upoznao kod Nikolaja Ivanoviča Turgenjeva i koji je, živeći daleko od svih emigrantskih političkih partija, brinuo isključivo za svoju poljsku školu. Ponekad sam viđao i Mickiewicha, koga sam ranije cijenio kao velikog slavenskog pjesnika, a koga sam sad žalio kao poluobmanutog apostola i proroka nove besmislene religije i novog Mesiju. Mickiewicz se trudio da me preobrati, jer je po njegovom mišljenju dovoljno bilo da se jedan Poljak, jedan Rus, Čeh, Francuz i Židov slože da žive i djeluju zajedno u duhu Tovjanskog, da bi preokrenuli i spasili svijet. Poljaka je imao dosta, isto tako i Čeha, imao je i Židova i Francuza, samo mu je Rus nedostajao. Htio je da me zavrbuje, ali nije mogao.

Među Francuzima sam imao slijedeće poznanike. Iz konstitucionalne partije: Chambolle, rédacteur du »Siecle«, Merrucau, gérant du »Constitutionnel«, Emile Girardin, rédacteur de la »Presse«, Durieux, rédacteur du »Courier Francais«, Leon Faucher, Frédéric Bastiat i Wolowsky, économiste i drugi. Iz partije političkih republikanaca: Béranger, Laménais, Francois, Etienne i Emanuel Arago, Marrast et Bastide. rédacteur du »National«; iz partije demokrata: pokojni Cavaignac, brat generala, Flocon i Louis Blanc, rédacteur de la »Reforme«, Victor Considérant, fourieriste et rédacteur de la »Démocratie Pacifique«, Pascal Dupart, rédacteur de la »Revne Indépendante«, Felix Piat, Victor Schölóner, le négrophile, Michelet et Quinet, professeur, Proudon, utopist – i bez obzira na to bez svake sumnje jedan od najznačajnijih suvremenih Francuza, konačno, George Sand, i još nekoliko drugih manje poznatih. – S nekima sam se viđao rjeđe, s drugima češće, ali ni s kim nisam bio u bliskim odnosima. Posjetio sam također nekoliko puta, na samom početku mog boravka u Parizu, francuske uvrijere: društvo komunista i socijalista, ne imajući za to nikakvu drugu pobudu ni cilj, izuzev radoznalosti. No ubrzo sam ih prestao posjećivati, prije svega da ne bih skrenuo na sebe pažnju Francuske Vlade i navukao na sebe nepotrebno gonjenje, a najvažnije zato što od tih posjeta nisam imao ni najmanje koristi. – Najčešće sam bio – ne govoreći o Reichelu s kojim sam živio nerazdvojno – kod starog prijatelja Herwegha, koji se također preselio u Pariz, baveći se u to vrijeme isključivo prirodnim znanostima. Bio sam prilično često i kod Nikolaja Ivanoviča Turgenjeva. On je živio u obitelji, daleko od svakog političkog pokreta i moglo bi se reći od svakog društva, i koliko sam, naposljetku mogao opaziti, ništa nije tako vatreno želio kao oproštaj i dozvolu da se vrati u Rusiju, da bi posljednje godine proživio u domovini, o

kojoj se uvijek sjećao s ljubavlju, nerijetko sa suzama. U njega sam povremeno susretao Talijana grofa Mammianija, koji je kasnije bio papin ministar u Rimu, i napuljskog generala Pépéa.

Viđao sam ponekad i Ruse koji su dolazili u Pariz. No molim Vas, Gospodaru, ne tražite od mene imena. Uvjeravam Vas samo – i sjetite se, Gospodaru, da sam Vam se u početku pisma zakleo da nikakva laž, ni tisućiti dio laži neće oskrnaviti čistoću moje iskrene ispovijedi – i sad Vam se kunem da se ni s jednim Rusom, ni tada, ni docnije nisam nalazio u političkim odnosima, niti sam bilo s kim od njih imao i sjenku političke veze, bilo osobno, bilo nečijim posredstvom ili prepiskom. Rusi koji su dolazili u Pariz i ja živjeli smo potpuno različito: oni bogato, veselo, priređujući jedan drugome pirove, ručkove i večere, bančili su, odlazili u kazališta i na balove avec grisettes et lorettes – način života prema kojemu nisam imao ni osobite sklonosti, a još manje sredstava. Živio sam u bijedi, u mučnoj borbi sa svakodnevnim okolnostima i sa svojim unutarnjim nikad nezadovoljenim potrebama života i akcije, tako da nisam dijelio s njima ni njihova veselja, ni svoje napore i rad. Ne kažem da nikad nisam pokušavao – točnije počevši od 1846. godine – da zainteresiram neke od njih za svoje misli iza ono što sam tada nazivao i smatrao dobrim djelom; no ni jedan pokušaj nije uspio: slušali su me sa smiješkom, zvali me čudakom, tako da sam poslije nekoliko uzaludnih pokušaja potpuno odustao od njihovog preobraćanja. Sva krivnja nekih od njih sastojala se u tome što su mi, videći moje siromaštvo, ponekad i to vrlo rijetko pomagali.

Živio sam većinom kod kuće, bavio sam se pomalo prijevodima s njemačkog da bih se prehranio, pomalo znanostima: poviješću, statistikom, političkom ekonomijom, socijalno-ekonomskim sistemima, spekulativnom politikom, t.j. politikom bez ikakve primjene, a također pomalo matematikom i prirodnim naukama. Ovdje moram pripomenuti nešto što mi čini čast: pariški, a također i njemački prodavači knjiga ne jednom su me nagovarali da pišem o Rusiji, predlažući mi prilično povoljne uvjete, ali ja sam uvijek odbijao, ne želeći da pravim od Rusije predmet za trgovinsko-književne pogodbe. Nikad o Rusiji nisam pisao za novac, niti qu'a mon corps défendant, mogu reći preko volje, nerado i uvijek pod svojim vlastitim imenom. – Osim gorespomenutog članka u »Réforme«, i drugog članka u »Constitutionnelu«, kao i tog nesretnog govora zbog koga sam prognan iz Pariza, nisam o Rusiji tiskao niti riječi. Ne govorim ovdje o onome što sam pisao poslije veljače 1848. godine, nalazeći se tada u određenoj političkoj akciji. Uostalom, i tu se moje publikacije ograničavaju dvjema proklamacijama i s nekoliko članaka u časopisima.

Teško, vrlo mi je teško bilo u Parizu, Gospodaru, ne toliko od bijede koju sam trpio prilično ravnodušno, nego zato što sam se, probudivši se naposljetku iz mladićkih fantazija i fantastičnih iščekivanja, našao odjednom u tuđoj zemlji, u hladnoj moralnoj atmosferi, bez rodbine, bez obitelji, bez kruga djelovanja, bez posla i bez ikakve nade na bolju budućnost. Odvojivši se od domovine i prepriječivši sebi lakomisleno svaki put povratka, nisam znao postati ni Nijemac, ni Francuz. Naprotiv, što sam duže živio u inozemstvu, tim sam dublje osjećao da sam Rus i da nikad neću prestati biti Rus. U ruski se život nisam mogao vratiti drukčije nego prijestupničkim revolucionarnim putem, u koji sam tada još slabo vjerovao, a i kasnije sam, ako ćemo istinu, vjerovao samo uz bolestan, natprirodan napor, uz nasilno prigušivanje unutrašnjeg glasa što mi je neprekidno šaputao o besmislenosti mojih nada i mojih pothvata. – Ponekad mi je bivalo tako teško da sam ne jednom zastajao na mostu kojim sam se obično vraćao kući, pitajući sebe ne bi li bilo najbolje da se bacim u Seine i utopim u njoj svoje tužno i nekorisno postojanje?

Osim toga, u to je vrijeme cijeli svijet bio u teškoj letargiji. Poslije kraće gužve do koje je došlo u Njemačkoj prilikom stupanja na prijestolje vladajućeg Kralja, i poslije efermernog kretanja do kojega je nekoliko mjeseci kasnije došlo u cijeloj Evropi zbog istočnog pitanja u kratkotrajnoj

vlasti Tjera, izgledalo je da je svijet zaspao i to zaspao tako duboko, da nitko, izuzev najekscen-tričnijih demokrata nije vjerovao u njegovo skoro buđenje. Tada još nitko nije predviđao da je ta tišina zapravo bila zatišje pred buru. Francuzi su, kao što je poznato, odgađali sve svoje nade do smrti pokojnog kralja Louisa-Phillipa. Istina, još krajem 1844. godine Marrast mi je rekao: »La révolution est imminente, mais on ne peut jamais prédire quand et comment se fera une révo-lution français; la France est comme ce chaudron à vapeur, toujours prêt à éclater et dont nul ne sait prévoir l'explosion«. No i Marrast i njegovi prijatelji, i uopće svi demokrati, išli su tada još s pokunjenim nosom i nalazili su se u dubokoj depresiji. Konzervativna je partija trijumfirala, obećavajući sebi život bez kraja i konca. Javnost se iz dosade bavila skandaloznim izbornim i jezuitskim događajima, a isto tako i prekomorskim pokretom engleskih free-traders.

Sredinom 1845. godine zapaženi su poslije dugog zatišja – i to pred pogledom onih koji su pratili njemačke događaje – prvi nejakni valovi na političkom oceanu. U Njemačkoj su se pojavile nove religiozne sekte: die Lichtfreunde und die Deutsch-Katholiken. U Francuskoj su se jedni nad njima ismijavali, drugi su vidjeli, čini mi se ne bez osnove, znakove vremena, predznak oluje. Te sekte, ništavne same po sebi, bile su važne po tome što su prevodile na religiozni, tj. narodni jezik, suvremena shvaćanja i zahtjeve. One nisu mogle imati velik utjecaj na obrazovane klase, ali su zato djelovale na uobrazilju masa, uvijek više sklonih religioznom fanatizmu. Osim toga, njemački katolicizam izmislila je i pustila ga u svijet, s čisto političkim ciljem, demokratska par-tija iz Pruske Šlezije (t. j. Silezije, prim. red.). On je bio stvarniji od svoje starije protestantske sestre, koja je sa svoje strane bila poštenija. Među njegovim apostolima i propovjednicima bilo je mnogo prljavih šarlatana, ali isto tako i mnogo darovitih ljudi, i može se reći da je u obliku opće pričesti, tobože obnovljene Iz vremena prijašnje crkve, njemački katolicizam javno propovijedao komunizam.

Ali je sve zanimanje, probuđeno pojavom ovih sekta, isparilo kad se iznenada pronio glas da je kralj Friedrich Vilhelm IX dao svojoj državi ustav. Njemačka se opet uznemirila i Francuska kao da se prvi put trgla iz teškog sna. Zatim je ubrzo uslijedio, kao udar groma, prvo poljski ustanak, zatim švicarski i talijanski događaji, i konačno revolucija 1848. godine. – Zadržat ću se na poljskom ustanku, jer on predstavlja epohu u mom vlastitom životu.

Do 1846. godine bio sam postrani od svih političkih pothvata. Nisam poznavao poljske demo-krate: Nijemci izgleda tada još ništa odlučno nisu poduzimali; Francuzi, pak, koje sam poznavao, nisu mi nista govorili. Nalazeći se odavno u tijesnoj vezi s poljskim demokratima, oni su vje-rojatno znali o pripremanom poljskom ustanku. No Francuzi znaju čuvati tajnu, a kako su se moji odnosi s njima ograničili na obično površno poznanstvo, nisam od njih o tome ništa mogao saznati, tako da su me Poznanjski planovi, pokušaji u Carstvu Poljskom, krakovski ustanak i do-gađaji u Galiciji, u krajnjoj mjeri isto toliko zaprepastili kao i ostalu javnost. Dojam koji su oni učinili u Parizu bio je nevjerovatan: u toku dva ili tri dana sav je narod živio na ulici, nepozna-ti su razgovarali s nepoznatima, svi su tražili novosti i svi čekali vijesti iz Poljske s ustreptalim nestrpljenjem. – To iznenadno buđenje., to sveopće kretanje strasti i umova ponijelo je i mene na svojim valima, i ja sâm kao da sam se probudio – i riješio sam da se po svaku cijenu otrgnem od svoje neaktivnosti i aktivno sudjelujem u pripremanim događajima.

Zato je bilo potrebno da ponovo skrenem na sebe pažnju Poljaka koji su me već uspjeli zabo-raviti. U tom cilju napisao sam članak o Poljskoj i bjeloruskim unijatima o kojima se tada pisalo u svim zapadnoevropskim časopisima. Taj članak, tiskan u »Constitutionnelu« početkom prolje-ća 1846. godine, nalazi se, bez sumnje, u rukama Vlade. Kad sam ga predao Merrucauu, gérant du »Constitutionnel«, on mi je rekao: »Qu'on mette le feu aux quatre coins du monde pourvu

que nous sortions de cet état honteux et insupportable«! Podsjetio sam ga na te riječi u veljači 1848. godine, ali on se tad kajao, uplašivši se kao i svi ostali liberali dinastijske opozicije, strašne i istovremeno neobične revolucije što su je sami pripremali.

Do 1846. godine moji grijehovi nisu bili s predumišljajem, prije bi se moglo reći lakomisleni i mladički; iako sam skupio dosta godina, još uvijek sam bio neiskusni momak. Od tog vremena počeo sam grijehiti svjesno, namjerno i s manje-više određenim ciljem. – Gospodaru, neću opravdavati svoje prijestupe koji se ne mogu opravdati, niti Vam pričati o svojem kasnijem kajanju: – *kajanje u mom položaju isto je tako nekorisno kao i kajanje grešnika poslije smrti, – ja ću jednostavno pričati o činjenicama i neću prikriti ni najmanju među njima.* (Podvukao Nikolaj. Na margini primjedba: »Netočno, svakog grešnika kajanje, ali iskreno, može spasiti«. Prim. red.)

Uskoro poslije pojave gore spomenutog članka krenuo sam u Versailles, iako me nitko nije zvao, za svoj groš, da bih se upoznao i po mogućnosti zbližio i dogovorio o zajedničkoj akciji s članovima Centralizacije poljskog demokratskog društva, što su se tada tamo nalazili. Htio sam im predložiti zajedničku akciju s Rusima što su živili u Carstvu Poljskom, Litvi i Podoliji, predstavljajući da oni u ovim provincijama imaju veze dovoljne za aktivnu i uspješnu propagandu. Cilj mi je bio ruska revolucija i republikanska federacija svih Slavenkih zemalja – osnivanje jedinstvene i nedjeljive Slavenske republike, federativne samo u administrativnom, centralne u političkom smislu.

Moj pokušaj nije uspio. Vidio sam se s poljskim demokratima nekoliko puta, ali se nisam mogao s njima složiti. Prvo, zbog raznih gledišta o našim nacionalnim shvaćanjima i osjećajima. Oni su mi se učinili uzani, ograničeni, isključivi, ništa nisu vidjeli, osim Poljske. ne shvatajući promjene do kojih je došlo u Poljskoj od vremena kad je bila potpuno pokorena, a djelomično i stoga što mi nisu vjerovali, a vjerojatno nisu očekivali ni veliku korist od moje suradnje. Tako smo se poslije nekoliko nekorisnih susreta u Versaillesu prestali viđati, i moja akcija, prijestupna po cilju, nije ovaj put mogla imati nikakvih kriminalnih posljedica.

Od kraja ljeta 1846. godine do studenog 1847. opet sam bio potpuno neaktivan, bavio sam se kao i prije znanošću, prateći s budnom pažnjom sve življe kretanje Evrope i goreći od nestrpljenja da u njemu sudjelujem, ali ne poduzimajući još ništa određeno. S poljskim se demokratima više nisam viđao, a vidio sam mnogo mladih Poljaka što su pobjegli iz svoje zemlje 1846. godine. Oni su se kasnije gotovo svi preobratali u Mickiewichev misticizam. – U studenom sam bio bolestan i sjedio sam kod kuće s izbrijanom glavom, kad su kod mene došla dvojica od tih mladih ljudi, predloživši mi da održim govor na svečanosti koju su svake godine priređivali Poljaci i Francuzi u znak sjećanja na revoluciju 1813. godine. S radošću sam se uhvatio za tu misao, naručio sam periku, i pripremvši govor za tri dana održao sam ga na masovnom sastanku 17/29. studenog 1847. godine. – Gospodaru! Vi možda znate taj nesretni govor, početak mojih prijestupničkih i nesretnih avantura. Zbog njega sam, na zahtjev ruskog poslanstva, bio protjeran iz Pariza i nastanio sam se u Bruxellesu.

Tamo me je dočekao Le Level s novom svečanošću. Održao bih i drugi govor, koji je bio tiskan, da me nije omela februarska revolucija. U tom govoru, što je na stanovit način bio razvoj i produžetak prvog govora, ja sam mnogo govorio o Rusiji, o njenom prošlom razvoju, mnogo o drevnom neprijateljstvu i borbi između Rusije i Poljske; govorio sam također i o velikoj budućnosti Slavena, koji su pozvani da obnove truli zapadni svijet. Napravivši pregled tadašnjeg položaja Evrope i predviđajući skorbu evropsku revoluciju, strašnu buru, posebno neizbježno rušenje Austrijske imperije, završio sam riječima: »Préparons nous et quand l'heure aura sonné que chacun de nous fasse son devoir«. Uostalom, i u to vrijeme, osim uzajamnih komplimenata

i manje više blagonaklonih fraza, bez obzira na moju jaku želju da se zblížim s Poljacima, ni s jednim se nisam zblížio. Naše prirode, shvaćanja, simpatije, bile su u suviše velikoj proturječnosti, da bi među nama moglo biti ostvareno pravo ujedinjenje. Osim toga, Poljaci su me u to vrijeme više nego ranije počeli promatrati s nepovjerenjem: na moje iznenađenje i veliku žalost, pronio se prvi puta glas kako sam ja tobože tajni agent ruske vlade. Slušao sam kasnije od Poljaka da je rusko Poslanstvo u Parizu na pitanje ministra Guizota o meni, odgovorilo: »C'est un homme qui ne manque pas de talent, nous l'employons mais aujourd'hui il est allé trop loin«, i da je Guizot o tome obavijestio kneza Čartorijskog. Slušao sam također da je ministar Duchatel pisao o meni belgijskoj vladi, kako ja nisam politički emigrant, nego običan lopov koji je u Rusiji ukrao veću svotu novca, zatim pobjegao i za krađu i bijeg osuđen na prisilni rad. – Ma šta se stvarno dogodilo, ali su ti glasovi, zajedno s drugim gore spomenutim razlozima, učinili svaku vezu između Poljaka i mene nemogućom.

U Bruxellesu su me uveli u društvo ujedinjenih njemačkih i belgijskih komunista i radikala, s kojima su u vezi bili i engleski šartisti (t.j. čartisti. Prim. red.) i francuski demokrati. To društvo nije bilo tajno, nego s javnim sastancima. Bilo je vjerojatno i tajnih zborova, ali ja na njima nisam sudjelovao, a i javne sam posjetio samo dva puta. Zatim sam prestao odlaziti na njih, jer mi se ni njihov način rada ni ton nisu dopali, a njihovi zahtjevi bili su mi nepodnošljivi, tako da sam čak navukao na sebe njihovo nezadovoljstvo i moglo bi se reći mržnju njemačkih komunista, koji su glasnije od drugih počeli galamiti o mojoj tobožnjoj izdaji. – Živio sam više u aristokratskom krugu. Upoznao sam se s generalom Skriženeckim, a preko njega s grofom Mérode, bivšim ministrom, i s Francuzom, grofom Montalambert, zetom ovog posljednjeg, tj. živio sam u samom središtu jezuitske propagande. Nastojali su da me preobrate u katoličku vjeru, i pošto su o mom duševnom spasu zajedno s jezuitima brinule i neke dame, to mi je njihovo društvo bilo prilično veselo. U to vrijeme pisao sam članke za »Constitutionnel« o Belgiji i belgijskim jezuitima, ne prestajući istovremeno da pratim ubrzana kretanja političkih događaja u Italiji i Francuskoj.

Konačno je buknula februarska revolucija. Čim sam saznao da se u Parizu bore, uzevši za svaki slučaj od poznanika pasoš, krenuo sam natrag u Francusku. No pasoš mi nije trebao. Prva riječ koja me je srela na granici bila je: »La République est proclamée à Paris«. Osetio sam jezu po tijelu kad sam čuo tu vijest. U Valenciennes sam stigao pješke, jer je pruga bila uništena. Svuda gomila svijeta, oduševljeni povici, crvene zastave na svim ulicama i na svim javnim zgradama. Morao sam ići zaobilaznim putem, kolosijek je bio prekinut na mnogim mjestima, tako da sam u Pariz stigao 26. veljače, trećeg dana poslije proglašenja Republike. – Na putu mi je bilo veselo, a što tek da Vam kažem, Gospodaru, o dojmu što ga je na mene ostavio Pariz! Taj ogromni grad, centar evropske prosvjete, pretvorio se odjednom u divlji Kavkaz: u svakoj ulici, gotovo svuda barikade, uzdignute kao planine do krovova kuća, a na njima, između kamenja i polomljenog nameštaja, kao Lezginci u pećinama, radnici u svojim živopisnim odijelima, pocrnjelim od baruta i naoružani od glave do pete. Kroz prozore su bojažljivo izvirivali trgovci, épiciers, s licima zaglupjelim od užasa. Na ulicama, na bulevarima ni jedne kočije. Nestali su svi mladi i stari kicoši, svi omraženi lafovi sa štapovima i lornetima, a na njihovom mjestu su se pojavili moji blagorodni uvrijeri, u ushićenim, likujućim gomilama, s crvenim zastavama, s patriotskim pjesmama, oduševljavajući se svojom pobjedom! I usred te bezgranične širine, tog bezumnog ushićenja, svi su bili tako dobroćudni, suosjećajni, čovjekoljubivi, časni, skromni, pristojni, ljubazni, oštromni, da se samo u Francuskoj, ili bolje rečeno samo u Parizu, može tako nešto vidjeti! Zatim sam više od tjedan dana živio s radnicima u casern de Tournons, nedaleko od Luksemburškog dvorca. Kasarna je bila prije centar opštinske garde, ali se sad pretvorila, skupa s mnogim drugima, u crvenu

– republikansku utvrdu, u kasarnu za kosidijerovsku gardu. Živio sam u njima u to vrijeme na poziv svog poznanika – demokrata, koji je komandirao odjeljenjem od pet stotina radnika. Na taj sam ih način mogao promatrati i proučavati od ujutro do uvečer. – Gospodaru, uvjeravam Vas, ni u jednoj klasi, nikad i nigdje, nisam vidio toliko dobrodušnog samoodricanja, toliko istinski dirljivog poštenja, toliko srdačne delikatnosti u ophođenju i toliko ljubazne veselosti, udružene s takvim heroizmom, kao kod tih jednostavnih, neobrazovanih ljudi, koji su uvijek bili i bit će tisuću puta bolji od svih svojih vođa! Ono što je kod njih posebno iznenađujuće, to je duboki instinkt discipline. U njihovim kasarnama nije postojao ni ustanovljeni red, ni zakoni, ni prinuda. Ali neka bi dao Bog da se svaki izvježbani vojnik zna tako ponašati, pogađajući želje svojih zapovjednika i tako sveto se pridržavajući reda, kao ti slobodni ljudi. Oni su zahtijevali naređenja, rukovođenje, pokoravali su se s preciznošću, sa strašću, gladovali su na teškoj službi danonočno i nikada nisu bili potišteni, nego uvijek veseli i ljubazni. Kad bi ti ljudi, kad bi francuski radnici našli sebi dostojnog vođu, koji bi znao da ih shvati i voli, on bi s njima mogao učiniti čuda.

Gospodaru! Ne mogu vam jasno opisati mjesec dana koji sam proveo u Parizu, jer je to bio mjesec duhovnog pijanstva. Nisam samo ja, nego su svi bili pijani: jedni od bezumnog straha, drugi od bezumnog ushićenja, od bezumnih nada. Ustajao sam u pet, u četiri sata ujutro, a odlazio na počinak u dva ujutru. Bio sam po cijeli dan na nogama, odlučno sam sudjelovao na svim sastancima, zborovima, klubovima, procesijama, šetnjama, demonstracijama. Jednom riječju, upijao sam svim svojim čulima, svim porama opojnu revolucionarnu atmosferu. – Bio je to pir bez početka i kraja. Vidio sam sve i nikoga nisam vidio, jer su se svi gubili u neprekidno pokretnoj masi. Razgovarao sam sa svima i nisam se sjećao što sam im govorio, ni što su oni meni govorili, zato što su na svakom koraku bili novi predmeti, novi doživljaji, nove vijesti. Na trajanje i raspirivanje opće groznice ne malo su utjecale i vijesti koje su neprekidno stizale iz ostalog dijela Evrope. Samo se čulo: »On se bat à Berlin. Le rois a pris la fuite, après avoir prononcé un discours! – On s'est battu à Vienne, Metternich s'est enfui, la République y est proclamée! – Toute l'Allemagne se soulève. Les Italiens ont triomphé à Milan; è Venise. Les Autrichiens ont subi une honteuse défaite! La République y est proclamée. Toute l'Europe devient République ... Vive la République!«

Izgledalo je da se cijeli svijet preokrenuo. Nevjerojatno je postalo obično, nemoguće moguće, moguće i obično besmislenim. Jednom riječju, duhovi su se nalazili u takvom raspoloženju da se nitko ne bi začudio ako bi netko došao i rekao: »Le bon Dieu vient d'être chassé du ciel, la république y est proclamée!« I nisu se samo demokrati nalazili u takvoj opijenosti. Naprotiv, demokrati su se prvi otriježnili, zato što su morali prionuti na posao i učvrstiti vlast koju su dobili nekim neočekivanim čudom. Konzervativna partija i dinastička opozicija, postavši prekonoc konzervativnija i od samih konzervativaca, ukratko, ljudi starog poretka vjerovali su u sva čudesa i u sve nemogućnosti više nego svi demokrati. Oni su već mislili da je dva put dva prestalo biti četiri, i Thiers je izjavio: »Il ne nous reste plus qu'une chose, c'est de nous faire oublier«. Samo se time objašnjava i hitanje i jednodušnost s kojom su svi gradovi, provincije i klase u Francuskoj priznale Republiku.

No vrijeme je da se vratim na vlastitu historiju. Poslije dva ili tri tjedna takvog pijanstva, malo sam se otriježnio i počeo sam sebe da pitam: što sad da radim? Nije moja misija u Parizu i Francuskoj, moje je mjesto na ruskoj granici; tamo hita sada poljska emigracija, pripremajući se za rat protiv Rusije. Tamo moram biti i ja, kako bih istovremeno utjecao i na Poljake i na Ruse, da ne dopustim pretvaranje pripremanog rata u rat Evrope protiv Rusije: »Pour refouler ce papule barbare dans les deserts de l'Asie«, kako su ponekad govorili, i trudeći se da to ne postane

rat germaniziranih Poljaka protiv Ruskog Naroda, nego slavenski rat, rat ujedinjenih slobodnih Slavena protiv Ruskog Imperatora.

Gospodaru! Neću reći ni riječi o donkihotskom bezumlju svoga pothvata. Zaustavit ću se ovdje samo da bih jasnije odredio svoj tadašnji položaj, sredstva i veze. Smatram prijeko potrebnim da pružim podrobna obavještenja o tome, jer znam da je moj odlazak iz Pariza bio predmet mnogih lažnih optužbi i sumnji.

Prije svega, poznato mi je da su me mnogi nazivali agentom Ledru-Rollina. Gospodaru! U ovoj ispovijedi nisam od Vas skrio ništa, ni jedan grijeh, ni jedan prijestup; razgolitio sam pred Vama svoju dušu; Vi vidite moje zablude, kako sam upadao iz bezumlja u bezumlje, iz pogreške u grijeh, iz grijeha u zločin... Ali vjerujte mi, Gospodaru, kad Vam kažem da sam i pored sveg svog bezumlja, pored svojih zločinačkih pomisli i pothvata, ipak sačuvao previše gordosti, samostalnosti, osjećanja dostojanstva, i naposljetku ljubavi prema domovini, da bih pristao biti prezreni agent, slijepo i prljavo oružje neke partije ili nekog čovjeka! – Tvrдио sam ne jednom u saslušanjima da gotovo nisam poznao Ledru-Rollina, vidio sam ga samo jednom u životu i izmijenio sam s njim desetak beznačajnih riječi. To ponavljam i sad, budući da je to istina. Daleko bolje sam poznao Louisa Blanca i Flocona, a s Albertom sam se upoznao tek poslije svog povratka iz Francuske (očigledno, greška: treba da stoji – iz Belgije. Prim red.). Tijekom cijelog mjeseca što sam ga proveo u Parizu, ručao sam triput kod Louisa Blanca i bio sam jednom kod Flocona; nekoliko puta sam bio gost Kosidijera, revolucionarnog prefekta policije, kod koga sam se nekoliko puta sreo s Albertom. S drugim članovima Privremene vlade u to vrijeme se nisam viđao. – Samo je jedna okolnost mogla dati povod za gorerečenu optužbu, ali čini se da je ta okolnost ostala nepoznata mojim tužiteljima.

Odlučivši da krenem na rusku granicu, a nemajući novaca za putovanje, dugo sam ga tražio od poznanika i prijatelja, i ne našavši ga, stegao sam srce i riješio sam da se obratim demokratskim članovima Privremene vlade; u vezi s tim napisao sam i poslao u četiri primjerka Floconu, Louisu Blancu, Albertu i Ledru-Rollinu kratku poruku slijedećeg sadržaja: »Protjeran iz Francuske od strane oborene vlade, vrativši se u nju poslije februarske revolucije, imajući namjeru da sad pođem na rusku granicu, u hercogstvo Poznanjsko, da bih djelovao skupa s poljskim patriotima, potreban mi je novac, pa zato molim demokratske članove provizorne Vlade da mi daju 2000 franaka, *ali ne kao poklonjenu pomoć, koju niti želim i na koju nemam prava, nego u obliku zajma*, obećavajući da ću vratiti taj iznos čim budem mogao«. – Dobivši ovu poruku, Flocon me je pozvao i rekao mi da su on i njegovi prijatelji iz Privremene vlade spremni da mi pozajme tu beznačajnu sumu, a ako mi treba i više, ali da prethodno moraju porazgovarati s članovima Poljske centralizacije, jer se nalaze s njom u tijesnim odnosima, pa su obavezni da se konzultiraju s njom u vezi sa svim što se tiče Poljske. Kakve su prirode bili ti pregovori i što su poljski demokrati rekli Floconu o meni, nepoznato mi je; znam samo da mi je drugog dana on predlagao daleko veću sumu, da sam uzeo 2000 franaka i da me je na rastanku zamolio da mu pišem, za njegov časopis »Réforme« iz Njemačke i Poljske. – Pisao sam mu dva puta: iz Kölna na samom početku, zatim iz Ketena na kraju 1848. godine, prilikom pošiljke svog »Poziva Slavenima«. Od njega nisam primao ni pisma, niti poruke i nisam imao druge ni neposredne, ni posredne odnose. – Novac nisam vratio, jer sam u Njemačkoj živio u stalnoj bijedi.

Drugo, mene su optuživali, ili bolje reći sumnjali – za tužbu nije bilo dovoljno konkretnih činjenica – kažem, sumnjali su da sam, krenuvši iz Pariza, bio u tajnoj vezi s poljskim demokratima, da sam djelovao skupa s njima, po njihovom nalogu i po ranije utvrđenom planu. Takva je sumnja bila potpuno prirodna, ali također lišena svake osnove. – U emigraciji treba razlikovati dvije

stvari: bučnu gomilu i tajna društva koja se sastoje uvijek od nekoliko poduzimljivih ljudi. Oni vode gomilu nevidljivom rukom i pripremaju pothvate na tajnim zasjedanjima. – Znao sam u to vrijeme gomilu poljskih emigranata, i oni su mene znali, znali su me čak bolje negoli ja svakog od njih, zato što je njih bilo bezbroj, a ja jedini Rus među njima. Slušao sam što su pričali: njihova hvalisanja, fantazije, nade, – slušao sam, ukratko, ono što je mogao čuti svatko ako je htio. Nisam prisustvovao zasjedanjima i nisam bio upućen u tajne pravih zavjerenika. U to vrijeme u Parizu su postojala samo dva ozbiljna poljska društva: društvo Čartorijskog i društvo demokrata. S partijom Čartorijskog nikad nisam imao nikakvih veza, vidio sam ga samo jednom. Godine 1846. htio sam se povezati s Demokratskom centralizacijom, ali moj pokušaj nije imao uspjeha, a u Parizu poslije februarske revolucije nisam sreo čak ni jednog od njenih članova. Tako da sam u to vrijeme znao daleko manje o namjerama poljskih demokrata, negoli o belgijskim, talijanskim a posebno njemačkim suvremenim poduhvatima. Među Talijanima sam poznavao Mamminija i generala Pépéa, koji nisu pripadali nikakvim društvima. Među Belgijancima sam poznavao nekoliko vođa, slušao sam o njihovim namjerama, ali se nisam miješao u njihove poslove. Bolje i podrobnije znao sam njemačke poslove, jer sam bio u prijateljskoj vezi s Herweghom, koji je u njima aktivno sudjelovao. Vidio sam početak nesretnog Herweghovog pohoda na Baden, znao sam njegova sredstva, njegove pomoćnike, naoružanje, obećanja Privremene vlade i broj radnika koji su se učlanili u njegov puk, a također i njegove odnose s badenskim demokratima; znao sam mnogo zato što sam bio Herweghov prijatelj, ali ni na koji način nisam povezivao sebe niti svoje namjere s njegovim namjerama.

Radi dopune slike mog tadašnjeg stanja, a i da ne bi ostavio u njoj ni jedne lažne sjene, moram naposljetku reći nekoliko riječi o Rusima. Jer, nazvavši ih svojim poznanicima, ne mogu ih kompromitirati više no što su se oni sami kompromitirali u Parizu. – Ivan Golovin, Nikolaj Sazanov, Aleksandar Hercen i možda još Nikolaj Ivanovič Turgenjev – to su jedini Rusi za koje bi se s nekim razlogom moglo pomisliti da sam bio s njima u političkim odnosima. – Ali Golovina nisam volio niti poštovao, uvijek sam se držao od njega daleko, a čini mi se da se poslije februarske revolucije niti jednom nismo sreli. – Nikolaj Sazonov, čovjek pametan, kompetentan, darovit, ali slavloljubiv i tašt do krajnosti. U početku je bio moj neprijatelj zato što se nisam mogao uvjeriti u samostalnost ruske aristokracije, čijim se je posljednjim predstavnikom on tada smatrao. Zatim je počeo da me naziva svojim prijateljem; ja u njegovo prijateljstvo nisam vjerovao, ali vidali smo se prilično često, jer sam nalazio zadovoljstvo u njegovom umnom i ljubaznom razgovoru. Po svom povratku iz Belgije, sreo sam ga nekoliko puta kod Herwegha; on se na mene ljutio, i kako sam kasnije saznao prvi je počeo širiti glas o mojoj tobožnjoj zavisnosti od Ledru-Rollina. Daleko više je moje srce bilo vezano uz Hercena. On je čovjek dobar, plemenit, nemirnog duha, oštrouman, pomalo blagolagoljiv i epikurejac; vidio sam se s njim u Parizu u ljeto 1847. godine. Tada još nije pomišljao da emigrira i više se od ostalih smijao mojoj političkoj orijentaciji, dok se sam bavio svemogućim pitanjima i predmetima, posebno književnošću. – Krajem ljeta 1847. oputovao je u Italiju i vratio se u Pariz u ljeto 1848. godine, dva ili tri mjeseca poslije mog odlaska odatle, tako da sam se s njim mimoišao. Nikad se više nismo vidjeli, niti dopisivali. Jednom mi je samo poslao novac preko Reichela. – Konačno, o N. I. Turgenjevu mogu reći samo to da se u to vrijeme više nego ranije držao po strani od cijelog svijeta, i kao bogati posednik i »rentier« bio je ne malo zaplašen revolucionarnim zbivanjima. Vidio sam ga površno i moglo bi se reći uzgred.

Jednom riječju, Gospodaru, imam puno pravo da kažem kako sam živio, radio, djelovao izvan svakog društva, neovisno o bilo čijim tuđim pobudama i utjecajima: bezumlje, grijehovi, zločini

moji pripadali su i pripadaju isključivo meni. – Ja sam mnogo, mnogo kriv, ali se nikad nisam ponizio toliko da bih bio tuđi agent, rob tuđe misli.

Na kraju, postoji protiv mene još jedna gnjusna optužba:

Optuživali su me da sam htio, zajedno s dvojicom Poljaka, čija sam imena zaboravio, da posegnem na život Vašeg Imperatorskog Veličanstva. – Neću ulaziti u pojedinosti te klevete. Detaljno sam odgovorio na nju u svojim izjavama u inozemstvu, i stidim se da govorim mnogo o tom predmetu. Samo ću jedno reći, Gospodaru: ja sam zlikovac pred Vama i pred zakonom, i znam veličinu svojih prijestupa, ali također znam da moja duša nikad nije bila sposobna za zlodjelo, niti za podlost. Moj politički fanatizam, što je živio više u uobrazilji nego u srcu, imao je također svoje jasno određene granice, i nikad Brut, Ravaljak, ni Alibo nisu bili moji heroji. Osim toga, Gospodaru, u mojoj duši protiv Vas osobno nikad nije bilo čak ni sjenke mržnje. Kad sam bio junker u Artiljeriskom učilištu, ja sam Vas, kao i svi ostali drugovi, strasno volio. Događalo se da kad vi dođete u bivak, samo jedna riječ »Gospodar dolazi« bude dovoljna da u svima izazove neopisivo oduševljenje i svi smo Vam hitali u susret. U Vašoj prisutnosti nismo znali za strah; naprotiv, pored Vas i pod Vašim pokroviteljstvom, mi smo tražili pribježište od naših rukovodilaca: oni nisu smjeli ići za nama u Aleksandriju. Sjećam se, to je bilo u vrijeme kolere: Vi ste bili tužni, Gospodaru; mi smo Vas šuteći opkolili, promatrali smo Vas s uzdrhtalim strahopoštovanjem i svatko je u duši svojoj osjećao Vašu veliku tugu, premda nije mogao znati njen razlog – i kako je bio sretan onaj kome ste Vi rekli makar jednu riječ! Zatim, mnogo godina kasnije, u inozemstvu, kad sam već bio postao očajni demokrat, smatrao sam kao obavezu da mrzim imperatora Nikolaja; ali moja mržnja bijaše u mašti, u mislima, ne u srcu. Ja sara mrzio apstraktnu političku osobu – Otjelotvorenje Samodržavlja u Rusiji, tlačitelja Poljske, a ne Živu osobu Veličanstva, koja je ostavila snažan dojam na mene pri samom početku života i koje je trajno ostalo u mom srcu. Dojmovi mladosti ne mogu se lako izbrisati, Gospodaru! – I u punom jeku mog političkog fanatizma moje bezumlje sačuvalo je izvjesnu mjeru. Moji napadi na Vas nikad nisu izlazili iz političke sfere: drznuo sam se da Vas nazivam žestokim, nemilosrdnim despotom, propovijedao sam mržnju i bunt protiv Vaše vlasti; no nikad se nisam usudio i nisam htio i nisam mogao doći se bogohulnim jezikom osobno Vaše ličnosti, Gospodaru, i kako to da izrazim, nemam riječi, iako duboko osjećam razliku – nikad ni jednom riječju nisam govorio, niti pisao kao podli lakej koji se ruga svojem Gospodinu, huli ga i kleveće, zato što zna da ga gospodar ili ne čuje ili je suviše daleko od njega da bi ga dohvatio svojom batinom. Najzad, Gospodaru, čak i u posljednje vrijeme, unatoč svim mojim političkim shvaćanjima i gotovo protiv svoje volje, ja sam Vas duboko, duboko poštivao! – I ne samo ja, mnoštvo Poljaka i Evropljana slagalo se sa mnom da ste među mnogim okrunjenim glavama samo Vi, Gospodaru, sačuvali vjeru u svoj Carski Poziv. – S takvim osjećajima, s takvim mislima, bez obzira na sve političko bezumlje, ja nisam mogao biti caroubica, i zato mi vjerujte, Gospodaru, da ta optužba nije ništa drugo negoli gnjusna kleveta.

Sad se vraćam na svoje pripovijedanje. – Uzevši novac od Flocona, pošao sam da uzmem putnicu kod Kosidijera. Uzeo sam od njega ne jedan nego dva pasoša, za svaki slučaj, jedan na svoje ime, a drugi na fiktivno ime, želeći da po mogućnosti prikrijem svoju prisutnost u Njemačkoj i Poznanjskom hercogstvu. Zatim sam, ručavši kod Herwegha i uzevši od njega pisma i poruke za demokrate u Badenu, sjeo u diližansu i krenuo u Strasbourgh. – Da me je netko u diližansi upitao za cilj mojega putovanja, a ja htio da mu odgovorim, među nama bi se vodio slijedeći razgovor:

»Zašto putuješ?« – Da podižem ustanak. – »Protiv koga?« – Protiv imperatora Nikolaja. – »Na koji način?« – Još ni sam ne znam točno. – »Kamo ideš sad?« – U Poznanjsko hercogstvo. – »Zašto baš tamo?« – Zato što sam slušao od Poljaka da sad tamo ima više života, kretanja,

i da je odatle lakše djelovati na Carstvo nego iz Galicije. – »Kakvim materijalnim sredstvima raspolažeš?« – Imam dvije tisuće franaka. – »A nade da ćeš još dobiti?« – Nikakve određene, ali će se valjda nešto naći. – »Imaš li poznanike i veze u Poznanjskom hercogstvu?« – Izuzevši nekoliko mladih ljudi koje sam prilično često sretao na Berlinskom sveučilištu, nikoga tamo ne poznajem. – »Imaš li preporuke?« – Ni jednu. – »Kako ti sam i bez sredstava hoćeš da se boriš s ruskim carem?« – Sa mnom je revolucija, a nadam se da ću u Poznanju izići iz svoje samoće. – »Sad svi Nijemci viču protiv Rusije, veličaju Poljake i spremaju se da skupa s njima ratuju protiv Ruskog Carstva. Ti si Rus, zar ćeš im se pridružiti?« Sačuvaj Bože! Usude li se Nijemci da kroče na slavensku zemlju, postat ću njihov zakleti neprijatelj. Ja zato i idem u Poznanj, da bih se svim silama suprotstavio neprirodnom ujedinjenju Poljaka i Nijemaca protiv Rusije. – »Ali se Poljaci sami ne mogu boriti s ruskom silom«. – Sami nisu, ali zajedno s drugim Slavenima, osobito ako uspijem pridobiti Ruse u carstvu poljskom... – »Na čemu su zasnovane tvoje nade? Imaš li veze s Rusima?« – Nemam. Uzdram se u propagandu i u moćni duh revolucije, koji je sad zagospodario cijelim svijetom«.

Ne govoreći o veličini prijestupa, Vama je sigurno vrlo smiješno, Gospodaru, da sam je sâm, bezimen, nemoćan, krenuo u borbu protiv Vas, Velikog Cara Velikog Carstva! Sad jasno vidim svoju ludost, i sam bih se smijao kad bi mi bilo do smijeha, i nehotice se sjećam jedne basne Ivana Andrejeviča Krilova... – No tada ništa nisam vidio, ni o čemu nisam htio da mislim, išao sam kao lud u sigurnu pogibiju. I ako me nešto može opravdati, ne govorim o zločinu, nego o besmislenosti svojega istupa, to je onda činjenica što sam išao iz opijenog Pariza, bio sam opijen, a i drugi su oko mene bili opijeni!

Stigavši u Frankfurt u prvim danima travnja, zatekao sam tu bezbroj Nijemaca koji su se okupili iz cijele Njemačke na Vor-Parlament; upoznao sam se gotovo sa svim demokratima, predao sam Herweghova pisma i poruke i počeo da promatram, trudeći se da pronađem smisao u njemačkom kaosu i makar klicu jedinstva u tom novom babilonskom metežu. U Frankfurtu sam proveo oko tjedan, bio sam u Meinzu, Manheimu, Heidelbergu; bio sam svjedok mnogih narodnih oružanih i nenaoružanih sastanaka, posjećivao sam njemačke klubove, znao sam osobno glavne vođe badenskog ustanka i o svim akcijama, ali ni u jednoj nisam aktivno sudjelovao, premda sam simpatizirao s njima i želio im svaki uspjeh, ostajući u svemu što se ticalo osobno mene i mojih zamisli u ranijoj potpunoj usamljenosti. – Zatim sam, putujući dalje za Berlin, proveo nekoliko dana u Kölnu, očekujući tamo svoje stvari iz Bruxellesa. Što sam bio bliže sjeveru, tim je hladnije bilo mojoj duši. U Kölnu me je obuzela takva nepodnošljiva tuga, kao predosjećanje buduće pogibije! No ništa me nije moglo zaustaviti. – Drugi dan po mom dolasku u Berlin bio sam uhapšen, u početku zato što su mislili da sam Herwegh, a zatim zato što sam putovao sa dva pasoša. Uostalom, zadržali su me samo dan, a potom pustili, uzevši od mene riječ da neću otići u Poznanjsko hercogstvo niti ostati u Berlinu, nego da ću otići u Breslau. Šef policije Minatoli zadržao je pasoš napisan na moje pravo ime, ali mi je vratio pasoš na izmišljenog Leonarda Neglinskog. Također mi je dao i pasoš na ime Wolfa ili Hofmanna, ne sjećam se, želeći valjda da ne izgubim naviku da putujem s dva pasoša. Tako sam, ne vidjevši u Berlinu ništa drugo izuzev zgrade policije, pošao dalje i stigao u Breslau krajem travnja ili početkom svibnja.

U Breslauu sam ostao stalno do Slavenskog kongresa, tj. do kraja svibnja, dakle gotovo cijeli mjesec. – Prvi moj posao bilo je poznanstvo s breslavskim demokratima, drugi traganje za Poljacima s kojima bih se mogao udružiti. Prvi je posao bio lak, a drugi ne samo težak, nego se ispostavilo da je potpuno nemoguć. U to vrijeme u Breslauu se okupilo mnoštvo Poljaka iz Galicije, Krakowa, iz Poznanjskog hercogstva, najzad emigranti iz Pariza i Londona. To je bila neka

vrsta Poljskog kongresa. Taj kongres, bar koliko je meni poznato, nije doveo do važnijih rezultata. Nisam sudjelovao na njegovim zasjedanjima, ali sam slušao da je bilo mnogo buke, velika prepirka i nesuglasice između provincija i partije, zbog čega su se naposljetku svi Poljaci razišli, ne ostvarivši ništa konkretno. – Moj položaj među njima bio je od samog početka težak i neobičan: svi su me znali, bili su sa mnom vrlo ljubazni, izgovorili su mi gomilu komplimenata. No ja sam se među njima osećao tuđinom. Što su slađe bile njihove riječi, to mi je bilo hladnije u srcu, i niti ja s njima niti oni sa mnom nisu se mogli složiti. Osim toga, u to vrijeme, ponovo i jače nego prvi put, pronio se među njima glas o mom tobožnjem izdajstvu. Više od svih vjerovali su tom glasu i širili ga emigranti, osobito članovi demokratskog društva. Oni su se kasnije, mnogo kasnije, ispričavali i prebacivali krivicu na starog brbljivca, grofa Leduhovskog, kojega je tobože upozorio Lamartine, a on je požurio da upozori sve poljske demokrate. – Poljaci su očigledno prema meni ohladnjeli, i ja sam se, izgubivši naposljetku strpljenje, počeo od njih udaljavati, tako da do Praškog kongresa nisam imao s njima nikakve odnose, viđao sam se samo s nekima od njih, bez političkih ciljeva.

Češće sam bio među Nijemcima, posjećivao sam njihove demokratske klubove i među njima sam u to vrijeme uživao takvu popularnost da je Arnold Ruge, moj stari prijatelj, jedino zahvaljujući mome nastojanju, izabran u Breslauu za Frankfurtsku nacionalnu skupštinu. Nijemci su smiješan ali dobar narod, i s njima sam se uvijek znao složiti, isključujući samo literate-komuniste. – U to vrijeme Nijemci su se igrali politike, i slušali su me kao propovjednika. Zavjera i ozbiljnih akcija među njima nije bilo, ali zato mnogo buke, piva, pjesama i hvalisavog brbljanja: sve se radilo i govorilo na ulici, javno. Nije bilo ni zakona ni vlasti: potpuna sloboda, i svaku večer je, gotovo kao radi zabave, organiziran neki manji metež. Njihovi klubovi nisu bili ništa drugo nego mjesta za vježbanje krasnorječivosti ili, bolje reći, praznoslovlja.

Cijeloga svibnja nisam apsolutno ništa radio. Dosađivao sam se, tugovao i čekao povoljan trenutak. Moju utučenost u ne maloj mjeri izazvale su i tadašnje političke okolnosti: neuspješan ustanak u Poznanjskom hercogstvu, premda sraman za prusku vojsku, protjerivanje Poljaka (emigranata) iz Krakowa a ubrzo zatim i iz Prusije, potpuni brodolom badenskih demokrate, konačno prvi poraz demokrate u Parizu – sve su to bili uvjerljivi predznaci već započete revolucionarne oseke. Nijemci to nisu vidjeli ni shvatili, ali ja sam shvatao i prvi put sam posumnjao u uspjeh. – Naposljetku se počelo govoriti o slavenskom kongresu. Riješio sam da odem u Prag, nadajući se da ću tamo naći Arhimedovu uporišnu točku za svoje akcije.

Do tada, izuzimajući Poljake i ne govoreći o Rusima, nisam poznavao ni jednog Slavena, a također nikad nisam bio u austrijskim zemljama. Znao sam o Slavenima po pričama nekih očevidaca i po knjigama. Slušao sam također u Parizu o klubu koji je osnovao Cyprico Robert, koji je zamijenio Mickiewicha na katedri slavenske literature, ali nisam odlazio u taj klub, ne želeći se miješati sa Slavenima koje je predvodio Francuz. Zato je upoznavanje i zbliženje sa Slavenima bilo za mene novo iskustvo i ja sam mnogo očekivao od Praškog kongresa, posebno se nadajući da ću uz pomoć ostalih Slavena pobijediti tjesnogradnost poljskog nacionalnog samoljublja.

Premda se moja očekivanja nisu potpuno obistinila, nisu bila ni potpuno obmanuta. Slaveni su u političkom odnosu djeca, ali sam našao u njima neodoljivu svježinu i neuporedivo više prirodnog uma i energije nego kod Nijemaca. Dirljivo je bilo vidjeti njihov susret, njihovo djetinjasto ali duboko ushićenje. Reklo bi se da su to članovi jedne iste obitelji, razbacani voljom sudbine po cijelom svijetu, koji su se prvi put sreli poslije dugog i gorkog rastanka: plakali su, smijali se, grlili – i u njihovim suzama, u radosti, u njihovim srdačnim pozdravima nije bilo ni fraza, ni laži, ni visokoparne nadmenosti. Sve je bilo jednostavno, iskreno, sveto. – U Parizu sam bio obuzet

demokratskom egzaltacijom, heroizmom narodne klase. Ovdje me je očarala iskrenost i toplota prostog, ali dubokog slavenskog osjećaja. U meni se probudilo slavensko srce, tako da sam u prvo vrijeme zaboravio gotovo sve demokratske simpatije koje su me vezivale sa zapadnom Evropom. – Poljaci su promatrali ostale Slavene s visine svoje političke važnosti, držali su se pomalo po strani, ovlaš se osmjehujući. Ja sam se pomiješao s njima i živio sam s njima i dijelio njihove radosti svim srcem, punom dušom. I zato su me i oni voljeli i ukazivali mi sveopće povjerenje.

Osjećaj koji prevladava u Slavenu jeste mržnja prema Nijemcima. Energičan, premda ne i pristojan izraz »prokleti Nijemci«, koji se izgovara gotovo jednako na svim slavenskim jezicima, izazivao je kod svakog Slavenu ogroman dojam. Nekoliko sam puta probao njegovu snagu i vidio kako on pobjeđuje čak i Poljake. Dovoljno je ponekad bilo izgrditi Nijemce da bi zaboravio svoju poljsku isključivost i mržnju prema Rusima, i lukavu, iako ne i nekorisnu politiku koja ih natjeruje da često koketiraju s Nijemcima – jednom riječju, da bi se izvukli iz tog tijesnog, bolesnog, umjetno-hladnog omotača, u kojem žive preko svoje volje, kao posljedica velikih nacionalnih nesreća, da bi se probudilo u njima živo slavensko srce i kako bi se natjerali da osjećaju skupa sa svim Slavenima. – U Pragu, gdje nadmenosti Nijemaca nije bilo kraja, ja sam se osećao bliže i Poljacima. Mržnja prema Nijemcima bila je neiscrpan predmet svih razgovora. Ona je među poznanicima služila umjesto pozdrava. Kad su se dva Slavenu sastajala, prva riječ među njima bila je gotovo uvijek protiv Nijemaca, kao radi toga da bi uvjerali jedan drugoga kako su oba istinski, dobri Slaveni. Mržnja prema Nijemcima prva je osnova slavenskog jedinstva i uzajamnog razumijevanja. Ona je tako snažna, tako duboko urezana u srce svakog Slavenu, da sam ja i sad uvjeren, Gospodaru, da će ranije ili kasnije, na ovaj ili onaj način, ma kakvi bili politički odnosi u Evropi, Slaveni zbaciti njemački jaram i da će doći vrijeme kad više neće biti ni pruskih, ni austrijskih, ni turskih Slavenu.

Važnost Slavenskog kongresa sastojala se, po mojemu mišljenju, u tome što je to bio prvi susret, prvo upoznavanje, prvi pokušaj ujedinjenja i sporazumijevanja Slavenu među sobom. Što se tiče samoga kongresa, on je, kao i svi drugi suvremeni kongresi i politički sastanci, bio potpuno prazan i besmislen. – O podrijetlu Slavenskog kongresa znam sljedeće:

U Pragu je odavno postojao učeni literarni krug, čiji je cilj bilo očuvanje, podizanje i razvoj češke literature, čeških nacionalnih običaja, a također i slavenske nacionalnosti uopće, koju tlače i ograničavaju i preziru Nijemci koliko i Mađari. Taj kružok se nalazio u živoj i stalnoj vezi sa sličnim kružocima među Slovacima, Hrvatima, Slovencima, Srbima, čak među Lužičanima u Saksiji i Prusiji, i bio je, moglo bi se reći, njihov centar. Palacki, Šafarik, grof Tun, Hanka, Kolar, Urban, Ludvig Štur i nekoliko drugih bili su predvodnici slavenske propagande, u početku književne, koja se kasnije podigla i do političkog značenja. Austrijska ih vlada nije voljela ni trpjela zato što su bili protiv Mađara. Kao dokaz i primjer njihove djelatnosti navest ću samo jednu okolnost: prije deset, petnaest godina u Pragu nitko, ni jedna duša nije govorila češki, možda tek prost svijet i radnici. Svi su govorili i živjeli po njemački, stidjeli su se češkog jezika i češkog podrijetla. Naprotiv, sad ni jedan čovjek, ni žene, ni djeca neće da govore njemački, čak su i sami Nijemci u Pragu naučili da razumiju i govore češki. Naveo sam kao primjer samo Prag, ali to se dogodilo i u drugim češkim, moravskim, slovačkim velikim i malim gradovima, a sela nikad nisu ni prestala da govore slavenski. – Vama je, Gospodaru, poznato koliko su duboke i snažne simpatije Slavenu prema moćnom Ruskom Carstvu, od koga su se oni nadali podršci i pomoći, i do koje su se mjere austrijska vlada, i Nijemci uopće, plašili i plaše ruskog panslavizma! – Posljednjih ih se godina naivni književno-znanstveni kružok proširio, ojačao, obuhvatio je i povukao za sobom svu omla-

dinu, pustio je korijen u narodne mase – i književni pokret se odjednom pretvorio u politički. – Slaveni su samo očekivali slučaj da bi se predstavili svijetu.

Godine 1848. taj se slučaj pojavio. Austrijsko se carstvo zamalo nije raspalo na svoje različite, neprijateljski suprotne i nesuglasne elemente, i što se na vrijeme spasilo, to nije bilo svojom oronulom snagom, nego Vašom pomoći, Gospodaru! Podigli su se Talijani, podigli su se Mađari i Nijemci, ustali su, konačno, i Slaveni. Austrijska, ili bolje reći insbruška vlada, jer je tada austrijskih vlada bilo mnogo, u krajnjoj liniji dvije: jedna stvarna u Insbrucku, druga službena i konstitucionalna u Beču, ne govoreći o trećoj, mađarskoj, također službeno priznatoj vladi. I tako je dinastička vlada u Insbrucku, napuštena od svih i gotovo lišena svih sredstava, počela tražiti spas u nacionalnom slavenskom pokretu.

Prva pomisao da se u Pragu okupi Slavenski kongres pripada Česima, točnije Šafariku, Palackom i grofu Tunu. U Insbrucku su tu ideju prihvatili radosno, jer su se nadali da će Slavenski kongres poslužiti kao protuotrov kongresu Nijemaca u Frankfurtu. Grof Tun, Palacki, Brauner stvorili su tada u Pragu nešto slično provizornoj vladi. Insbruck ih je priznao, i oni su s njim imali izravne odnose, bez bečkih ministara, koje nisu htjeli priznavati ni slušati, videći u njima neprijateljske predstavnike njemačke nacionalnosti. Na taj se način stvorila poluslužbena češka partija, poluslavenska i poluvladina; vladina zato što je htjela spasiti dinastiju, monarhističko načelo i cjelinu Austrijske monarhije. Ipak, ne bezuvjetno, tražeći zato: prvo konstituciju, drugo – preseljenje imperijske prijestolnice iz Beča u Prag, što im je doista i bilo obećano, razumije se, s tvrdom namjerom da se ne održi obećanje. I naposljetku, potpun preobražaj Austrijske monarhije iz njemačke u slavensku, tako da više ne bi Nijemci i Mađari tlačili Slavene, nego obratno. – Sve je to izrazio Palacki slijedećim riječima u svojoj tada objavljenoj brošuri: »Wir wollen das *Kunststück* versuchen, die bis zu ihrem tiefsten Wesen erschütterten Oesterreichische Monarchie auf unserem slavischen Boden und mit unsern slavischen Kraft zu beleben, zu heilen und zu befestigen«. – Pothvat nemoguć, u kojem su oni morali biti ili prevareni ili prevaranti.

Ali se Češka partija nije zadovoljavala ovim uopćenim prevladavanjem slavenskog elementa u Austrijskoj imperiji. Oslanjajući se na svoj poluslužbeni karakter i na laskava insbruška obećanja, ona je htjela stvoriti u svoju korist neku vrstu češke hegemonije i uvesti među Slavene češki jezik, češku nacionalnost. Ne govoreći o Moravskoj, ona je namjeravala da pripoji Češkoj i Slovačku, austrijsku Šleziju i čak Galiciju, prijeteci Poljacima, ako se ne pokore, pobunom Rusina. Htjeli su, jednom riječju, stvoriti moćno češko kraljevstvo.

Takve su bile pretenzije čeških političara. Razumije se, one su naišle na snažan otpor kod Slovaka, Šlezaka, ali najviše kod Poljaka. Posljednji su došli u Prag ne da bi se pokorili Česima, a iskreno rečeno i ne zbog velike ljubavi prema slavenskoj braći i slavenskoj misli, nego jednostavno u nadi da će tu naći podršku i potporu svojim posebnim nacionalnim pothvatima. – Na taj je način od prvih dana počela borba, ne između masa pristiglih Slavena, nego samo između njihovih vođa, najsnažnije između Poljaka i Čeha, i Poljaka i Rusina – borba koja se završila bez rezultata, kao i cijeli slavenski kongres. – Južni Slaveni bili su po strani od svih tih prepirki i bavili su se isključivo pripremama za mađarski rat, nagovarajući i druge Slavene da odgode rješnje svojih unutrašnjih pitanja do potpunog obaranja Mađara i, kao što su neki govorili, dok ne budu potpuno prognani iz Mađarske. Poljaci ni na to, niti na drugo, nisu pristajali, predlagali su svoje posredovanje koje ni Južni Slaveni, a koliko sam čuo i sami Mađari, nisu htjeli prihvatiti. – Ukratko, svi su vukli na svoju stranu i svi su željeli stvoriti od drugih stepenicu za svoje vlastito uzdizanje; najviše od svih Česi, razmaženi komplimentima iz Insbrucka, a zatim i Poljaci, razmaženi ne sudbinom, nego komplimentima evropskih demokrata.

Kongres je imao tri odjela: *Sjeverni*, u kojem su bili Poljaci, Rusini, Šlezaci; *Zapadni* – sastavljen od Čeha, Moravaca, Slovaka, i *Južni*, u kome su zasjedali Srbi, Hrvati, Slovenci i Dalmatinci. Po ranijem opredjeljenju Palackog, glavnog tvorca i rukovodioca slavenskog kongresa, ovaj kongres je trebalo isključivo da se sastoji od austrijskih Slavena, dok je trebalo da neaustrijski prisustvuju samo kao gosti; ovaj je prijedlog na samom početku bio odbačen. U kongres su ušli ne kao gosti, nego kao aktivni članovi, mnogi Poljaci iz Poznanja, poljski emigranti, nekoliko turskih Srba, i dva Rusa: ja i još jedan staroobredni pop, čije sam prezime zaboravio – ono se može naći na tiskanom izvještaju Šafarika o Slavenskom kongresu – pop ili točnije kaluđer i staroobrednog manastira, koji postoji u Bukovini sa svojim posebnim mitropolitom, a koji je u to vrijeme, čini se, bio uništen na zahtjev ruske vlade. On je krenuo sa svojim mitropolitom u Beč, a zatim je, čuvši za Slavenski kongres, došao u Prag.

Ja sam stupio u Sjeverni, to jest u poljski odjel. Prilikom stupanja održao sam kratak govor u kojem sam rekao da se Rusija, odvojivši se od slavenske braće svojim porobljavanjem Poljske, osobito predajući ih u ruke Nijemaca, zajedničkih i glavnih neprijatelja cijelog slavenskog plemena, ne može drukčije vratiti u slavensko jedinstvo i bratstvo, nego oslobođenjem Poljske, i da zato moje mjesto na Slavenskom kongresu treba da bude među Poljacima. Poljaci su me dočekali pljeskanjem i izabrali za poslanika u južnoslavenski odjel, u skladu s mojim željama. Staroobredni pop je zajedno sa mnom stupio u odjel Poljaka i na moju preporuku oni su ga čak izabrali u opću skupštinu, što se sastojala od deputata tri glavne grupe. – Neću da skrivam od Vas, Gospodaru, kako mi je padalo na um da iskoristim tog popa radi revolucionarne propagande u Rusiji. Znao sam da u Rusiji ima mnogo starovjercaca i drugih raskola, i da je ruski narod sklon religioznom fanatizmu. Taj je pop bio lukav i promućuran čovjek, pravi ruski varalica i probisvijet, bivao je u Moskvi, znao je mnogo o starovjercima i raskolima u Ruskoj imperiji, a izgleda da se i njegov manastir nalazio u stalnoj vezi s ruskim starovjercima. Ali nisam imao vremena da se bavim njim, djelomično sam sumnjao u prirodnost takve suradnje, nisam još imao određeni plan za djelovanje, ni veze, a najvažnije – nisam imao novac. Bez novca je s takvim ljudima uzalud i govoriti. Osim toga, u to sam vrijeme bio isključivo obuzet slavenskim pitanjem, viđao sam popa rijetko, a zatim sam ga sasvim izgubio iz vida.

Dani su tekli, kongres se nije micao. Poljaci su se baktali dnevnim redom, parlamentarnim formama i rusinskim pitanjem. Važnija pitanja raspravljana su ne na kongresu, nego na specijalnim i ne mnogobrojnim zasjedanjima. Ja na tim zasjedanjima nisam sudjelovao, samo sam čuo da su se na njima djelomično nastavile breslavske zadjevice i bilo je govora o Koszutu i Mađarima, s kojima su, ako se ne varam, Poljaci već u to vrijeme započeli pozitivne odnose, na veliko nezadovoljstvo ostalih Slavena. – Česi su bili zauzeti svojim častoljubivim planovima, Južni Slaveni – predstojećim ratom. O općem slavenskom pitanju malo je tko mislio. Ponovo me je obuzela sjeta i počeo sam da se osjećam potišten i u Pragu kao ranije u Parizu i Njemačkoj. – Nekoliko puta sam govorio u poljskom, južnoslavenskom, a također i na zajedničkom zasjedanju. Evo glavnog sadržaja mojih govora:

»Zašto smo se okupili u Pragu? Da li zato kako bismo ovdje raspravljali o svojim provincijskim problemima? Ili zato da bismo slili sva zasebna pitanja slavenskih naroda, njihove interese, zahtjeve u jedno nerazdjeljivo, veliko slavensko pitanje? Počnite se baviti tim pitanjem i podredite sve posebne zahtjeve slavenskom djelu. Naš skup je prvi slavenski skup. Mi moramo položiti ovdje početak novog slavenskog života, proglasiti i utvrditi jedinstvo svih slavenskih plemena, sjedinjenih od sad u jedno nerazdjeljivo i veliko političko tijelo.

Prije svega upitajmo sebe da li je naš skup samo skup austrijskih Slavena ili opći slavenski skup? Kakav je smisao izraza: austrijski Slaveni? Slaveni koji žive u Austrijskoj imperiji, ništa više, a ako hoćete: Slaveni koje su porobili austrijski Nijemci. Ako želite ograničiti vaš skup samo na predstavnike austrijskih Slavena, kakvo pravo imate da ga nazivate slavenskim? Vi isključujete sve Slavene Ruske imperije, Slavene podanike Prusije, Turske. Manjina isključuje ogromnu većinu i smije da naziva sebe Slavenskim kongresom! Nazovite sebe njemačkim Slavenima – i Kongres će postati kongres njemačkih robova, a ne Slavenski kongres.

Znam, mnogi od vas se nadaju podršci austrijske dinastije. Ona vam sad sve obećava, laska vam, zato što ste joj potrebni. No, hoće li održati obećanje i hoće li ga moći održati, kada uz vašu pomoć bude uspostavila svoju palu vlast? Vi kažete da će održati, a ja sam uvjeren da neće. Prvi je zakon svake vlade zakon samoočuvanja. Njemu su pokoreni svi prirodni zakoni, i još u povijesti nema primjera da je neka vlada bez prisile održala obećanja koja je dala u kritičnom trenutku. Vidjet ćete da će austrijska dinastija ne samo zaboraviti vaše usluge, nego će vam se i svetiti za svoju sramotnu slabost koja ju je natjerala ga se ponižava pred vama i da laska vašim pobunjeničkim zahtjevima. Povijest austrijske dinastije bogatija je od drugih takvim primjerima, i vi, učeni Česi, vi koji znate tako dobro i tako detaljno nesretni put što ga je prešla vaša domovina, vi bi trebalo da shvatate bolje od drugih kako nije ljubav prema Slavenima, niti ljubav prema slavenskoj neovisnosti, slavenskom jeziku i slavenskim običajima i naravima razlog što tako postupa, nego da je čvrsta potreba natjeruje da sad traži vaše prijateljstvo.

Najzad, pretpostavljajući čak nemoguće, pretpostavljajući da će austrijska dinastija doista htjeti i moći održati datu riječ, kakva će biti vaša dostignuća? Austrija će se iz polunjemačke države pretvoriti u poluslavensku. To znači da ćete se vi od porobljenih pretvoriti u porobljivače, od onih što mrze, u omrznete; to znači da ćete se vi, malobrojni austrijski Slaveni, odvojiti od slavenske većine, da ćete sami uništiti svaku nadu u ujedinjenje Slavena, u to veliko Slavensko Jedinstvo, koje je bar po vašim riječima prvi i glavni predmet vaših želja. – Slavensko jedinstvo, slavenska sloboda, slavenski preporod nisu mogući drukčije doli potpunim uništenjem austrijske imperije.

Ne manje griješe i oni koji se za uspostavljanje slavenske neovisnosti uzdaju u pomoć ruskog cara. Ruski car je zaključio novi prisni ugovor s Austrijskom dinastijom ne za vas, nego protiv vas, ne da bi vam pomogao, nego da bi vas nasilno vratio – kao i sve ostale buntovne austrijske podanike – u staro podanstvo, u staru bezuvjetnu poslušnost. Imperator Nikolaj ne voli ni narodnu slobodu, ni konstitucije. Vidjeli ste živ primjer u Poljskoj. Znam da vas ruska vlada već odavno obrađuje, isto kao i turske Slavene, preko svojih agenata koji obilaze slavenske zemlje, šireći među vama panslavističke misli, sablažnjavajući vas nadom na brzu pomoć, na tobožnje skoro oslobođenje svih Slavena uz pomoć moćnog Ruskog carstva! I ne sumnjam da ona vidi u dalekoj, u vrlo dalekoj budućnosti trenutak kad će sve slavenske zemlje ući u sastav Ruske imperije. No, nitko od nas neće doživjeti željeni trenutak, hoćete li prekrizanih ruku čekati taj trenutak? Ne samo vi, nego će i slavenski narodi propasti do tog vremena. – Sad vam nema mjesta u njedrima Ruskog carstva: vi hoćete život, a tamo je mrtva šutnja, tražite samostalnost, pokret, a tamo je mehanička poslušnost, želite uskrsnuće, uzdizanje, prosvjetu, oslobođenje, a tamo je smrt, tama i ropski rad. Ušavši u Rusiju imperatora Nikolaja, vi biste ušli u grob narodnog života i svake slobode. – Istina, bez Rusije nije potpuno slavensko jedinstvo i nema slavenske sile, ali bilo bi ludo očekivati spas i pomoć za Slavene od današnje Rusije. Što vam preostaje? Ujedinite se iz početka izvan Rusije, ne isključujući je, ali čekajući, nadajući se na skoro oslobođenje; i ona će biti oduševljena vašim primjerom i vi ćete biti oslobodioci ruskog naroda, koji će zatim postati vaša snaga i vaš štit.

Počnite svoje ujedinjenje na slijedeći način: objavite da niste austrijski Slaveni, nego žitelji slavenske zemlje u takozvanoj Austrijskoj imperiji, i da ste se sastali i okupili u Pragu da bi postavili temelj prve buduće slobodne i velike federacije svih slavenskih naroda, i da u očekivanju pripajanja slavenske braće u Ruskoj imperiji, pruskim zemljama, u Turskoj, vi Česi, Moravci, Poljaci iz Galicije i Krakowa, Rusini, Šlezaci, Slovaci, Srbi, Slovenci, Hrvati i Dalmatinci, zaključujete među sobom čvrst i nerazrušiv, obrambeni i ofenzivni savez na slijedećim osnovama«.

Neću nabrajati sve točke koje sam smislio. Reći ću samo da je taj projekt, tiskan kasnije, uostalom bez moga znanja i samo u odlomcima u jednom od čeških časopisa, bio sastavljen u demokratskom duhu. On je ostavljao mnogo prostora nacionalnim i provincijalnim razlikama u svemu, donosi uostalom i tu neka osnovna opredjeljenja, opća i obavezna za sve. Ali je u svemu što se ticalo unutrašnje i vanjske politike vlast bila prenijeta i okupljena u rukama centralne vlade. Na taj način i Poljaci i Česi trebalo je da nestanu sa svim sebičnim i samoljubivim pretenzijama u općem slavenskom savezu. – Savjetovao sam također Kongresu da zahtijeva od insbruškog, u to vrijeme još štedrog u obećanjima dvora, službeno priznanje Saveza i sve one ustupke koje je nešto prije toga priznao Mađarima, pa dakle nije mogao otkazati svojim dobrim i vjernim Slavenima. Zahtijevali smo posebno slavensko ministarstvo, posebnu slavensku vojsku sa slavenskim oficirima i posebne slavenske financije. Također sam ih savjetovao da traže povlačenje hrvatskih i drugih slavenskih pukova iz Italije; naposljetku, savjetovao sam ih da pošalju povjerljivog čovjeka u Mađarsku, kod Košuta i to ne više u ime bana Jelačića, nego u ime svih ujedinjenih Slavena, kako bi se razriješilo mirnim putem mađarsko-slavensko pitanje, i da bi se predložilo Mađarima, isto kao i sedmogradskim Vlasima, da stupe u Slavenski savez ili u istočno-republikanski savez, na ravnopravnim osnovama s drugim Slavenima.

Priznajem, Gospodaru, da sam, podnoseći takav projekt Slavenskom kongresu, imao u vidu apsolutno uništenje Austrijske imperije, uništenje u oba slučaja: u slučaju prisilnog slaganja, a također i u slučaju odbijanja, koje bi dovelo dinastiju u pogibeljan sukob sa Slavenima. Drugi i glavni moj cilj bio je naći u ujedinjenim Slavenima uporišnu točku za široku revolucionarnu propagandu u Rusiji, radi započinjanja borbe protiv Vas, Gospodaru! – Nisam se mogao udružiti s Nijemcima: to bi bio rat Evrope, i što je još gore rat Njemačke protiv Rusije. S Poljacima se također nisam mogao udružiti: oni su mi slabo vjerovali, a i mene je, kad sam pobliže upoznao njihov nacionalni karakter, njihov neizlječivi, premda povijesni i shvatljivi egoizam, bila sramota i savršeno nemoguće da se mijesam s Poljacima, da djelujem zajedno s njima protiv domovine. U Slavenskom kongresu, naprotiv, vidio sam domovinu znatno šire, u kojoj bi, čim bi joj se Rusija pripojila, i Poljaci i Česi morali ustupiti prvo mjesto.

Nekoliko sam puta upotrijebio izraz »revolucionarna propaganda u Rusiji«. Vrijeme je da konačno objasnim na kakav sam način razumijevao ovu propagandu, kakve sam imao nade u vezi s tim i kakva sredstva. – Prije svega, Gospodaru, moram svečano izjaviti da ni ranije, a niti u to vrijeme, ni kasnije, ne samo da nisam imao nikakvih veza, nego čak ni sjene od njih, ni s Rusijom ni s Rusima, i ni s jednim čovjekom koji je živio u granicama Vaše Imperije. Od 1842. godine nisam dobio iz Rusije više od desetak pisama, a jedva ako sam i toliko napisao. U tim pismima nije bilo ni spomena o politici. Godine 1848. nadao sam se da stupim u vezu s Rusima koji su živjeli u graničnim oblastima Poznanja i Galicije. Radi toga mi je bila potrebna pomoć Poljaka, ali s Poljacima se, kao što sam već nekoliko put objasnio, nisam mogao ili nisam umeo složiti. Osobno ni jednom nisam bio ni u Poznanjskom hercogstvu, ni u Krakowu, ni u Galiciji, a također nisam poznao ni jednog stanovnika ovih provincija, za kojega bih pouzdano i po savjesti mogao reći da je imao odnose s Poljskim carstvom ili Ukrajinom. Ne mislim da su Poljaci u to vrijeme imali

česte odnose s pograničnim provincijama Ruske imperije. Žalili su se na prometne teškoće na živi, neophodni zid kojim je Rusija sebe opkolila. Dopirali su samo udaljeni, najčešće besmisleni glasovi: tako se, na primjer, pronio glas o pobuni u Moskvi i o novoj zavjeri. Drugi put se pričalo da su ruski oficiri zakucali čavlima topove na varšavskoj citadeli, i tome slične besmislice, u koje ja, bez obzira na svu svoju ludost kojom sam bio obuzet, nikada nisam vjerovao.

Svi moji pothvati ostali su i mislima, ne zato što tada nisam htio, nego što nisam mogao djelovati, ne imajući ni putova, ni sredstava za propagandu. – Grof Orlov mi je rekao da je vlada dobila obavještenja da sam u inozemstvu govorio o svojim odnosima s Rusijom, posebno s Malorusijom. Na to mogu reći samo jedno: nikada nisam volio lagati, te zato nisam govorio niti sam mogao govoriti o odnosima koji nisu postojali. Slušao sam o Ukrajini od poljskih veleposjednika koji su živjeli u Galiciji, slušao sam da je poslije oslobođenja galicijskih seljaka početkom 1848. godine, i među maloruskim seljacima u Volinju, Podolju, isto kao i u Kijevskoj guberniji, došlo do opasnog komešanja, tako da su mnogi spahije, strepeći za život, brzo otišli u Odesu. – To je apsolutno sve što sam slušao o Malorusiji. Vrlo je moguće da sam poslije javno govorio o tim vijestima, zato što sam se hvatao za sve što bi bar iole moglo podržati ili bolje rečeno probuditi u evropskoj, a osobito u slavenskoj javnosti, vjeru u mogućnost, u neizbježnost ruske revolucije.

Moram ovdje nešto pripomenuti. – Označen prethodnim životom, shvaćanjima, položajem, nezadovoljenom potrebom djelovanja, a također i voljom prema nesretnoj revolucionarnoj karijeri, nisam mogao okinuti ni svoju prirodu, ni srce, ni misli od Rusije. Posljedica toga bila je da nisam mogao imati drugi krug djelovanja osim Rusije. Zato sam morao vjerovati, ili bolje reći morao sam natjerivati i sebe i druge da vjeruju u rusku revoluciju. Ono što sam u pismu rekao o Mickiewichu, može se i na mene samog primijeniti: bio sam istovremeno i prevaren i prevarant, zaludivao sam sebe i druge, kao da sam silovao vlastiti um i zdrav smisao mojih slušalaca. – Po prirodi nisam šarlatan, Gospodaru. Naprotiv, ništa mi tako nije mrsko kao šarlatanstvo, i nikad žed za jednostavnom, čistom istinom nije ugasla u meni. Ali neprirodni, nesretan položaj u koji sam, uostalom, sam sebe doveo, natjerao me je da ponekad budem šarlatan protiv volje. Bez veza, bez sredstava, sam sa svojim zamislama usred tuđe gomile, imao sam samo jednu pokretačku snagu: vjeru, i govorio sam sebi da vjera prenosi planine, ruši prepreke, pobjeđuje nepobjedivo i čini nemoguće, da je vjera već polovica uspjeha, polovica pobjede: udružena sa snažnom voljom ona rađa okolnosti, rađa ljude, skuplja, ujedinjuje, sliva mase u jednu dušu i snagu. Govorio sam sebi da ću, vjerujući u rusku revoluciju, natjerati i druge da u nju vjeruju: prvo Evropljane, zatim Slavene, a konačno i Ruse, pa ću tako revoluciju u Rusiji učiniti mogućom, neizbježnom. Ukratko, htio sam vjerovati, htio sam da drugi vjeruju. S trudom i s teškom borbom dolazio sam do te lažne, neprirodne, nasilne vjere. Ne jednom su na mene, u trenucima povučenosti, nailazile mučne sumnje i u prirodnost i mogućnost moga pothvata. Ne jednom sam slušao u sebi unutar-nji prijekorni glas, i ne jednom sam ponavljao sebi riječi rečene apostolu Pavlu, još kad se zvao Savao: »Opasno je pred rudu istrčavati«. – No sve je bilo uzalud: zaglušavao sam u sebi savjest i odbacivao sumnje kao nedostojne.

Rusiju sam malo poznao. Osam godina živio sam u inozemstvu, a dok sam bio u Rusiji, bio sam tako isključivo zanijet njemačkom filozofijom, da ništa oko sebe nisam vidio. Osim toga, proučavanje Rusije, bez posebne vladine pomoći, gotovo je nemoguće čak i onima koji se trude da je upoznaju. A proučavanje običnog naroda, seljaka, čini mi se, teško je i samoj vladi. – U inozemstvu, kad se moja pažnja prvi put usredsredila na Rusiju, počeo sam se prisjećati, skupljati stare, nesvjesne dojmove, i dijelom od njih, dijelom od glasova što su dopirali do mene, stvorio sam svoju fantastičnu Rusiju, spremnu za revoluciju – natežući ili obrezujući, na Prokrustovoj

postelji svojih demokratskih želja, svaku činjenicu, svaku okolnost. – Eto na kakav sam način obmanjivao sebe i druge. Nikad nisam govorio ni o svojim vezama ni o svom utjecaju u Rusiji: bila bi to laž, a laž mi je bila odvratna. Ali kad su u mojoj okolini pretpostavljali da ja imam utjecaj, da imam konkretne veze, šutio sam i nisam proturječio, jer sam u tom mišljenju nalazio gotovo jedino uporište za svoje pothvate. Na taj su način vjerojatno nastali mnogi neosnovani glasovi, koji su svakako dospjeli i do vlade.

Ruska propaganda nije postojala ni u klici, ona je postojala samo u mojim mislima. Na koji je način postojala u mojim mislima? Potrudit ću se da odgovorim na to pitanje s najvećom mogućom iskrenošću i detaljno. – Gospodaru! Teška će mi biti ta priznanja! – Ne zato što se plašim da probudim pravedan gnjev Vašeg Imperatorskog Veličanstva i navučem na sebe najstrožu kaznu. Od 1848. godine, posebno od vremena kad sam zatvoren, uspio sam proći kroz toliko različitih položaja i dojmova, očekivanja, gorkih iskustava i gorkih predosjećaja, nada, i strahova, da se duša moja naposljetku prekalila, zatupjela, i čini mi se da su i nada i strah izgubili na nju svaki utjecaj! – Ne, Gospodaru, teško mi je sramotno govoriti Vam u oči o zločinima koje sam smislio osobno protiv Vas i protiv Rusije, iako su ti zločini bili samo zločini u mislima, u namjerama, a nikad nisu prešli u djelo.

Kada bih stajao pred Vama, Gospodaru, samo kao pred Carem-Sudijom, mogao bih se spasiti od unutrašnih muka, ne ulazeći u nepotrebne detalje. Radi pravilne primjene krivičnog zakonika bilo bi dovoljno kad bih rekao: »Htio sam svim silama i svim raspoloživim sredstvima unijeti revoluciju u Rusiju. Htio sam da uđem u Rusiju i podižem pobunu protiv Gospodara, da bih razrušio u njoj postojeći poredak. Što nisam podizao pobune i počinjao propagandu, to se dogodilo ne zato što nisam imao volje, nego jedino zbog nedostatka sredstava«. – Zakon bi bio zadovoljen, jer je takvo priznanje dovoljno da bih bio osuđen na najstrožu kaznu što postoji u Rusiji. – Ali po posebnoj Vašoj milosti, Gospodaru, ja stojim sad pred Vama toliko pred Carem Sudijom, koliko pred Carem Ispovjednikom, i moram mu otkriti sva tajna skrovišta svojih misli. – Sam ću sebe ispovijedati pred Vama. Potrudit ću se da unesem svjetlo u kaos svojih misli i osjećanja, kako bih izložio ih redom. Govorit ću pred Vama kao što bih govorio pred samim Bogom, koji se ne može obmanuti ni laskanjem ni lažju. Vas pak molim, Gospodaru, dopustite mi da zaboravim na trenutak kako stojim pred velikim i strašnim Carem, pred kojim drhte milijuni, u prisutnosti kojega se nitko ne usuđuje ne samo da iznese, nego i da pomisli nešto suprotno. Dopustite mi da pomislim kako sad govorim samo pred svojim duhovnim Ocem.

Htio sam revoluciju u Rusiji. *Prvo pitanje:* zašto sam je želio? *Drugo pitanje:* kakav sam poredak želio na mjesto postojećeg poretka? I najzad, *treće pitanje:* kakvim sredstvima i kakvim sam putovima mislio započeti revoluciju u Rusiji?

Kad se putuje svijetom, svuda se nailazi na mnogo zla, tlačenja, nepravdi, a u Rusiji, može biti, više nego u drugim državama. Ne zato što su u Rusiji ljudi gori nego u zapadnoj Evropi. Naprotiv, mislim da je ruski čovjek bolji, plemenitiji i šire duše nego zapadni. Ali na Zapadu protiv zla postoje lijekovi: javnost, javno mišljenje, konačno sloboda koja oplemenjuje i uzdiže svakog čovjeka. Taj lijek ne postoji u Rusiji. Zapadna Evropa zato ponekad izgleda gora, jer se u njoj sva zla izbacuju na površinu, malo šta ostaje tajna. U Rusiji sve bolesti ulaze unutra, razjedaju najunutrašnji sustav društvenog organizma. U Rusiji je glavni pokretač strah, a strah ubija svaki život, svaki um, svako plemenito kretanje duše. Mučno je i teško živjeti u Rusiji čovjeku koji voli istinu, bližnjega svoga, koji podjednako u svim ljudima poštuje dostojanstvo i neovisnost besmrtno duše, čovjeku koji ne pati toliko od ograničenja čija je on žrtva, nego od pritiska i tlačenja njegovog susjeda! – Ruski je društveni život lanac uzajamnih tlačenja: Viši ugnjetava

Nižeg. Ovaj trpi, žaliti se ne smije, ali zato još više ugnjetava Nižega, koji također trpi i također se sveti Potčinjenom. Najgore je prostom narodu, jadnome ruskom mužiku, koji, nalazeći se na dnu društvene ljestvice, više nikoga ne može ugnjetavati i mora trpjeti tlačenje svih, prema onoj ruskoj poslovice: »Ne biju nas samo oni koji su lijeni!«

Svuda krađu i primaju mito i za novac čine nepravde – i u Francuskoj, i u Engleskoj, i u poštenoj Njemačkoj. Ali, mislim, u Rusiji više nego u drugim državama. Na Zapadu se javni lopov rijetko može sakriti, jer svakoga promatraju tisuće očiju i svatko može otkriti krađu i nepravdu, i tada nikakvo ministarstvo ne može zaštititi lopova. – U Rusiji ponekad svi znaju o lopovu, o tlačitelju, o onome koji za novac čini nepravdu. Svi znaju, ali svi šute, zato što se plaše. I načelstvo šuti, znajući i za svoje grijehove, i svi se brinu samo o jednoj stvari: da ne saznaju Ministri i Car! – A do Cara je daleko, Gospodaru, kao što je i do Boga visoko! – U Rusiji je teško i gotovo nemoguće da činovnik ne bude lopov. Prvo, svi oko njega krađu. Navika postaje druga priroda, i što je prije dovodilo do nezadovoljstva, izgledalo mrsko, ubrzo postaje prirodno, neizbježno, potrebno. Drugo, zato što potčinjeni mora sam cestu, u ovom ili onom obliku, podmititi načelnika. I naposljetku stoga što, ako netko i pomisli da ostane pošten čovjek, i drugovi će ga i pretpostavljeni omrznuti. U početku će ga nazvati nastranim, divljim, nedruštvenim, a ako se ne popravi, onda će mu priljepiti etiketu liberala, opasnog slobodnomišljenika, poslije čega se neće primiriti dok ga potpuno ne unište i zbrišu s lica zemlje. – Od nižih činovnika odgojenih u takvoj školi, s vremenom postaju viši činovnici koji odgajaju omladinu. I lopovluk, i nepravda, i tlačenje žive u Rusiji kao tisućokraki polip, kojega koliko god sjekli i rezali, on nikada ne može umrijeti.

Sam strah protiv ove nezajazljive bolesti nije dovoljan. On dovodi do užasa, zaustavlja bolest privremeno, ali vrlo kratko. čovjek se navikava na sve, čak i na strah. Vezuv je okružen naseljima, a čak su danas naseljena i mjesta na kojima su nekad zatrpani Herkulanum i Pompeja. U Švicarskoj se mnogobrojna sela nalaze ispod lavina, i svi znaju da se ona svaki dan, svaki čas može obrušiti i pretvoriti u prah sve pod sobom, ali se nitko ne miče s mjesta, tješeći se pomišlju da valjda još dugo lavina neće krenuti. Tako i ruski činovnici, Gospodaru, znaju koliko Vaš gnjev postaje užasan i presude stroge kad do Vas stignu vijesti o nekoj nepravdi, o nekom lopovluku. I svi drhte od same pomisli na Vaš gnjev, ali ipak produžavaju krađu i tlačenje i čine nepravde! Djelomično i stoga što je teško odreći se stare, ukorijenjene navike, djelomično zato što su svi umiješani, upleteni, obavezni prema onima s kojima su zajedno krali, ali najviše zato što svatko sebe tješi mišlju da će djelovati tako oprezno i da ima tako moćnu lopovsku zaštitu, da nikad njegovi prijestupi neće stići do Vašeg sluha.

Sam je strah bez vrijednosti. Protiv takvog zla potrebni su drugi lijekovi: plemenitost osjećaja, samostalnost misli, gorda neustrašivost čiste savjesti, uvažavanje ljudskog dostojanstva u sebi i drugima, a, konačno, i javni prezir prema svima nepoštenim, nečovječnim ljudima, društveni stid, društvena savjest! Ali te kvalitete, ta snaga cvjeta samo tamo gdje postoji slobodan prostor za dušu, a ne tamo gdje preovladava ropstvo i strah. Ovih se vrlina plaše u Rusiji, ne zato što ih ne vole, nego strahujući da se zajedno s njima ne pojave i slobodoumne misli...

Ne usuđujem se ulaziti u pojedinosti, Gospodaru! Smiješno bi i drsko bilo, kad bih počeo da Vam govorim o tome što Vi sami milijun puta znate bolje od mene. – Ja malo znam Rusiju, i što sam znao iskazao sam u svojim malobrojnim člancima i brošurama, a također i u pismu-obrani, što sam ga napisao u utvrdi Königstein. Često sam se u njima izražavao drsko i prijestupnički protiv Vas, Gospodaru, u bolesno-grozničavom duhu i tonu, griješeći protiv ruske poslovice: »Ne iznosi svađu iz kuće« – ali u skladu sa svojim tadašnjim uvjerenjima, tako da sve lažno i netočno u njima može biti pripisano nepoznavanju Rusije, mom nemoćnom umu, a ne srcu.

Najviše me je uzbudio i zbunjivao nesretni položaj u kojem se sad nalazi takozvani obični narod, ruski mužik, dobar i plemenit, kojega svatko ugnjetava. Prema njemu sam osjećao više simpatija nego prema drugim klasama, neusporedivo više nego prema nekarakternom i bludnom staležu ruskih plemića. Na njemu sam zasnivao sve nade na preporod, svu vjeru na veliku budućnost Rusije. U njemu sam vidio svježinu, široku dušu, svijetli um koji nije zaražen inozemnim kvarenjem, i rusku snagu. I mislio sam, što bi bio taj narod kad bi mu se dala sloboda i svojina, kad bi ga naučili da čita i piše! I pitao sam se, zašto sadašnja Vlada, Samodržavlje naoružano bezgraničnom vlašću, neograničeno zakonom i stvarnošću nikakvim tuđim pravom, ni jednom suparničkom Silom – zašto ono ne upotrebi svoju Svemoć za oslobođenje, za uzdizanje, za prosvjećivanje ruskog naroda? Još se mnogo drugih pitanja, povezanih s ovim glavnim, osnovnim, pojavljivalo u mojoj duši! – Umjesto da odgovaram na njih, kao što mora da odgovara na slične sumnje svaki podanik Vašeg Imperatorskog Veličanstva: »Nije moja stvar da razmišljam o tim stvarima, znaju Car i uprava, moje je da se pokoravam«; umjesto drugog odgovora, koji također nije lišen osnove i služi kao temelj prvome: Vlada gleda na sva pitanja odozgo, obuhvaćajući sve istovremeno. Ja pak, gledajući na njih odozdo, ne mogu vidjeti sve prepreke, sve teškoće, okolnosti i suvremene uvjete unutrašnje i vanjske politike, zato ne mogu odrediti pogodan trenutak za svako djelovanje. Umjesto ovih odgovora, ja sam drsko i buntovno odgovarao u svijesti i u svojim pisanim djelima: »Vlada ne oslobađa Ruski Narod, prvo, što je i pored sve Svemoći Vlasti, neograničene Pravom, ona u biti ograničena mnogim okolnostima, povezana nevidljivim nitima, vezana svojom razvratnom administracijom, vezana, naposljetku, egoizmom plemstva. A još više zato što ona doista ne želi ni slobodu ni prosvjetu, ni uzdizanje Ruskog Naroda, videći u njemu samo bezdušnu mašineriju za svoja osvajanja u Evropi!« Ovaj odgovor, savršeno suprotan mom vjernopodaničkom dugu, nije proturječio mojim demokratskim shvaćanjima.

Mogli biste me upitati: Kako sad misliš? – Gospodaru, teško će mi biti odgovoriti na to pitanje! – Za više od dvije godine provedene u tamnici, uspio sam o mnogome ponovo razmisliti, i mogu reći da nikad u životu nisam tako ozbiljno razmišljao kao u to vrijeme: bio sam sâm, daleko od svih sablazni, bio sam podučen živim i gorkim iskustvom. Još više sam posumnjao u istinu mnogih starih misli, kad sad, došavši u Rusiju, naišao u njoj na takav čovjekoljubiv, plemenit, suosjećajan susret, umjesto očekivanog grubog i okrutnog ponašanja. Putem sam čuo o mnogim stvarima koje ranije nisam znao i u što u inozemstvu ne bih nikad povjerovao. Mnogo, vrlo mnogo se u meni promijenilo. No, mogu li reći, po savjesti, da u meni također nije ostalo i mnogo od moje stare bolesti? – Jednu sam istinu savršeno shvatio: da su nauka vladanja i problemi vlade tako veliki, tako teški, da ih malo tko može shvatiti običnim umom, ako za to nije pripremljen posebnim odgojem, posebnom atmosferom, bliskim poznavanjem i stalnim kontaktom s njima. Shvatio sam da u životu država i naroda postoji mnogo viših uvjeta, zakona, koji ne podliježu običnim mjerilima, i da mnogo toga što nam se u privatnom životu čini nepravedno, teško i brutalno postaje u višoj politici neizbježnost. Shvatio sam da povijest ima svoj vlastiti, tajanstveni put, logičan, iako često proturječi logici svijeta, put spasa, premda uvijek ne odgovara našim osobnim željama – i da izuzevši neke vrlo rijetke u povijesti, koje kao da je dopustilo providenje i posvetilo potomstvo, ni jedan običan čovjek – ma kako bila iskrena, istinita i sveta njegova uvjerenja – nije pozvan i nema pravo dizati buntovnu misao i nemoćnu ruku protiv neispovjeditivih viših sudbina. Shvatio sam, ukratko, da su moje vlastite zamisli i djela bili u najvećoj mjeri smiješna, besmislena, drska i kriminalna. Kriminalna protiv Vas, mojega Gospodara, kriminalna protiv Rusije, moje domovine, kriminalna protiv svih političkih i prirodnih, božjih i ljudskih zakona! No da se vratim svojim buntovnim, demokratskim pitanjima.

Također sam se pitao: »Kakva je korist Rusiji od njenih osvajanja? I ako joj se pokori pola svijeta, hoće li biti tada sretnija, slobodnija, bogatija? Hoće li čak biti snažnija? Neće li se raspasti moćno Rusko carstvo, i sad već toliko prostrano, gotovo neobuhvatno, neće li se ono naposljetku raspasti, kad još dalje pomakne svoje granice? Gdje je posljednji cilj njenog širenja? Što će ona donijeti porobljenim narodima umjesto oduzete neovisnosti? – Slobodu, prosvjetu i narodno blagostanje ne treba ni spomenuti, možda tek svoju nacionalnost, pritiješnjenu ropstvom! No može li ruska, ili bolje rečeno velikoruska nacionalnost, i treba li da postane nacionalnost cijelog svijeta? Može li zapadna Evropa ikada postati ruska jezikom, dušom i srcem? Mogu li čak sva slavenska plemena postati Rusi? Zaboraviti svoj jezik – kojega sama Malorusija nije još mogla zaboraviti – svoju književnost, svoju rodnu prosvjetu, svoj topli dom, ukratko, samo radi toga da bi se savršeno izgubili i »slili u rusko more«, prema izrazu Puškina? Što će dobiti oni, što će dobiti sama Rusija nasilnim miješanjem? Oni će dobiti ono što je dobila Bjelorusija kao posljedicu dugog podaništva Poljskoj: potpunu iscrpljenost i zaglupljivanje naroda. A Rusija? Rusija će na svojim plećima morati nositi teret te ogromne, složene nasilne centralizacije. Rusiju će omrznuti svi ostali Slaveni, kao što je sad mrze Poljaci. Neće biti osloboditelj, nego tlačitelj rodne slavenske obitelji, njihov neprijatelj slobode, na račun vlastitog blagostanja i vlastite slobode – i na kraju će se završiti time što će, omrzruta od svih sama sebe omrznuti, ne nalazeći u svojim silnim pobjedama ništa izuzev mučenja i ropstva! Ubit će Slavene, ubit će i sebe! – Zar takav treba da bude kraj tek početog slavenskog života i slavenske povijesti?

Gospodaru, nisam se trudio da smekšam izraze! Predstavio sam Vam pitanja koja su tada uzbuđivala moju dušu, u svoj svojoj ogoljenosti, nadajući se u Vašu milostivu blagonaklonost, i da bi bar iole objasnio Vašem Imperatorskom Veličanstvu na koji sam način, idući, ili bolje rečeno teturajući od pitanja k pitanju, od zaključka ka zaključku, uspio djelomično uvjeriti sebe u potrebu i prirodnost ruske revolucije.

Dovoljno sam rekao da bih pokazao koliko je bila velika neobuzdanost mojih misli. Sad ću, uz opasnost da pogriješim protiv logike i veze, preskočiti mnoga slična pitanja i misli koje su me dovele do definitivnog revolucionarnog zaključka. Teško je, Gospodaru, nevjerojatno teško govoriti Vam o tim predmetima. Teško, zato što ne znam na koji način treba da objašnjavam: ako počnem umekšavati izraze, možete pomisliti da hoću umanjiti ili skriti drskost svojih misli, i da ispovijed moja nije iskrena, nije potpuna. Ako počnem ponavljati izraze koje sam koristio dok sam bio u jeku svog političkog bezumlja, Vi ćete pomisliti, Gospodaru, da hoću – neka me Bog od toga sačuva! – da se pred Vama kočoperim svojim slobodoumljem. Osim toga, sjećajući se podrobno svih starih misli, trebalo bi da među njima razlikujem one koje sam već potpuno odbacio i one koje su se djelomično ili potpuno sačuvale, morao bih se uplesti u beskrajna objašnjenja, rasuđivanja, koja ovdje ne samo da bi bila neprilična, nego savršeno protivna duhu i jedinom cilju ove ispovijedi koja treba da sadrži samo jednostavnu i nelicemjernu priču o svim mojim prijestupima. – No to još nije tako teško, kao što mi je teško, Gospodaru, govoriti Vam o tome što sam se usuđivao da mislim o pravcu i duhu Vaše vladavine! Teško mi je zbog svega: teško zbog položaja u kojem sam, jer izlazim pred Vas, mog Gospodara, kao osuđeni zlikovac. Teško je mojemu samoljublju: čini mi se kao da čujem kako kažete: mališan brblja o onome o čemu nema pojma! *A najteže je mome srcu, zato što stojim pred vama kao bludni, zalutali, razvratni sin pred uvrijeđenim i gnjevnim Ocem!* (Podvukao Nikolaj. Na margini primjedba: »Uzaludno je plašiti se, ja uvijek osobno praštam iz dubine srca«. Prim. red.)

Jednom dječju, Gospodaru, uvjerio sam sebe kako Rusija, da bi spasila svoju čast i svoju budućnost, mora izvršiti revoluciju, oboriti Vašu Carsku vlast, uništiti monarhistički poredak i os-

loboditi se na taj način od unutrašnjeg ropstva, stati na čelo slavenskog pokreta: okrenuti svoje oružje protiv imperatora Austrije, protiv pruskog kralja, protiv Njemačke i protiv Mađara, jednom riječju protiv cijelog svijeta radi konačnog oslobođenja svih slavenskih plemena iz tuđeg jarma. Polovina pruske Šlezije, velik dio zapadne i istočne Pruske, ukratko sve zemlje koje govore slavenski i poljski, morali bi se odvojiti od Njemačke. Moja fantazija išla je i dalje: mislio sam, i nadao se, da će mađarska nacija, primorana okolnostima, usamljenim položajem usred slavenskih plemena, a također i svojom više istočnom negoli zapadnom prirodom – da će svi Moldavci i Vlasi, pa čak i Grci, ući u slavenski savez i što će se tako stvoriti jedinstvena slobodna istočna država, Istočno preporođeno carstvo, kao protuteža Zapadnom, iako ne u neprijateljstvu s njim, i da će njegova prijestolnica biti Konstantinopolj.

Eto koliko su daleko išla moja revolucionarna očekivanja! Uostalom, nije se radilo o zamisli mogega osobnog častoljublja, kunem Vam se, Gospodaru, i nadam se da ćete se i Vi sami uskoro u to uvjeriti. Ali prije toga moram odgovoriti na pitanje: kakav sam oblik vladavine želio za Rusiju? Bit će mi vrlo teško odgovoriti, moje su misli u vezi s tim bile nejasne i neodređene. Proživjevši osam godina u inozemstvu, znao sam da Rusiju ne poznam i govorio sam sebi da – ne ja, nego ni sama Rusija još ne može odrediti zakone i oblike svog novog postojanja. Vidio sam da i u zapadnoj Evropi, gdje su prilično jasno određeni životni uvjeti, gdje ima neusporedivo više samosvijesti nego u Rusiji, vidio sam da čak ni tamo nitko nije mogao unaprijed pogoditi ne samo stalne oblike budućnosti, nego čak ni promjene do kojih će doći sutradan. I govorio sam sebi: sad Rusiju nitko ne zna, ni Evropljani, ni Rusi, zato što Rusija šuti. Šuti ne zato što nema što da kaže, nego samo zato to su joj i jezik i svi pokreti sputani. Kad se ona prene i progovori, saznat ćemo i što misli i što hoće. Ona će nam sama pokazati kakvi su joj oblici i uređenje potrebni. – Da je u to vrijeme bio pored mene makar jedan Rus s kojim bih mogao govoriti o Rusiji, u mom umu vjerojatno bi se oblikovala neću da kažem bolja i razumnija, ali u krajnjoj liniji određenija shvaćanja. Ali bio sam savršeno sam sa svojim zamislima, tisuće maglovitih, proturječnih fantazija kovitlalo se u mom umu. Nisam ih mogao dovesti u red, i uvjeren u nemogućnost da se izide iz tog labirinta vlastitom snagom, odgađao sam razrješenje svih pitanja do stupanja na rusko tlo.

Želio sam republiku. Ali kakvu republiku? Ne parlamentarnu. Predstavnička vlada, ustavne forme, parlamentarna aristokracija i takozvana ravnoteža vlasti, u kojoj su sve postojeće sile tako lukavo raspoređene da ni jedna ne može djelovati, ukratko, sav taj uzani, lukavo spleten i nekarakteran politički katekizis zapadnih liberala nikad nije bio ni predmet mogega obožavanja, ni mogega srdačnog udjela, čak ni mog poštivanja. U to vrijeme počeo sam ga prezirati još više, videći plodove parlamentarnih oblika u Francuskoj, Njemačkoj, čak i na Slavenskom kongresu, osobito u poljskom odjelu, gdje su se Poljaci također igrali parlamenta, kao što su se Nijemci igrali revolucije. Osim toga, ruski parlament, a isto tako i poljski, bio bi sastavljen od plemstva – u ruski bi još mogli ući trgovci – ali bi ogromna masa naroda, onaj pravi narod, oslonac i snaga Rusije, u kome je sadržan njen život i sva njena budućnost, narod, mislio sam, ostao bi bez predstavnika i tlačilo bi ga i ograničavalo to isto plemstvo koje ga tlači sada. Mislim da će u Rusiji više nego bilo gdje drugdje biti potrebna snažna diktatorska vlast, koja bi se isključivo bavila uzdizanjem i prosvjećivanjem narodnih masa. Vlast slobodna po pravcu i duhu, ali bez parlamentarnih oblika; koja bi tiskala knjige slobodnog sadržaja, ali bez slobode tiskanja knjiga; okružena istomišljenicima, obasjana njihovim savjetima, ojačana njihovom dobrovoljnom suradnjom, ali ne ograničena ni s kim i ni s čim. – Govorio sam sebi da će se sva razlika između takve diktature i monarhističke vlasti biti u tome, što prva, po duhu svog uspostavljanja mora nastojati da svoje postojanje što je brže moguće učini nepotrebnim, imajući u vidu samo slobodu, samostalnost i

postupnu zrelost naroda, dok se, naprotiv, monarhistička vlast mora truditi da njeno postojanje nikad ne prestane biti prijeko potrebno, radi čega mora držati svoje podanike u nepromjenljivom djetinjstvu.

Što će biti poslije diktature – nisam znao, a i mislio sam to sad nitko ne može predvidjeti. – A tko će biti diktator? Moglo bi se pomisliti da sam sebe pripremao za to visoko mjesto. No takva pretpostavka bila bi potpuno nepravедna. Moram reći, Gospodaru, da osim egzaltacije, ponekad fanatične, ali fanatične više zbog okolnosti i neprirodnog položaja, nego po prirodi, nisam nikad imao one blistave kvalitete ni one moćne poroke koji stvaraju ili značajne političare ili velike državne prijestupnike. U meni je i ranije i tada bilo tako malo častoljublja, da bih se rado potčinio svakome, čim bih uvidio u njemu sposobnost i sredstva i čvrstu volju da služi onim načelima u koja sam tada vjerovao kao u apsolutnu istinu. Radosno bih pošao za njim i revnosno bih se pokoravao, jer sam uvijek volio i poštivao disciplinu, kada se ona temelji na uvjerenju i vjeri. – Ne kažem da u meni nije bilo samoljublja, ali ono nije nikad prevladavalo. Naprotiv, morao sam svladavati sebe i išao sam kao u prkos svojoj prirodi, kad sam se spremao da javno govorim ili pišem za javnost. Nije bilo u meni ni onih ogromnih poroka à la Danton ili à la Mirabeau, onog nezajažljivog, ogromnog razvrata, koji bi radi svoga zadovoljenja bio u stanju da svijet okrene naopako. A ako je u meni i bilo sebičnosti, ona se sastojala jedino iz potrebe za kretanjem, potrebe za djelovanjem. U mojoj prirodi uvijek je bio korjeniti nedostatak: ljubav k fantastičnom, prema nevjerojatnim, nečuvenim doživljajima, prema pothvatima, koji su otvarali bezgranične vidike i kojima nitko ne može predvidjeti kraj. Meni je bilo i zagušljivo i mučno u uobičajenom spokojnom krugu. Ljudi obično traže spokojstvo i gledaju na njega kao na najveće blago. Mene je ono dovodilo do očajanja. Duša moja nalazila se u uvijek budnom uzbuđenju, zahtijevajući akciju, kretanje i život. Trebalo je da sam se rodio negdje u Americi, među zapadnim kolonistima, tamo gdje civilizacija tek procvjetava i gdje je cijeli život borba protiv divljih ljudi, protiv divlje prirode, a ne u uređenom građanskom društvu. Također, da me sudba u mladosti učinila mornarom, bio bih vjerojatno i sad pristojan čovjek, ne bih razmišljao o politici, niti bih tražio druge doživljaje osim na moru. Ali sudba ne htjede ni jedno ni drugo, i moja potreba za kretanjem i djelovanjem ostala nezadovoljena. Ta potreba, udružena kasnije s demokratskom egzaltacijom, bila je gotovo moj jedini pokretač. Što se tiče posljednjeg, ono se može izraziti s nekoliko riječi: ljubav prema slobodi i neumitna mržnja prema svakom tlačenju, još više kad je ono padalo na druge, nego na mene samog. Tražiti svoju sreću u tuđoj sreći, svoje vlastito dostojanstvo u dostojanstvu svih oko sebe, biti slobodan u slobodi drugih – eto sve moje vjere, stremljenja cijelog mog života. Smatrao sam kao sveti dug ustajati protiv svakog tlačenja, ma odakle dolazilo i ma na koga padalo. U meni je uvijek bilo donkijhotstva, ne samo političkog, nego i u privatnom životu. Nisam mogao ravnodušno gledati nepravde, ne prigovarajući na oštro ograničavanje. Miješao sam se često, bez ikakvog poziva i prava i ne dajući sebi vremena da razmislim, u tuđe poslove, i na taj sam način u svom vrlo uzbudljivom, ali praznom i nekorisnom životu učinio mnoge gluposti, navukao na sebe mnoge neugodnosti i stekao mnoge neprijatelje, premda ja gotovo nikog nisam mrzio. Eto, Gospodaru, istinitog ključa za sve moje besmislene postupke, grijehe i prijestupe. – Govorim o tome s takvom uvjerenošću i tako nedvosmisleno, zato što sam u posljednje dvije godine imao dovoljno slobodnog vremena da izučavam sebe, da razmislim o cijelom svom prethodnom životu. A sad promatram sebe hladnokrvno, kao što može posmatrati samo čovjek na samrti ili koji je već potpuno mrtav.

S takvim tokom misli i osjećaja nisam mogao misliti o svom vlastitom diktatorstvu, nisam mogao gajiti u svojoj duši častoljubive pomisli. Naprotiv, bio sam tako uvjeren da ću poginuti u

neravnoj borbi, da sam čak nekoliko puta pisao prijatelju Reichelu da smo se oprostili zauvijek, i da ću, ako ne poginem u Njemačkoj, poginuti u Poljskoj, ako ne poginem u Poljskoj, onda u Rusiji. Ne jednom sam to isto govorio Nijemcima i Poljacima, kad su u mojoj prisutnosti raspravljali o budućim oblicima vlasti: »Mi smo pozvani da rušimo, a ne da gradimo, gradit će drugi, koji su i bolji i umniji i odorniji od nas«. To sam se nadao i za Rusiju: mislio sam da će iz revolucionarnog pokreta izići novi ljudi, snažniji, da će oni zagospodariti pokretom i odvesti ga do cilja.

Mogli biste me upitati: kako si pri takvoj neodređenosti misli, ne znajući ni sam što će ispasti iz tvog pothvata, kako si se mogao odlučiti na tako strašnu stvar kao što je ruska revolucija? Zar nisi slušao o Pugačovljevoj buni? Ili nisi znao kakvo barbarstvo, kakvu životinjsku okrutnost mogu pokazati ruski pobunjeni mužici? Zar se ne sjećaš Puškinovih riječi: »Izbavi nas, Bože, od ruske pobune, besmislene i nemilosrdne!...«

Gospodaru! Na to pitanje, na taj prijekor bit će mi teže odgovoriti nego na sve prethodne. Zato što, iako moj prijestup nije izlazio iz okvira misli, ja sam u mislima već i tada osjećao sebe kao zlikovca, i drhtao sam od mogućih posljedica svog kriminalnog pothvata – i nisam ga se odricao! Istina, trudio sam se da obmanem sebe pustom nadom kako će biti moguće zaustaviti, ukrotiti pijanu jarost razjarene gomile. Ali malo sam se nadao, opravdavajući sebe sofizmom da je ponekad i veliko zlo potrebno, a naposljetku sam se tješio pomišlju da i ako bude mnogo žrtava, ja ću pasti skupa s njima ... I Bog zna da li bih imao dovoljno karaktera, snage i zlobe da, ne mogu reći izvršim, nego samo da započnem svoje prijestupničko djelo. Bog zna? Htio bih vjerovati da ne bih, a možda i bih. Što sve nije u stanju da učini fanatizam! Ne govori se uzalud da je u zločinu samo prvi korak težak. – Mnogo i dugo sam razmišljao o tome predmetu i do ovog trenutka ne znam što da kažem i samo zahvaljujem Bogu što mi nije dopustio da postanem izrod i krvnik svojih sunarodnika.

Što se tiče sredstava i putova koje sam namjeravao upotrijebiti za propagandu u Rusiji, također ne mogu dati određen odgovor. Nisam imao niti sam mogao imati određenih nada, jer sam bio izvan svakog kontakta s Rusijom. No, bio sam spreman uhvatiti se za svako sredstvo koje bi mi se ukazalo: zavjera u vojsci, pobuna ruskih vojnika, pridobivanje ruskih zarobljenika, ako bi se takvi pronašli, da bih od njih stvorio zametak ruske revolucionarne vojske, konačno i ustanak seljaka... Ukratko, Gospodaru, mojim prijestupima protiv Vaše svete vlasti, u mislima i namjerama, nije bilo ni granice ni mjere! Još jednom zahvaljujem providenju što me je zaustavilo na vrijeme. Ono mi nije dopustilo ni da završim, čak ni da počnem niti jedan od svojih smrtonosnih pothvata protiv Vas, svoga Gospodara, i protiv svoje domovine. – No i pored toga, znam da ne čini samo djelo nego i namjera zločinca, i ostavivši postrani svoje njemačke grijehove, za koje sam u početku bio osuđen na smrt, zatim na doživotnu robiju, ja potpuno i iz dubine duše osjećam da sam više od svega prijestupnik protiv Vas, Gospodaru, prijestupnik protiv Rusije i da moja zlodjela zaslužuju najžešću kaznu! (Primjedba Nikolaja: »Pokorno glavu mač ne siječe. Neka mu Bog oprost!« Prim. red.)

Najteži je dio moje ispovijedi završen. Sad mi preostaje da Vam ispovjedim svoje njemačke grijehove, istina konkretnije, ne ograničene više samo na misli, ali koji i pored toga neusporedivo moju savjest lakše pritiskaju nego misaoni grijehovi protiv Vas, Gospodaru, i protiv Rusije, koje sam detaljno i bez pretvaranja opisao. – Vraćam se opet na svoju priču.

Tražio sam u to vrijeme uporišnu točku za svoju akciju. Ne našavši je u Poljacima, zbog svih gore spomenutih razloga, počeo sam je tražiti u Slavenima. Uvjerivši se također kasnije da i na Slavenskom kongresu ništa neću naći, počeo sam okupljati ljude izvan kongresa i organizirao sam tajno društvo, prvo u kojem sam sudjelovao, društvo pod nazivom »Slavenski prijatelji«. U njega

je ušlo nekoliko Slovaka, Moravaca, Hrvata i Srba. Dopustite mi, Gospodaru, da ne spominjem njihova imena. Dovoljno je što u tom društvu osim mene nije sudjelovao ni jedan podanik Vašeg Imperatorskog Veličanstva i što je samo društvo postojalo samo nekoliko dana, jer ga je skupa s kongresom rastjerao praški ustanak, pobjeda vojske i prisilni odlazak svih Slavena iz Praga. Ono se nije uspjelo ni organizirati, niti položiti prve temelje za svoje djelovanje. Raštrkalo se na sve strane, ne dogovorivši se o kontaktima, ni o prepisci, tako da poslije toga nisam imao niti sam mogao imati veze ni s jednim od njegovih bivših članova, i ono je u mojim kasnijim postupcima ostalo bez ikakvog utjecaja. Spomenuo sam ga samo zato da ne bih ništa propustio u svom podrobnom izvještaju.

Slavenski je kongres u posljednje vrijeme unekoliko promijenio svoj pravac: djelomično popuštajući nastojanjima Poljaka, djelomično i mojim sudjelovanjem, a također i uz suradnju Slavena – mojih istomišljenika. Kongres se počeo kretati više u općeslavenskom duhu, liberalnom, neću reći demokratskom, i prestao je služiti posebnim ciljevima austrijske vlade: – to je bila njegova smrtna presuda. Uostalom, Praški ustanak nije podigao Kongres, nego studenti i partija takozvanih Čeških demokrata. Posljednji su tada bili još vrlo malobrojni i izgleda nisu imali određen politički pravac, pridržavali su se pobune, budući da je pobuna tada bila u velikoj modi. U to sam ih vrijeme slabo poznao, jer oni gotovo i da nisu posjećivali zasjedanja Kongresa, nego su se najčešće nalazili izvan Praga, u okolnim selima, gdje su poticali seljake da sudjeluju u pripremanom ustanku. Ništa nisam znao o njihovim planovima, čak ni o kretanju koje se osjetilo, tako da sam bio iznenađen događajima kao i svi ostali članovi Slavenskog kongresa. Tek uvečer, uoči određenog dana, i to nerazgovjetno i maglovito, čuo sam prvi put o pripremanom ustanku studenata i radničke klase, i zajedno s drugima nagovarao studente da odustanu od nemogućeg pokušaja i ne daju austrijskoj vojsci povod da izbori laku pobjedu. Očigledno je bilo da general knez Vindišgrec ništa tako revnosno nije želio kao taj slučaj, radi podizanja palog duha vojnika i oslabljene vojne discipline, kako bi poslije tolikih poraza širom Evrope pružio prvi primjer pobjede nad buntovnim masama. Mnogim mjerama on kao da je želio razljutiti Pražane, javno ih pozivajući na pobunu, a glupi su mu studenti svojim nemogućim zahtjevima, koje ni jedan general ne bi mogao ispuniti a da se ne osramoti pred cijelom vojskom, pružili traženi povod za početak vojne akcije.

Bio sam u Pragu do same kapitulacije, vršeći službu dobrovoljca: išao sam s oružjem od jedne barikade do druge, nekoliko puta sam pucao, ali u svemu tome bio sam nekako gost, ne očekujući od čitavog pothvata neke veće rezultate. Međutim, na kraju sam savjetovao studentima i mnogim sudionicima da svrgnu gradsko vijeće, koje je vodilo tajne pregovore s knezom Vindišgrecom, i da se na njegovo mjesto postavi vojni komitet s diktatorskom vlašću. Htjeli su da poslušaju moj savjet, ali bijaše kasno. Prag je kapitulirao, a ja sam se slijedećeg dana rano uputio u Breslau, gdje sam ovaj put ostao – ako se ne varam – do početka srpnja.

Opisujući dojmove s prvog susreta sa Slavenima u Pragu, rekao sam da se tada u meni probudilo slavensko srce i novi slavenski osjećaji, natjeravši me da zaboravim gotovo sve zanimanje što me je vezivalo s demokratskim zapadnoevropskim pokretom. Još je snažnije djelovao na mene besmisleni krik Nijemaca protiv Slavena, koji se digao poslije raspuštanja Slavenskog kongresa u svim krajevima Njemačke, a najviše u frankfurtskoj narodnoj skupštini. To više nije bio demokratski krik, nego krik njemačkog nacionalnog egoizma: Nijemci su htjeli slobodu za sebe, ne za druge. Okupivši se u Frankfurtu, oni su već zapravo počeli misliti da su postali jedinstvena i silna nacija i kako sada treba da rješavaju sudbinu svijeta! »Das deutsche Vaterland«, koja je do tada postojala samo u njihovim pjesmama i razgovorima uz duhan i pivo, trebalo je da postane

domovina polovice Evrope. *Frankfurtska skupština, sama nastala iz pobune, zasnovana na pobuni i koja je postojala samo kroz pobunu* (Podvukao Nikolaj. Na margini napomena: »Izvršno!« Prim. red.), počela je nazivati Talijane i Poljake buntovnicima, gledati na njih kao na buntovne i kriminalne protivnike njemačke veličine i njemačke svemoći! Ona je nazivala njemački rat za Schlesvig-Holschstein »Stammverwandt und meer umschlunden« – svetim ratom, a rat Talijana za slobodu Italije i akcije Poljaka u Poznanjskom hercogstvu – zločinom! – No još se snažnije okrenula njemačka jarost protiv austrijskih Slavena koji su se okupili u Pragu. Nijemci su još od davnine navikli da ih gledaju kao svoje kmetove, i nisu im čak dopuštali ni da dišu slavenski! U ovoj mržnji protiv Slavena, u ovim napadnim poklicima odlučno su sudjelovale sve njemačke partije. Ne više samo konzervativci i liberali, kao protiv Italije i Poljske, nego su demokrati vikali protiv Slavena glasnije od drugih: u novinama, brošurama, u zakonodavnim i narodnim skupštinama, u klubovima, pivnicama, na ulici... to je bila takva galama, takva zaglušujuća bura, da kad bi njemačka buka mogla nekog ubiti ili ozlijediti, Slaveni bi već odavna bili pobijeni. – Prije dolaska u Prag breslavski demokrati su me vrlo poštivali, ali se sav moj utjecaj izgubio i pretvorio ni u što, kad sam po povratku počeo da u demokratskim klubovima branim slavensko pravo. Svi su odjednom povikali na mene i čak mi nisu dali da završim govor, i to je bio moj posljednji pokušaj lijeporječivosti u Breslavskom klubu, a i uopće u svim njemačkim klubovima i javnim skupštinama. – *Nijemci su mi odjednom postali odvratni do te mjere da ni s jednim nisam mogao razgovarati ravnodušno.* (Podvukao Nikolaj. Na margini napomena: »I vrijeme je bilo!« Prim. red.) Nisam mogao slušati njemački jezik i njemački glas, i sjećam se, kad mi je jednom prišao njemački mališan – prosjak da zatraži milostinju, s mukom sam se uzdržao da ga ne izmlatim.

Nisam se samo ja, nego svi Slaveni, ne izuzimajući ni Poljake, tako osjećali. Poljaci, koje je prevarila francuska revolucionarna vlada, koje su prevarili Nijemci, koje su uvrijedili njemački Židovi – Poljaci su glasno počeli govoriti da im ostaje samo jedno: zatražiti pokroviteljstvo ruskog imperatora i moliti ga za milost da Rusiji pripoji sve poljske, austrijske i pruske provincije. To je bio opći glas u Poznanjskom hercogstvu, u Galiciji i Krakowu. Samo je emigracija bila protiv, ali je emigracija tada bila bez utjecaja. Možda bi se moglo pomisliti da su se Poljaci pretvarali, htjeli su samo zaplašiti Nijemce. No oni su o tome govorili ne Nijemcima, nego samo među sobom, i to s takvom strašću i u takvim izrazima da ni tada nisam mogao sumnjati u njihovu iskrenost, a i sad sam još uvjeren da ste Vi, Gospodaru, htjeli tada podići slavensku zastavu, oni bi bez uvjeta, bez pregovora, na slijepo predali sebe Vašoj volji, i ne samo oni, nego i svi što govore slavenski u austrijskim i pruskim pokrajinama s radošću bi se s fanatizmom bacili pod široka krila Ruskog Orla, i ustremili bi se s jarošću ne samo protiv omrznutih Nijemaca, nego i protiv cijele zapadne Evrope. (Nikolajeva napomena: »Ne sumnjam, to jest ja bih stao na čelo revolucije kao slavenski Mazaniello; hvala!« Prim. red.).

Tad se u meni rodila neobična misao. Palo mi je odjednom na pamet da Vam pišem, Gospodaru, i bio sam započeo pismo. Ono je također bilo neka vrst ispovijedi, više samoljubive i iskićene frazama nego ispovijed koju sad pišem – ali ipak dosta iskrena i srdačna (Nikolajeva primjedba: »Žao mi je što je nije poslao«. Prim. red.). Kajao sam se za svoje grijehove, molio sam za oprostaj, a zatim sam, napisavši pomalo nategnut i visokoparan pregled tadašnjeg položaja slavenskih naroda, molio Vas, Gospodaru, u ime svih ugnjetenih Slavena da im priteknete u pomoć, da ih uzmete pod svoje moćno okrilje, da budete njihov Spasilac, njihov Otac i da proglasite sebe carem svih Slavena, da razvijete najzad slavensku zastavu u istočnoj Evropi, na strah Nijemaca i svih ostalih tlačitelja i neprijatelja slavenskog plemena! – Pismo je bilo vrlo složno i dugačko, fantastično, nepromišljeno, ali napisano sa žarom i od duše. U njemu je bilo mnogo smiješnih

stvari, apsurdna, ali također i mnogo istine, jednom riječju, bilo je vjerna slika mog duševnog nereda i onih bezbrojnih proturječnosti koje su tada uzbuđivale moj um. – Pokidao sam to pismo i spalio ga, ne završivši ga. Urazumio sam se i pomislio da će Vam se učiniti neobično smiješno i drsko da ja, podanik Vašeg Imperatorskog Veličanstva, čak ne ni običan podanik, nego državni prijestupnik, imam smjelosti da Vam pišem i to ne molbu za oprostaj, nego držući se da Vam daje savjete, da Vas nagovaram na promjenu Vaše politike!... Rekao sam sebi da će moje pismo, ostavši bez ikakve koristi, dovesti do moga kompromitiranja u očima demokrata, koji bi na neki način mogli saznati o mome neuspješnom, neobičnom, nimalo demokratskom pokušaju. Ali više nego svi drugi uzroci, natjerale su me dvije okolnosti da se odrekнем toga pisma. Obje su se te okolnosti dogodile istovremeno.

Prvo, saznao sam, mogu reći iz službenog izvora, točnije od predsjednika policije u Breslauu, da je ruska vlada zahtijevala moje izručenje od pruske vlade, jer sam ja s gore spomenutim Poljacima, s dvojicom braće, čija imena nikad ranije nisam čuo, a kojih se sada ne sjećam – namjeravao da izvršim atentat na Vaše Imperatorsko Veličanstvo. Već sam odgovarao na tu klevetu, i molim Vas, Gospodaru, dopustite mi da je više ne spominjem! Drugo, glas o mojoj špijunskoj djelatnosti više se nije ograničavao samo na brbljanje Poljaka, nego je našao mjesta i u njemačkim novinama: dr Marx, jedan od vođa njemačkih komunista, u Bruxellesu, omrznuvši me više od drugih zato što nisam htio silom biti posjetilac njihovih udruženja i skupština, bio je u to vrijeme urednik »Rheinische Zeitung«, koje su izlazile u Kölnu. On je prvi tiskao korespondenciju iz Pariza, u kojoj me je prekoravao kako sam tobože svojim dostavama upropastio mnoge Poljake. A kako su »Rheinische Zeitung« bile omiljeno štivo njemačkih demokrata, i svi su drugi, svuda, počeli glasno govoriti o mom tobožnjem izdajstvu. – S obje mi je strane postalo tijesno: u očima vlade bio sam zlikovac koji priprema ubojstvo cara, a u očima javnosti – podli špijun! Bio sam tada uvjeren da su oba ta klevetnička glasa potekla iz istog izvora. Oni su nepovratno odredili moju sudbinu: zakleo sam se u svojoj duši da neću odustati od svojih pothvata i neću skrenuti s puta kojim sam pošao, ići ću naprijed ne osvrćući se, ići ću dok ne poginem, pa ću tako svojom srću dokazati Poljacima i Nijemcima da nisam izdajnik.

Poslije nekoliko objašnjenja, djelomično pismenih i osobnih, djelomično tiskanih u njemačkim novinama, ne nalazeći više nikakve koristi ni cilja mom boravku u Breslauu, ja sam početkom srpnja krenuo u Berlin i ostao sam u njemu do kraja rujna. – U Berlinu sam se često viđao s francuskim poslanikom Emanuelom Aragoom, susretao sam kod njega turskog poslanika, koji me je ne jednom molio da ga posjetim. No ja kod njega nisam bio, ne želeći da se o meni priča kako na neki način služim turskoj politici protiv Rusje, i to u vrijeme kad sam, suprotno tome, želio oslobođenje Slavena ispod turskog jarma i potpuno uništenje Turske. Viđao sam također mnoge Nijemce i Poljake, članove pruske zakonodavne ili ustavne skupštine, većinom demokrate, međutim držao sam se od svih na velikom rastojanju, čak i od onih s kojima sam ranije bio prilično blizak u Breslauu: sve mi se činilo da me posmatraju kao špijuna, i bio sam gotov da zbog toga mrzim svakoga i da se od svih uklanjam. Nikada mi, Gospodaru, nije bilo teško kao u to vrijeme, ni prije ni poslije, čak ni kad sam, lišen slobode, morao proći kroz sva iskušenja na dva krivična procesa. Tada sam shvatio koliko mora da je težak položaj pravog špijuna, ili kako špijun mora biti podao da bi ravnodušno podnosio svoju egzistenciju. Bilo mi je vrlo teško, Gospodaru!

Osim toga, evropski su vidici za mene, demokrata, postali mračniji. Iza revolucije je svuda uslijedila reakcija ili pripreme za reakciju. Lipanjski pariški događaji imali su teške posljedice za sve demokrate, ne samo u Parizu, u Francuskoj, nego i u cijeloj Evropi. U Njemačkoj još nije bilo javnih reakcionarnih mjera, izgledalo je da svi uživaju u potpunoj slobodi. Ali oni koji su bolje

vidjeli, opazili su da se vlada bez mnogo buke priprema, savjetuje, prikuplja snagu i čeka samo povoljan trenutak da bi zadala odlučujući udarac. Trpjela je budalaste brbljarije njemačkih parlamenata jedino zato što je od njih očekivala još koristi, a manje je strepjela od štetnih posljedica. Reakcija se nije prevarila: njemački demokrati i liberali ubili su sami sebe i učinili da pobjeda reakcije bude vrlo laka. – Slavensko se pitanje u to vrijeme također iskomplikovalo: rat bana Jelačića u Mađarskoj izgledao je kao slavenski rat, bio je poduzet tobože da bi se zaštitili Slovaci i Južni Slaveni od nepodnošljivih pretenzija Mađara. U biti taj je rat bio početak austrijske reakcije. Obuzela me je silna sumnja, nisam znao s kim da simpatiziram. Jelačiću uopće nisam vjerovao, ali i Košut je u to vrijeme još bio loš demokrat. Koketirao je s frankfurtskom reakcionarnom skupštinom, i čak je bio spreman da se pomiri s Insbruckom i služi mu i protiv Beča i protiv Poljaka i protiv Italije, samo ako insbruški dvor pristane da zadovolji njegove posebne mađarske zahtjeve.

Uz sve to bio sam vezan za Berlin besparicom. Da sam imao novac, možda bih krenuo u Mađarsku da budem tamo očevidac, i tada bi trebalo dodati još dosta listova ovoj već i tako opsežnoj ispovijedi! No novca nisam imao, pa nisam mogao da se maknem s mjesta. Također nisam imao ni kontakte sa Slavenima. Isključujući jedno beznačajno pismo od Ludwiga Schura, na koje sam htio, ali nisam mogao odgovoriti, jer nisam znao njegovu adresu – nisam dobio iz Austrije ni red, niti sam sam bilo kome pisao. – Jednom riječju, sve do prosinca nisam radio apsolutno ništa, tako da ne znam što bih uopće rekao o tom vremenu, osim da sam čekao povoljan vjetar, čvrsto riješen da se uhvatim za prvu mogućnost i počnem djelovati. U kakvom sam duhu htio raditi, već Vam je poznato, Gospodaru! To je za mene bio najteži period. Bez novca, bez prijatelja, označen kao špijun, sam u velikom gradu, nisam znao što da radim, ponekad čak nisam znao kako ću i od čega živjeti sutradan. Nije me samo besparica prikovala za Berlin. Za Prusku i sjevernu Njemačku prikovali su me i klevetnički glasovi koji su se širili na moj račun. Premda su se političke okolnosti već upadljivo izmijenile i bile takve da sam skoro sasvim prestao da očekujem i nadam se, nisam mogao i nisam htio vratiti se u Pariz, jedino utočište koje mi je ostalo, dok prije toga na djelu ne dokažem iskrenost svojih demokratskih uvjerenja. Morao sam izdržati do kraja, da bih spasio svoju uprljanu čast. Postao sam zao, nedruštven, fanatik, bio sam spreman na svaku vratolomnu, samo ne podlu avanturu, i sav kao da sam se pretvorio u jednu jedinu revolucionarnu misao i u strast rušenja.

Krajem rujna vjerojatno na zahtjev ruskog poslanstva, ne dajući uostalom za to ni najmanji povod, morao sam napustiti Berlin. Vratio sam su Breslau, ali sam već početkom listopada bio prinuđen da napustim Breslau i uopće sve pruske zemlje, s prijetnjom da ću biti izručen ruskoj vladi ako se vratim. (U Breslauu, isto kao i u Berlinu, demokrati su se pripremali za oružani otpor protiv prvih reakcionarnih mjera pruske vlade. Nikad može biti pruska Šlezija nije bila tako spremna za sveopći narodni ustanak kao baš u to vrijeme. Vidjeo sam ove pripreme, radovao im se, ali nisam u njima sudjelovao, očekujući presudnije okolnosti. – Bakunjinova primjedba). Razumije se, poslije takve prijetnje nisam se ni pokušavao vratiti, htio sam se zaustaviti u Dresdenu, ali sam i otud bio protjeran, zbog nesporazuma, kao što je kasnije izjavio ministar, i to na osnovi davnog zahtjeva ruskog poslanstva. Na taj način, tjeran iz kraja u kraj, smjestio sam se najzad u Anhalt-Köttenskom carstvu, koje je – začudo – iako se nalazilo usred pruskih posjeda, imalo u to vrijeme najslobodumniji ustav ne samo u Njemačkoj, nego mislim i u cijelom svijetu, tako da je kao posljedica toga postalo, iako ne zadugo, stjecište političkih izbjeglica. Našao sam u Köttenu nekoliko starih poznanika, s kojima sam studirao na Berlinskom sveučilištu. Tamo su također postojale i zakonodavna i narodna skupština i klub i Stündchen i Katzenmusik, ali se u biti nitko

nije bavio politikom, tako da do polovine studenoga nisam imao drugih poslova, izuzimajući lov na zečeve i drugu divljač. To je za mene bilo vrijeme odmora.

Moj odmor nije dugo trajao. Sudbina mi je pripremala grobni odmor u tvrđavskoj tamnici. – Još u listopadu, kada je ban Jelačić, prošavši Budimpeštu pošao pravo na Beč, a general knez Vindišgrec napustio s vojskom Prag, htio sam poći u Prag, želeći da potaknem češke demokrate na ponovni ustanak. Međutim, predomislio sam se i ostao u Köttenu. Predomislio sam se zato što još nisam imao kontakata s Pragom i nisam znao do kakvih je promjena tamo došlo poslije lipanjskih dana i kakvo je raspoloženje umova. Demokrate sam slabo poznao i nisam se nadao na uspjeh, naprotiv, očekivao sam snažne kontraakcije od češke konstitucionalne partije Palackog. U Pragu su me, mislio sam, odavno zaboravili; djelomično zato da bih podsjetio Pražane na sebe, i da bih slavenskom pokretu dao drugi pravac, više u skladu sa svojim vlastitim, kako slavenskim, tako i demokratskim očekivanjima, djelomično zato da bih dokazao Poljacima i Nijemcima da nisam ruski špijun i da bih prokrčio put k novom zbliženju s njima – počeo sam pisati proglas Slavenima – »Aufruff an die Slaven« – koji je zatim bio tiskan u Leipzigu. On se također nalazi među materijalom optužnice. – Pisao sam ga dugo, više od mjesec dana. Ostavljao sam ga, zatim ga opet nastavljao, nekoliko puta sam ga mijenjao i dugo se nisam odlučivao da ga tiskam. Nisam u njemu mogao izraziti čisto i jasno svoju slavensku misao, zato što sam se opet htio zbližiti s njemačkim demokratima, smatrajući to zbliženje prijeko potrebnim, tako da sam morao lavirati između Slavena i Nijemaca – vrsta plivanja za koju nisam ni veliku sposobnost ni naviku, a još manje volju. Htio sam uvjeriti Slavene u nužnost zbliženja s njemačkim, a isto tako i s mađarskim demokratima. No okolnosti više nisu bile kao u svibnju: revolucija je oslabila, reakcija je svuda jačala, i samo je ujedinjenim snagama svih evropskih demokracija bilo nade da se pobijedi reakcionarni savez vladara.

Odmah poslije Bečkih događaja bila je u studenom, također nasilnim putem, raspuštena pruska ustavotvorna skupština. Kao posljedica toga u Köttenu se skupilo nekoliko bivših poslanika, a između ostalih Heksamer i Dester, članovi centralnog komiteta svih demokratskih klubova u Njemačkoj. Uostalom, ovaj komitet nije bio tajni, jer je nedavno prije toga bio izabran na javnom zasjedanju demokratskog kongresa u Berlinu. Ali on je uskoro počeo osnivati tajna društva po cijeloj Njemačkoj, i može se reći da su njemačka tajna društva počela tek od tog vremena. Bez svake sumnje, postojala su i ranije neka tajna društva, na primjer komunistička, ali ona su ostala bez ikakvog većeg utjecaja. Do studenoga sve se u Njemačkoj radilo javno: i zavjere, i pobune, i pripreme za ustanke, i svatko je mogao za njih znati, ako je samo htio. Razmaženi revolucijom, koja kao da im je pala s neba, bez ikakvog napora s njihove strane, skoro bez krvoprolića, Nijemci dugo nisu mogli povjerovati u sve veću silu vlade i u svoju vlastitu nemoć. Oni su brijali, pili, bili su strašni na riječima, djeca na djelu, i mislili su da njihovoj slobodi neće biti kraja, kako je dovoljno da se malo namršte pa da sve vlade nateraju da drhte. Događaji u Beču i Berlinu naučili su ih, međutim, u suprotno. Tek tada su shvatili da je za održavanje stečene slobode potrebno poduzeti daleko ozbiljnije mjere, i cijela Njemačka počela je tajno da se priprema za novu revoluciju.

Destera i Heksamera vidio sam prvi put u Berlinu, ali tada sam ih slabo poznao, jer sam se držao postrani od njih kao i od ostalih ljudi, Nijemaca i Poljaka. U Köttenu sam se pobliže upoznao s njima. Oni mi u početku nisu vjerovali, misleći da sam doista špijun. Međutim, poslije su mi povjerovali. Ja sam s njima mnogo razgovarao i diskutirao o slavenskom pitanju. Dugo ih nisam mogao uvjeriti u potrebu da se Nijemci odreknu svojih pretenzija prema slavenskim zemljama, ali sam ih naposljetku uspio uvjeriti i u to. Tako su počeli naši politički odnosi – prvi pozitivni odnosi s određenim ciljem, koje sam imao s Nijemcima, i uopće s nekom aktivnom političkom

partijom. Obećali su mi da će upotrijebiti sav svoj utjecaj na njemačke demokrate, da bi iz njih iskorijenili mržnju i predrasude prema Slavenima. Ja sam im obećao u tom duhu djelovati među Slavenima. Na tome su se za prvi put ograničile naše uzajamne obaveze. Budući da me se više nisu plašili, znao sam za njihove zamisli, pripreme, za stvaranje tajnih društava, slušao sam i o upravo započetim kontaktima s inozemnim demokratima, ali nisam se aktivno miješao u poslove, čak ih nisam htio zapitkivati, strahujući da ću probuditi u njima novu sumnju. Žurio sam da završim »Poziv Slavenima«, koji sam ubrzo potom štampao u Leipzigu.

Krajem prosinca, djelomično radi toga da bih bio bliže Bohemiji i živio u gradu koji za odnose sa svim punktovima pruža više sredstava nego Kötthen, djelomično zato što sam čuo da pruska vlada namjerava pohvatati sve političke emigrante u Köttenu, ja sam skupa s Heksamerom i Desterom prešao u Leipzig. Tamo sam se slučajno upoznao s nekoliko mlađih Slavena, čija su imena i kvalitete detaljno opisani u austrijskim optužnicama. Među njima su se nalazila dva brata: Gustav i Adolf Straka, Česi, koji su tada studirali bogosloviju na Lajpciškom sveučilištu. Obojica su dobri i plemeniti mladi ljudi, koji prije poznanstva sa mnom nisu mislili o politici, premda oba bijahu revnosni Slaveni, i njihova pogibija, za koju sam ja jedino kriv, velik je grijeh na mojoj duši. Prije mog dolaska u Leipzig oni su imali potpuno suprotno mišljenje od mene, bili su veliki poštovaoci Jelačića. Na njihovu nesreću ja sam se sreo s njima, očarao sam ih, promijenio njihov način mišljenja, odvojio ih od mirnih poslova i nagovorio da budu oruđe mojih pothvata u Bohemiji. I sada, kad bih mogao olakšati njihovu zlu kob pogoršanjem svoje, ja bih s radošću primio na sebe i njihovu kaznu. No sve je to kasno! Uostalom, osim njih na mojoj duši ni prije, ni u to vrijeme, ni kasnije nije bio nitko koga sam osvojio i pridobio. Samo za njih moram odgovarati Bogu.

Upravo preko njih sam saznao da je moj »Poziv Slavenima« naišao na snažan odjek u Pragu, da je čak jedan ulomak bio preveden i objavljen u demokratskom češkom listu, čiji je urednik bio dr Sabina. To je u meni pobudilo misao da sazovem nekoliko Čeha i Poljaka u Leipzig na savjetovanje i sporazum s Nijemcima, s ciljem da se stvore prve osnove za zajedničko revolucionarno djelovanje. Zato sam poslao u Prag Gustava Straku, s porukom Arnoldu, također uredniku jednog od čeških listova, i Sabinu, koje sam uostalom znao tek po imenima, još ih nisam osobno poznao. Pisao sam također u Poznanjsko hercogstvo onim mojim poljskim prijateljima, od kojih sam se više nego od ostalih mogao nadati razumijevanju i suradnji. Ali od Poljaka apsolutno nitko nije došao, čak mi nitko nije odgovorio. Iz Praga je došao samo Arnold, ne dopustivši Straki da pozove i Sabina, malo zato što mu nisu vjerovali, a djelomično, vjerujem, i zbog sitničave zavisti. – Sve ove okolnosti, koje uostalom nisam ja otkrio, nego Arnold i braća Straka, detaljno su izložene u austrijskoj optužnici. Neću ulaziti, Gospodaru, u sitne pojedinosti, neophodne u inkvizitorskoj istrazi za utvrđivanje istine, ali nepotrebne i neumjesne u dobrovoljnoj i iskrenoj Ispovijedi. U produžetku ove priče pomenut ću samo one okolnosti koje su potrebne radi veze, ili one bitne činjenice koje su ostale nepoznate objema istražnim komisijama.

Pristupajući opisivanju posljednjeg čina moje žalosne revolucionarne karijere, moram u početku reći što sam htio, a zatim ću opisivati sama djela. Moja politička groznica, potaknuta i nadražena ranijim neuspjesima, nepodnošljivošću mogla neobičnog položaja, a konačno i pobjedom reakcije u Evropi, dostigla je u to vrijeme svoj najviši paroksizam: bio sam sav pretvoren u revolucionarnu želju, u žeđ revolucije i bio sam, mislim, najcrveniji među svim crvenim republikancima i demokratima. – Moj je plan bio slijedeći:

Njemački demokrati pripremali su sveopći ustanak u Njemačkoj za proljeće 1849. godine. Želio sam da se Slaveni ujedine s njima, isto kao i s Mađarima, koji su tada bili već u javnom i odlučnom

buntu protiv austrijskog imperatora. Želio sam da se ujedine i s jednima i drugima, ne da bi se stopili s Nijemcima ili pokorili Mađarima, nego da se, zajedno s trijumfom revolucije u Evropi, učvrsti i neovisnost slavenskih plemena. Vrijeme je izgledalo pogodno za takav sporazum. Mađari i Nijemci, poučeni iskustvom i osjećajući potrebu za saveznicima, bili su spremni odreći se ranijih pretenzija. Nadao sam se da će Poljaci pristati da budu posrednici između Košuta i mađarskih Slavena, a htio sam da preuzmem na sebe posredničku ulogu između Slavena i Nijemaca. Želio sam da centar i glava ovog novog slavenskog pokreta bude Bohemija, a ne Poljska. Želio sam to zbog mnogih razloga: prvo, što je sva Poljska bila iscrpljena i demolirana prethodnim porazima, tako da nisam vjerovao u mogućnost njenog oslobođenja bez tuđe pomoći, dok je u to vrijeme Bohemija, gotovo nenačeta reakcijom, imala potpunu slobodu, bila snažna, svježija i imala u sebi sva potrebna sredstva za uspješan revolucionarni pokret. Osim toga, nisam želio da Poljaci stanu na čelu planirane revolucije, bojeći se će joj dati uzan, isključivo poljski karakter, ili čak, na žalost, ako im se to učini potrebno, predat će ostale Slavene svojim starim saveznicima zapadnoevropskim demokratima, a još lakše Mađarima. Konačno, znao sam da je Prag neka vrsta prijestolnice, kao Moskva, za sve austrijske nepoljske Slavene, i nadao sam se, vjerujem ne bez osnove, da ako se Prag digne na ustanak, sva ostala slavenska plemena poći će za njegovim primjerom i oduševit će se njegovim pokretom – usprkos Jelačiću i drugima, uostalom ne tako mnogobrojnim pristalicama austrijske dinastije. – I tako, od Nijemaca sam očekivao sporazum, simpatije, a ako bude potrebno i oružanu pomoć protiv pruske vlade, koja, potaknuta ruskim primjerom i plašeći se zaraze, sigurno ne bi htjela biti ravnodušan promatrač revolucionarnog požara u Bohemiji. Od Poljaka sam očekivao posredovanje s Mađarima, sudjelovanje oficira, a više od svega novac, koji nisam imao i bez kojega je svaki poduhvat nemoguć. Ali moje glavne nade i iščekivanja bila su usredsređena u Bohemiju.

Uzdao sam se u bohemske, češke, a isto tako i njemačke seljake više nego u Prag, nego u stanovnike gradova uopće. Ogromna pogreška njemačkih, a u početku također i francuskih demokrata bila je, po mom mišljenju, u tome što je njihova propaganda bila ograničena na gradove, dok su sela ostala zapostavljena. Gradovi su, moglo bi se reći, postali aristokrati, posljedica toga bila je što su sela ne samo ostala ravnodušni promatrači revolucije, nego su na mnogim mjestima počela da pokazuju neprijateljska raspoloženja protiv nje. A ništa, čini se, nije bilo lakše nego probuditi revolucionarni duh u zemljoradničkoj klasi, osobito u Njemačkoj, gdje je još postojalo tako mnogo ostataka starih feudalnih uredbi koje su opterećivale zemlju. Ne treba isključiti ni Prusku, koja je i pored opće slobode vlasništva i ljudi, sačuvala u nekim provincijama, na primjer u Šleziji, tragove starog državnog poretka, i u kojoj je pored, uostalom dovoljno brojne klase slobodnih posjednika, postojala još mnogobrojnija klasa siromašnih seljaka, takozvanih häuslera, a čak i beskućnika. No nigdje zemljoradnička klasa nije bila tako sklona revolucionarnom pokretu kao u Bohemiji. U Bohemiji je do 1848. godine feudalizam postojao gotovo neokrnjen, sa svim teškoćama i ograničenjima: gospodski sudovi, feudalni porezi i prirezi, desetina i druge duhovne obaveze pritiskivale su imućnije seljake. Klasa siromašnih bila je još mnogobrojnija i njen položaj teži nego u Njemačkoj. Osim toga, u Bohemiji ima mnogo tvornica, što znači i mnogo tvorničkih radnika. A tvornički radnici kao da su sudbinski pozvani da budu regruti demokratske propagande.

U 1848. su godini nestala sva tlačenja, predmet vječnih žalbi i nezadovoljstva seljaka, svi stari porezi, mnogobrojne obaveze i kuluci. Prestali su zajedno s onemoćalim životom političkog organizma austrijske monarhije. Ali su samo prestali, nisu bili uništeni. Za tiranijom je uslijedila anarhija. Uplašena vlada, potpuno dezorijentirana, hvatala se za sve što bi je moglo spasiti od pot-

pune propasti, pa se tako sjetila i svoje demokratske smicalice iz 1846. godine u Galiciji: objavila je odjednom, bez ikakvih pripremnih mjera, neograničenu i bezuvjetnu slobodu svojine i seljaka. Njeni su agenti nagrnuli u Bohemiju, propovijedajući blagost vlade. Ali u Bohemiji nisu odnosi kao u Galiciji. U Bohemiji se tlačiteljska i omrzruta klasa bogatih posjednika – plemstvo i aristokracija – ne sastoji od poljskih zavjerenika, nego od Nijemaca, dušom i tijelom odanih austrijskoj dinastiji, odanih još više starom austrijskom, za njih tako pogodnom poretku. Narod je prestao odlaziti na kulučenje, nije htio plaćati druge dažbine izuzev državnih, a i te je plaćao preko srca, bez i trunke oduševljenja. Veleposjednička klasa, plemstvo, aristokracija, jednom riječju sve što je predstavljalo staru austrijsku partiju u Bohemiji, osiromašilo je, izgubilo snagu. I pored svega toga vlada nije dobila ništa, jer je narod, uvijek pažljivo slušao učenje čeških rodoljuba, pa nije smatrao velikim poklonom slobodu koja mu nije poklonjena u pravi trenutak, niti je osjećao osobitu ljubav ni zahvalnost. Naprotiv, nije vjerovao vladi, jer je čuo da se nalazi pod utjecajem aristokracije, i plašio se stalno da ga ponovo ne vrate u stari poredak. Naposljetku, posebna regrutiranja vojnika, ponovljena nekoliko puta u godini, izazvala su kod bohemskog naroda sveopći protest i nezadovoljstvo. Pri takvom raspoloženju bilo je lako podići ga na ustanak.

Želio sam u Bohemiji odlučnu, radikalnu revoluciju, takvu koja bi čak i ako bi kasnije bila pobijeđena, ipak uspjela sve tako preokrenuti i postaviti tumbre, da austrijska vlada poslije pobjede ne bi zatekla ni jednu stvar na svom starom mjestu. Koristeći se povoljnom okolnošću što se cijelo plemstvo u Bohemiji, a isto tako i cijela klasa bogatih veleposjednika sastoji isključivo od Nijemaca, htio sam protjerati sve plemstvo, sve neprijateljski raspoloženo svećenstvo, i konfiscirati bez razlike sva gospodska imanja, da ih djelomice podijelim siromašnim seljacima, radi njihovog pridobivanja za revoluciju, a djelomice da ih pretvorim u izvor za izvanredne revolucionarne prihode. Htio sam razrušiti sve zamkove, potpuno u cijeloj Bohemiji spaliti sve administrativne, sudske, vladine i gospodske akte i dokumenta, proglasiti isplaćenima sve hipoteke, a također i sve druge dugove koji ne prelaze stanovit iznos, na primjer 1000 ili 2000 guldena. Ukratko, revolucija koju sam zamišljao bila je užasna, besprimjerna, premda više okrenuta protiv stvari nego protiv ljudi. Ona bi doista sve tako preokrenula, tako bi se zasjekla u krv i život naroda, da čak i pobijedivši je, austrijska je vlada ne bi nikad mogla iskorijeniti, ne bi znala odakle da počne, što da radi, ne bi mogla ni skupiti, čak ni pronaći ostatke staroga za vječita vremena razrušenog poretka, i nikad se ne bi mogla pomiriti s češkim narodom. Takva revolucija, ne više ograničena samo na jednu naciju, povukla bi svojim primjerom, svojom crveno-plamenom propagandom, ne samo Moravsku i austrijsku Šleziju, nego također i prusku Šleziju, a i sve ostale pogranične njemačke zemlje, tako da bi se i njemačka revolucija, koja je do tada bila revolucija gradova, građana, tvorničkih radnika, književnika i advokata, pretvorila u općenarodnu.

No moje zamisli nisu bile time iscrpljene. Htio sam cijelu Bohemiju pretvoriti u revolucionarni logor, stvoriti u njoj snagu koja će moći ne samo da čuva revoluciju u Bohemiji, nego će i izvan Bohemije djelovati ofenzivno, podižući na svom putu sva slavenska plemena, pozivajući sve narode na pobunu, rušeći sve što nosi pečat austrijskog postojanja – i idući na pomoć Mađarima, Poljacima, ratujući jednom riječju i protiv Vas, Gospodarar!

Moravska, iz davnina povezana s Češkom svojim povijesnim uspomnama, običajima, jezikom, i nikad ne prestajući s gledanjem na Prag kao na svoju prijestolnicu, a koja se tada nalazila s njom još i u posebnoj vezi preko svojih klubova, Moravska će, mislio sam, neizostavno poći za češkim pokretom. S njom će krenuti i Slovaci i austrijska Šlezija. Na taj će način revolucija zahvatiti prostrani teritorij, bogat sredstvima, čije će središte biti Prag. U Pragu treba da zasjeda revolucionarna vlada s neograničenom diktatorskom vlašću. Prognano je plemstvo, sve neprija-

teljski raspoloženo svećenstvo, uništena je u prah i pepeo austrijska administracija; prognani su svi činovnici i samo su u Pragu sačuvani neki od glavnijih, od obrazovnijih radi davanja savjeta i kao kartoteka statističkih podataka. Uništeni su također svi klubovi, časopisi, sve pojave brbljive anarhije, svi se pokoravaju jednoj diktatorskoj vlasti. Omladina i svi sposobni ljudi podijeljeni su na kategorije, po karakteru, sposobnostima i sklonostima, i razaslani po cijelom kraju, da bi mu dali provizornu revolucionarnu i vojničku organizaciju. Trebalo je da narodne mase budu podijeljene na dva dijela: jedni – naoružani, ali naoružani bilo kako, ostajali bi kod kuće, radi čuvanja novog poretka i bili bi upotrijebljeni u partizanskom ratu, ako bi do njega došlo. Mladi ljudi, svi siromašni, sposobni da nose oružje, tvornički radnici i obrtnici bez posla, a također i velik dio obrazovane građanske omladine, činili bi regularnu vojsku, ne Freischaren, nego vojsku koja bi se formirala uz pomoć starih poljskih oficira, a također i posredstvom umirovljenih austrijskih vojnika i podoficira, unaprijeđenih po sposobnostima i marljivosti na razne oficirske činove. – Rashodi bi bili ogromni, ali sam se nadao da će djelomice biti pokriveni konfisciranim imanjima, posebnim porezima i asignacijama, sličnim onima koje je uveo Košut. U vezi s tim imao sam poseban manje-više fantastičan financijski projekt, o kojemu nije mjesto da ovdje govorim.

Takav je bio plan koji sam zamislio za revoluciju u Češkoj. Izložio sam ga u općim crtama, ne ulazeći u detalje, jer on nije ni započet, nikome nije bio poznat ili je bio poznat samo u malim odlomcima. Postojao je samo u mojoj okrivljenoj glavi, a i u njoj se nije stvorio odjednom, nego postupno, mijenjajući se i dopunjujući u skladu s okolnostima. A sada, ne zaustavljajući se na političkoj i moralnoj, niti na politički kriminalnoj kritici toga plana, moram Vam objasniti, Gospodaru, kakvim sam sredstvima raspolagao za ostvarenja takvih ogromnih zamisli.

Prije svega, stigao sam u Leipzig bez prebijene pare, nemajući dovoljno čak ni za svoju bijednu prehranu, i da mi moj prijatelj Reichel ubrzo nije poslao manju svotu, doista ne znam kako bih i od čega živio, jer sam za svoje pothvate čiste savjesti mogao moliti i tražiti novac od drugih, ali ne i za sebe osobno. Novac mi je bio prijeko potreban: »Sans argent point de Suisses!«, kaže stara francuska poslovice, a ja sam morao stvoriti stvarno sve: odnose s Češkom, odnose s Mađarima, morao sam u Pragu stvoriti partiju u skladu sa svojim željama, na koju bih se zatim mogao osloniti za dalje djelovanje. Kažem »stvoriti«, jer kad sam došao u Leipzig još nije postojala ni sjenka bilo kakve akcije, sve je postojalo samo u mojim mislima. Od Desteru i Heksamera nisam mogao tražiti novac. Njihova sredstva bila su veoma ograničena, bez obzira na to što su njih dvojica predstavljali Centralni demokratski komitet za cijelu Njemačku. Oni su skupljali neku vrstu uloga od njemačkih demokrata, ali to je bilo nedovoljno čak i za pokriće njihovih vlastitih političkih rashoda. Uzdao sam se u Poljake, ali Poljaci na moj poziv nisu došli. Moji novi odnosi s njima, upravo s poljskim demokratima, počeli su u Dresdenu, i mogu po savjesti da kažem da sve do ožujka 1849. godine nikad u životu nisam imao političkih veza s Poljacima, a i te se veze, koje sam počeo s njima u ožujku, nisu uspjele razviti. I tako, novca nisam imao, a jesam li mogao išta bez novca poduzeti! Htio sam otići u Pariz, djelomice radi novca, djelomično: da bih stupio u vezu s francuskom i poljskom demokracijom, a najzad i za to da bih se tamo upoznao s grofom Telekijem, bivšim poslanikom, ili točnije Košutovim agentom pri francuskoj vladi, i da preko njega stupim u vezu s Košutom. No, razmisliš, odustao sam od te zamisli, odustao sam zbog slijedećih razloga: bilo mi je poznato, preko moga prijatelja Reichela, da su poslije klevetničkih tekstova u »Rheinische Zeitung« i francuski demokrati posumnjali u mene. Kad je bio objavljen moj »Poziv Slavenima«, poslao sam primjerak Floconu i priložio sam dugačko pismo. U tom sam mu pismu izložio, u skladu sa svojim tadašnjim shvaćanjima, položaj Njemačke i položaj slaven-skog pitanja. Izvijestio sam ga o mom sporazumu i potpunom slaganju s Centralnim udruženjem

njemačkih demokrata, o pripremanoj dugoj revoluciji u Njemačkoj i o mojim namjerama u vezi sa Slavenima, posebno s Česima.

Nagovarao sam ga da pošalje u Leipzig, kamo sam namjeravao krenuti, povjerljivog francuskog demokrata, radi uspostavljanja veze predviđenog njemačko-slavenskog pokreta s francuskim pokretom. Na kraju sam ga prekoravao što je mogao povjerovati klevetničkim glasinama, i završio sam pismo svečanom izjavom da, kao jedini Rus u lageru evropskih demokrata, moram čuvati svoju čast pažljivije i strože nego bilo tko drugi, i da ako mi ne odgovori i ne dokaže konkretnim djelovanjem kako bezuvjetno vjeruje u moju čast, smatrat ću se obaveznim da prekinem s njim sve veze. Flocon mi nije odgovorio i nikoga nije poslao, a vjerojatno zato da bi mi pokazao svoju simpatiju, prešampao je cijeli »Poziv« u svojem listu. To su učinili Poljaci u svom časopisu »Democrat Polski«. No ja ni jedan ni drugi list u Leipzigu nisam čitao, smatrao sam Floconovu šutnju uvredljivim znakom nepovjerenja. Zato se nisam mogao odlučiti, čak i radi cilja koji sam smatrao svetim, da pokušam s njim, isto kao i s njegovom partijom, novo zbližavanje, a da ne govorim o poljskim demokratima koji su nesumnjivo bili, ako ne prvi tvorci a ono glavni glasno-govornici moje nezaslužene ljage. Pored takvih odnosa s Francuzima i Poljacima, nisam vjerovao ni u veliku korist od poznanstva s grofom Telekijem, znajući da je on u prisnom prijateljstvu s poljskom emigracijom. Razmislivši na taj način uvjerio sam se da bi putovanje u Pariz bilo obično traćenje vremena: a vrijeme mi je bilo dragocjeno, jer je do proljeća ostajalo još nekoliko mjeseci. Tako sam i ovaj put morao odustati od svake nade na veze i veća sredstva. Morao sam se za sve rashode zadovoljiti dobrovoljnom pomoći siromašnih lajpciških, a kasnije i drezdenschkih demokrata. Ne vjerujem da sam cijelo vrijeme, od siječnja do travnja 1849. godine, dobio više od četiri do pet stotina talira. Eto s kakvim sam novčanim sredstvima htio podići cijelu Češku! – Sad ću prijeći na svoje veze i djelovanje.

U saslušanjima u inozemstvu nekoliko puta sam izjavio da ni na koji način nisam sudjelovao u pripremanju njemačkih demokrata za revoluciju u Njemačkoj uopće i u Saksoniji posebno. I sad moram po savjesti i u skladu s čistom istinom ponoviti to isto. Želio sam revoluciju u Njemačkoj, želio sam je svim srcem, želio sam je kao demokrat, želio sam je zato što je trebalo da, u mojim pretpostavkama, ona bude predznak i neka vrsta uporišne točke za revoluciju u Češkoj, ali osobno ni na koji način nisam pridonio njenom uspjehu, možda tek time što sam bodrio i poticao na nju riječima sve njemačke demokrate koje sam poznavao. No nisam posjećivao njihove klubove, ni njihova a savjetovanja, nisam se raspitivao ni o čemu, pravio sam se ravnodušnim, čak nisam htio ni slušati o njihovim pripremanjima, iako sam mnoge stvari čuo gotovo preko volje. Sâm sam bio zauzet isključivo propagandom u Češkoj. – Od Nijemaca sam očekivao i zahtijevao dvije stvari:

Prvo, da potpuno promijene odnos i osjećanja prema Slavenima: da javno i glasno izjave svoju simpatiju prema slavenskim demokratima i da u pozitivnim izrazima priznaju slavensku neovisnost. Takva mi se demonstracija činila neizbježnom. Neizbježnom da bih Nijemce privezao jasnom i nedvosmislenom izjavom, da bi snažno djelovala na mišljenje svih ostalih evropskih demokrata i natjerala ih da gledaju na slavenski pokret drugim ocima, s više simpatije; Neizbježna bijaše naposljetku i zato da bih pobijedio okorjelu mržnju Slavena protiv Nijemaca i uveo ih na taj način, kao saveznike i prijatelje, u društvo evropskih demokracija. Moram reći da su Dester i Heksamer u potpunosti održali riječ koju su mi dali, jer su za kratko vrijeme i jedino njihovim nastojanjem gotovo sve njemačke demokratske novine, klubovi, kongresi, počeli savršeno drukčijim jezikom i u odlučnim izrazima govoriti o odnosima Nijemaca prema Slavenima, priznajući potpuno i bezuvjetno pravo ovih posljednjih na neovisno postojanje, pozivajući ih na ujedinjenje za općeevropsku revolucionarnu stvar, obećavajući im savez i pomoć protiv frank-

furtskih pretenzija, kao i protiv drugih njemačkih reakcionarnih partija. Ta snažna, jednodušna i potpuno neočekivana demonstracija i na ostale je željeno djelovala: nisu samo poljski demokrati u Parizu, nego i francuski demokrati, francuski demokratski časopis, pa čak i talijanski demokrati u Rimu počeli govoriti također o Slavenima kao o mogućim i poželjnim saveznicima. Slaveni su, točnije češki demokrati, iznenađeni i obradovani ovom neočekivanom promjenom, sa svoje strane također počeli izražavati u češkim novinama svoje simpatije prema evropskim, pa čak i prema njemačkim i mađarskim demokratima. – Na taj je način prvi korak ka zблиženju bio učinjen.

Ali to nije bilo sve. Trebalo je pobijediti mržnju čeških Nijemaca prema Česima, ne samo umekšati njihova neprijateljska osjećanja, nego ih nagovoriti da se ujedine s Česima radi zajedničke revolucionarne stvari. Zadaća nije bila laka, jer je mržnja uvijek jača i dublja među plemena koja žive blizu jedna drugih, i koja se nalaze u neprestanom dodiru. Osim toga, mržnja između Nijemaca i Čeha u Češkoj bila je svježja, zasnovana na živim uspomenu, razjarena i zatrovana neprestanim naporima austrijske vlade. Ona se prvi put probudila na početku revolucije 1848. godine, kao posljedica dviju suprotnih međusobno uništavajućih struja: Česi, koji čine dvije trećine stanovništva Češke, htjeli su, i mislim s punim pravom, da Češka bude isključivo slavenska država, u potpunoj neovisnosti od Njemačke, i zato nisu htjeli slati deputate u Frankfurtsku skupštinu; Nijemci su, naprotiv, pozivajući se na to što je Češka uvijek pripadala Njemačkom savezu i od davnih vremena bila integralni dio drevne Njemačke imperije, zahtjevali njeno definitivno ujedinjenje, stapanje s *Njemačkom koja se ponovo rađala*. Česi nisu htjeli ni čuti za bečko ministarstvo, a Nijemci osim bečkih ministara nisu htjeli priznavati nikakvu drugu vlast. Na taj način je došlo do žestoke rasprave, koju je s jedne strane raspaljivao Insbruck, a s druge bečka vlada. Tako se dogodilo da kad je u lipnju 1848. godine Prag digao ustanak, Nijemci su se podigli sa sve tri strane njemačke Češke i jurnuli kao slobodne gomile. (Freischaren) u pomoć austrijskoj vojsci. Međutim, general knez Vindišgrec dočekao ih je prilično hladno, i zahvalivši im se, vratio ih je kući. Od tada netrpeljivost među Česima i Nijemcima nije nikad prestajalo i bilo ga je teško pobijediti. – Heksamer i Dester bili su mi i u tome od velike koristi, a također i saksonski demokrati: oni su nekoliko puta slali u svoje ime predstavnike u njemački dio Češke, na koju su stalno i neumorno djelovali i posredovanjem demokrata, koji su živjeli duž saksonske granice. Tako je već u svibnju mnoštvo Nijemaca u Češkoj bilo preobraćeno u novu vjeru, i premda s njima ja nisam imao neposrednih odnosa, ipak znam da su mnogi bili spremni da se ujedine s Česima radi zajedničke revolucije. – S ovim su se ograničili moji odnosi s njemačkim demokratima, i u njihove stvari se, ponavljam još jednom, nisam miješao. – Sad da prijeđem na Čehe.

Na moj poziv Arnold je sam došao u Leipzig. Uostalom, bio sam radostan zbog toga, jer sam već bio naučio da budem zadovoljan malim. On je u Leipzigu proveo samo dvadeset i četiri sata, i unatoč mom nastojanju da ga duže zadržim. Za tako kratko vrijeme nisam ga mogao podrobno ispitati o Češkoj i Pragu, niti mu potpuno prenijeti svoje misli. Pored toga, najmanje tri četvrtine tog vremena bilo je upotrebljeno na nekorisne pregovore s Desterom i Heksamerom. Bilo im je palo na pamet da u Leipzigu sazovu javno slavensko-njemački kongres. Čak ni u to vrijeme Nijemci se još nisu mogli odučiti od svoje nesretne strasti prema kongresima, ali ja sam se odlučno usprotivio tom besmislenom projektu. Za ozbiljne pregovore u četiri oka s Arnoldom ostalo mi je četiri, najviše pet sati. Trudio sam se da ih iskoristim koliko mogu, kako bih nagovorio Arnolda da postane moj suučesnik, da djeluje zajedno sa mnom, u mom pravcu i duhu.

Oslanjajući se na sve gorespomenute uzroke, razloge i argumente, trudio sam se da ga uvjerim u potrebu da se ubrza revolucija u Češkoj. Da bi se postigao ovaj cilj, a znajući da on ima snažan utjecaj na češku omladinu, na siromašno češko građanstvo, a posebno na češke seljake, koje je

poznao dobro, jer je dugo vremena bio upravitelj imanja grofa Rogana, i kojima se uglavnom obraćao u svome demokratskom, prostonarodnom časopisu, molio sam ga da upotrijebi svoj utjecaj za revolucionarnu propagandu. Molio sam ga da organizira, prvo u Pragu, a zatim u cijeloj Češkoj, tajno društvo, za koje sam imao već potpuno pripremljen plan. – Taj plan je u općim crtama bio slijedeći:

Trebalo je da se društvo sastoji od tri zasebna, jedan drugome nepoznata ogranka, pod različitim imenima: jedno društvo za građane, drugo za omladinu, treće za sela. Svako je udruženje bilo potčinjeno strogoj hijerarhiji i bezuvjetnoj disciplini, ali se svako u detaljima i formama usklađivalo prema karakteru i snazi klase kojoj je bilo namijenjeno. U ovim društvima trebalo je da bude mali broj ljudi, po mogućnosti talentiranih, obrazovanih, energičnih i utjecajnih, koji bi, pokoravajući se centralnoj upravi, gotovo nevidljivo djelovali na mase. – Sva tri društva bila bi međusobno povezana posredstvom Centralnog komiteta, koji bi se sastojao od tri, najviše pet članova: mene i Arnolda, dok bi ostale trebalo izabrati. – Nadao sam se da uz pomoć tajnog društva ubrzam revolucionarne pripreme u Češkoj; nadao sam se da će biti ostvarene na svim punktovima po jedinstvenom planu. Očekivao sam da će moje tajno društvo, koje nije trebalo da se raspusti poslije revolucije, nego naprotiv – da ojača, proširi se, popunjavajući se novim, energičnim i aktivnim članovima, obuhvaćajući postupno sve slavenske zemlje – očekivao sam, kažem, da će ono dati također i ljude za različite položaje i dužnosti u revolucionarnoj hijerarhiji. Nadao sam se, naposljetku, da ću uz njegovu pomoć stvoriti i ojačati svoj utjecaj u Češkoj. U isto vrijeme sam, bez Arnoldovog znanja, dao nalog mladom Nijemcu iz Beča (studentu Ottendorfu, koji je kasnije pobjegao u Ameriku), da po istom principu organizira češke Nijemce, u čijem centralnom komitetu u početku ne bih sudjelovao javno, ali bih bio njegov tajni vođa. Ako bi se moj plan ispunio, sve glavne niti pokreta okupile bi se u mojim rukama, i ja bih mogao biti siguran da pripremana revolucija u Češkoj neće skrenuti s puta koji sam joj naznačio. Što se tiče revolucionarne vlade, od koliko će se ljudi i u kakvom obliku sastojati, još nisam imao određenih misli. Htio sam da se prethodno poblize upoznam sa samim ljudima, isto kao i s okolnostima. Nisam znao hoću li u njoj javno sudjelovati, ali nisam sumnjao da ću utjecati na nju neposredno i snažno. Nisu me taština i častoljublje, nego uvjerenje, temeljeno na višegodišnjem iskustvu, uvjerenje da nitko među demokratima koje sam poznao nije u stanju tako obuhvatiti sve uvjete revolucije i donese odlučujuće, energične mjere koje sam smatrao prijeko potrebnim radi njenog trijumfa, natjeralo da se naposljetku odreknem lažne skromnosti.

Na kraju, htio sam Arnoldovim posredovanjem kao i njegovih pristalica u Pragu da zagospodarim Slavenskom ligom, Češkim ili točnije Slavenskim rodoljubnim društvom, koje je bilo priznato kao centar svih slavenskih društava i klubova u cijeloj Austrijskoj imperiji. Uopće nisam pridavao veće značenje klubovima, nisam ih volio i čak sam ih prezirao, videći u njima samo skupove za glupavo hvastanje, za praznu i čak štetnu brbljariju. Ali Slavenska je liga bila izuzetak od pravila: ona je bila zasnovana na praktičnim i živim osnovama, a utemeljili su je pametni i praktični ljudi. Ona je bila snažan politički produžetak organizacija i djelovanja one moćne literarne propagande, koja je prije revolucije 1848. godine probudila i može se reći stvorila novi slavenski život. Ona je i u to vrijeme bila živ politički centar svih političkih akcija austrijskih Slavena i pustila je ogranke ne samo u Češkoj, nego doista u svim slavenskim zemljama Austrijske imperije, izuzimajući samo Galiciju, i uživala je takvo sveopće poštivanje, da su svi slavenski vođe smatrali čašću da budu njeni članovi, pa je čak i sam ban Jelačić, približavajući se Beču, smatrao potrebnim da joj uputi pismo, u kojem kao da je opravdavao svoje postupke, i uvjeravao da ide protiv Beča ne zato što je Beč podigao novu revoluciju i korača demokratskim putem, nego zato što je središte

njemačke nacionalne partije. U Slavenškoj ligi sudjelovali su odreda slavenski rodoljubi iz svih partija. U početku je u njoj prevladavala partija Palackog, Slovaka Štura i Jelačića, ali se kasnije, čemu je ponešto pridonijela i moja brošura »Poziv Slavenima«, vidljivo porastao broj demokrata, tako da su se prilično često čuli i uzvici: »Eljen Košut!« Pri kraju je i cijela Češka liga energično odstupila od ranijeg pravca i glasno dojavila svoje simpatije prema Mađarima, nije htjela više da šalje novac Slovacima, ni Južnim Slavenima koji su ratovali protiv Košuta. – Zagospodariti Slavenškom ligom bilo je u to vrijeme dosta lako, i ona je mogla postati u rukama čeških demokrata dovoljno snažno i aktivno sredstvo za postizanje svojih ciljeva.

Arnold je bio prilično iznenađen i nekako smeten smjelošću svojih ciljeva. Uostalom, obećavao mi je mnogo, ali nejasno, ponizno, neodređeno, žaleći se malo na oskudicu novca, malo na loše zdravlje, tako da – kad je otišao iz Leipziga – u meni je ostao dojam da sastankom i pregovorima s njim nisam ništa postigao. Rastajući se, obećao mi je da će mi pisati iz Praga i pozvati me kad sve bude bar koliko-toliko pripremljeno za početak daljih, odlučujućih akcija. Morao sam se zadovoljiti njegovim neodređenim obećanjima, jer u to vrijeme doista nisam imao nikakvih drugih sredstava, niti putova za propagandu. Sjećajući se sada kakvim sam oskudnim sredstvima zamišljao da ostvarim revoluciju u Češkoj, sve mi to izgleda smiješno. Ni sam ne shvaćam kako sam se mogao nadati u uspjeh. Ali tada me ništa nije moglo zaustaviti. Razmišljao sam ovako: revolucija je nužna, znači moguća. Kao da nisam pripadao samom sebi, u meni je bio bijes rušenja. Volja, ili bolje reći upornost, rasla je s teškoćama, i bezbrojne prepreke ne samo da me nisu plašile, nego su naprotiv raspaljivale moju revolucionarnu žed, poticale me na grozničavu neumornu aktivnost. – Bio sam osuđen na pogibiju i predosjećajući je, radosno sam joj išao u susret. Život mi se tada već bio ogadio.

Arnold mi ni je pisao. Opet ništa nisam znao o Češkoj. Iskoristivši putovanje nekog mladog čovjeka u Beč (Heimberger – sin austrijskog činovnika, kasnije pobjegao u Ameriku), kojega sam također djelomično uputio u svoje tajne, molio sam ga da pri povratku svrati kod Arnolda i da mi piše iz Praga. On je tamo definitivno ostao, uostalom po svojoj volji, i postao je moj stalni izvjestitelj. Na taj sam način saznao da je Arnold, po svemu sudeći, malo i loše radio, međutim, raspoloženje umova u Pragu iz dana je u dan postajalo življe, odlučnije, više u skladu s mojim željama. Tada sam odlučio da osobno odem u Prag i nagovorio sam i braću Straka da se vrate u Češku. – To je bilo sredinom ili krajem ožujka, a možda čak i početkom travnja, po novom kalendaru – zaboravio sam sve datume. Uostalom, oni su precizno navedeni u dokumentima optužnice.

U to vrijeme prvi put se počelo govoriti o miješanju Rusije u mađarski rat i o ulasku ruske vojske u Mađarsku, u pomoć austrijskoj vojsci. Ta me je vijest pobudila da napišem drugi »Poziv Slavenima« (kasnije je bio preštampan u »Dresdener Zeitung« i nalazi se među optužnim materijalom), u kome sam kao i u prvom, ali još energičnije i popularnijim jezikom, pozivao Slavene u revoluciju i rat protiv austrijske, a također i protiv ruske, iako slavenske vojske, »so lange diese den verhängnisvollen Nahmen des Kaisers Nikolai in ihrem Munde führen!« – Braća Straka odmah su prevela ovaj poziv na češki jezik i bio je tiskan u Leipzigu na oba narječja, u velikom broju primjeraka. Češko izdanje povjerio sam braći Straka, a njemačko saksonske demokratima, kako bi ga što brže rasturili po Češkoj.

Pošao sam u Prag preko Dresdenu. U Dresdenu sam ostao nekoliko dana. Upoznao sam se nekima od glavnih vođa Saksonske demokratske partije, uostalom bez ikakvog pozitivnog cilja, nemajući za njih iz Leipziga ni preporuke, ni poruke. Upoznao sam se s njima slučajno, preko doktora Wittiga, koga sam poznao još iz vremena mog prvog boravka u Dresdenu 1842. Između

ostalnih upoznao sam se i s demokratskim poslanikom Röckelom, s kojim sam se kasnije bliže prijateljio i koji je kasnije igrao vrlo aktivnu ulogu u revolucionarnom pokušaju u Dresdenu, a također i u Pragu. U Dresdenu su također počeli moji novi, pozitivni odnosi s Poljacima. To se dogodilo ovako:

Sreo sam potpuno slučajno u Dresdenu emigranta iz Galicije i vrlo aktivnog člana demokratskog udruženja Križanovskog, s kojim sam se prvi put upoznao u Bruxellesu 1947. godine, ali tada još nisam s njim imao nikakve političke odnose. On je u Dresdenu svratio putujući iz Galicije u Pariz, iz koje je, kako izgleda, morao bježati zbog progona austrijske policije. Sreli smo se kao stari znanci, i poslije prvih pozdrava počeo sam ga koriti zbog klevete koju su poljski demokrati širili o meni. On mi je na to odgovorio da ni on, ni njegov prijatelj Heltman, s kojim je živio u Galiciji, nikad nisu vjerovali praznim glasovima, uvijek i svuda su ih pobijali i obojica su željeli da dođem u Galiciju, gdje bih im mogao biti od koristi, i čak su mi namjeravali pisati, ali nisu znali moju adresu. – U čemu i kako sam mogao biti koristan u Galiciji – nije mi rekao. Na taj način, poslije prilično dugačkog razgovora o općim stvarima, našavši u njegovim mislima mnogo sličnosti s mojima i zapazivši u njemu želju da mi se približi, otkrio sam mu svoje namjere u vezi s revolucijom u Češkoj, ne ulazeći, uostalom, ni u kakve pojedinosti, rekao sam mu da imam veze u Češkoj i da sad putujem u Prag radi ubrzanja revolucionarnih priprema. Rekao sam mu da sam odavno želio ujedinjenje s Poljacima, kako bih djelovao zajedno s njima, ali da su do sada svi moji pokušaji ne samo ostali bez ikakvog uspjeha, nego su navukli na mene i gnjusnu klevetu. On je sa žarom prihvatio moje slavenske misli i zamolio me je za dopuštenje da o tome razgovara, da tako kažem službeno u moje ime, s Centralizacijom.

To mi je bilo drago i složili smo se oko slijedećih točaka:

1. Centralizacija će poslati dva povjerenika, koji će sa mnom u Dresdenu pripremati češke revolucije, i koji će, kad revolucija počne, sa mnom ući u centralni Općeslavenski komitet, u kome će po mogućnosti sudjelovati i predstavnici ostalih slavenskih plemena.
2. Centralizacija će uzeti na sebe slanje poljskih oficira za revoluciju u Češkoj, poslat će novac, i naposljetku, nagovorit će grofa Telekija da pošalje, s dovoljnim sredstvima, mađarskog agenta, kako bi s nama djelovali mađarski pukovi koji su se tada nalazili u Češkoj, a također i radi stalnog kontakta s Telekijem i Košutom.
3. Htjeli smo da u Dresdenu osnujemo njemačko-slavenski komitet povezivanje revolucionarnih priprema u češkoj s pripremanjima u Saksoniji. No ovaj je projekt ostao neizvršen, jer posebne saksonske pripreme, o čemu ću detaljno ispričati kasnije, nisu postojale. Može se reći da ni ostali punktovi nisu stvoreni, izuzimajući samo dolazak praznih ruku Heltmana i Križanovskog u ime Centralizacije.

Sve što sam tog puta dobio od susreta s Križanovskim bila je engleska putnica, s kojom sam i pošao u Prag, oprostivši se s Križanovskim koji je istovremeno pošao za Pariz.

U Pragu sam bio vrlo neugodno iznenađen, jer nisam zatekao da je išta, apsolutno išta pripremljeno. Tajno udruženje čak nije bilo ni osnovano, i nitko izgleda nije ni mislio o predstojećoj revoluciji. Počeo sam prekoravati Arnolda, ali on je sve opravdavao svojim slabim zdravljem. Kasnije je, čini se, bio mnogo aktivniji. Kažem »čini se«, jer sam do kraja mislio da ne radi ništa i tek sam od austrijske istražne komisije saznao da je zatim radio revnosno i snažno, ako je to

istina, ali u isto vrijeme tako oprezno da ni njegovi najprisniji prijatelji nisu ništa znali o njegovoj djelatnosti. – Osim Arnolda, jednu sam se večer savjetovao s mnogim češkim demokratima, koji su k meni došli na poziv, ali na moje nezadovoljstvo u tako velikom broju da je to preraslo sva moja očekivanja. Savjetovanje je bilo bučno, ne razumno i ostavilo je u meni dojam da su praški demokrati veliki brbljavci i da su više skloni lakoj i samoljubivoj retorici, negoli opasnim poduhvatima. Čini mi se da sam ih uplašio oštrinom nekih svojih izraza. Nitko od njih, učinilo mi se, nije shvaćao jedinstvenost uvjeta u kojima je moguća češka revolucija. Kao i Nijemci, od kojih su Česi mnogo naučili, bez obzira na mržnju prema njima, svi su manje ili više bili zaraženi strašću prema klubovima i vjerovanjem u djelotvornost praznog naklapanja. Uvjerio sam se u to da, ostavivši im široko polje za samoljublje i ustupivši im sve vanjske oznake vlasti, neću imati teškoća s osvajanjem istinske vlasti kad revolucija počne. Vidio sam se zatim s nekolicinom u četiri oka, i primijetio sam da se usporedo s mojim zamislima odvijalo još nekoliko pothvata, manje odlučnih, s udaljenijim namjerama, ali koji su ipak težili istom revolucionarnom cilju, i počeo sam razmišljati o načinu kako da ih iskoristim. Radi toga je trebalo da ostanem u Pragu, ali to je bilo potpuno nemoguće. Unatoč svemu mom nastojanju da svoju prisutnost sačuvam u tajnosti, praški su demokrati bili tako brbljivi, da je sutradan ne samo cijela demokratska partija, nego su i svi češki liberali znali da se nalazim u Pragu. Budući da me je austrijska vlada već u to vrijeme progonila za moj prvi »Poziv Slavenima«, bio bih bez sumnje uhapšen ako se ne bih udaljio na vrijeme.

Budući da nisam imao drugih sredstava, morao sam sve svoje nade položiti u braću Straka, čije sam umove da tako kažem, uspio obraditi i nakljukati svojim duhom za duže od dva mjeseca svakodnevnog, svakosatnog viđanja. Dao sam im potpune i podrobne instrukcije u vezi sa svim pripremama za revoluciju u Pragu i u Češkoj u cjelini. Opuномоćio sam ih da djeluju za mene i u moje ime, i premda ne znam detaljno i dobro što su sve kasnije radili, ipak moram sebe proglasiti odgovornim za sve njihove i najmanje postupke, odgovornim i krivim tisuću puta više nego što su oni.

Kratkotrajni boravak u Pragu bio je dovoljan da se uvjerim kako se nisam prevario kad sam se nadao da ću u Češkoj naći sve potrebne elemente za uspješnu revoluciju. U Češkoj je tada zapravo vladalo potpuno bezvlašće. Martovske revolucionarne nove tekovine (Die Märzerrungenschafte, omiljeni izraz tog vremena), već ugušene u ostalim dijelovima Austrijske imperije, u Češkoj su još bile u punom cvatu. Austrijskoj su vladi još bili potrebni Slaveni, i zato nije htjela, plašila se dokačiti ih reakcionarnim mjerama. Posljedica toga bila je da je u Pragu, uostalom kao i u cijeloj Češkoj, još carevala neograničena sloboda klubova, narodnih zborova, tiskanja knjiga. Ta je sloboda išla tako daleko, da su bečki studenti i drugi bečki bjegunci, kakve su istovremeno u Beču strijeljali, u Pragu javno šetali ulicama, pod svojim imenom, bez i najmanjeg straha. Sav narod, u gradovima i u selima, bio je naoružan i svuda nezadovoljan: nezadovoljan i nepovjerljiv, zato što se naslućivalo približavanje reakcije, pa se plašio da ponovo izgubi stečena prava. U selima se plašio prijeteće aristokracije i uspostavljanja ranijeg poretka. Bio je to u najvećoj mjeri nezadovoljan zbog ponovo najavljenog novačenja – i svuda je zapravo bio spreman na pobunu. – Osim toga, u to vrijeme se u Češkoj nalazilo vrlo malo vojske, i ona se uglavnom sastojala iz mađarskih pukova, koji su osjećali neodoljivu sklonost k buntovništvu. Kad su studenti susretali mađarske vojnike na ulici i pozdravljali ih uzvikom »Eljen Košut!«, vojnici su odgovarali istim uzvikom, ne obraćajući pažnju na prisutne oficire koji su to slušali. Kad su mađarske vojnike slali da uhapsu studente za uvrede ili zbog tučnjave s policijom, vojnici su se udruživali sa studentima i zajedno s njima tukli policijske činovnike. Ukratko, raspoloženje mađarskih pukova bilo je takvo,

da, čim je počelo revolucionarno kretanje u Dresdenu, polueskadron koji se nalazio na granici, čuvši za to, pobunio se i odjurio u Saksoniju bez ikakvog poziva. – Više od dvije godine prošlo je od tog trenutka, i austrijska je vlada u međuvremenu bez sumnje upotrijebila sva raspoloživa sredstva da bi iskorijenila revolucionarni košutovski duh iz mađarskih pukova. No taj je duh pustio tako duboke korijene u srce svakog Mađara, još više onih prostijih nego obrazovanih, da sam uvjeren kako će čak i ako sad počne rat, uzvik »Eljen Košut!« biti dovoljan da se pobune i prijeđu na neprijateljevu stranu. – U to vrijeme u to nije bilo ni trunke sumnje. Ja sam bio čvrsto uvjeren da će se oni prvog dana, prvog trenutka sjediniti s češkom revolucijom. Važna tekovina, jer bi na taj način bio položen jak temelj revolucionarnoj vojsci u Češkoj. Naposljetku, radi dopune slike treba dodati da su se austrijske financije u to vrijeme nalazile u najjadnijem stanju: u Češkoj više nije važio državni, nego posebni novac. Svaki bankar, svaki je trgovac imao svoje asignacije. Postojale su čak drvene i kožne monete, što se susreće samo kod naroda koji se nalaze na najnižem stupnju civilizacije.

Revolucionarnih elemenata bilo je mnogo. Trebalo im je samo da zagospodare, ali ja za to uopće nisam imao sredstava. Ipak, još nisam očajavao. Naredio sam braći Straka da što prije osnuju tajna udruženja u Pragu, ne pridržavajući se strogo staroga plana, za čije izvršenje više nije bilo dovoljno vremena, nego da koncentriraju glavnu pažnju na Prag, kako bi se što je moguće brže pripremio za revolucionarni pokret. Posebno sam ih molio da se povežu s radnicima i postupno od najpouzdanijih ljudi organiziraju silu koja će se sastojati od 500, 400 ili 300 ljudi, tj. da po mogućnosti stvore neku vrstu revolucionarnog bataljona u koji bih imao potpuno povjerenje i uz čiju bih pomoć mogao ovladati svim ostalim praškim, manje ili sasvim neorganiziranim elementima. Zagospodarivši Pragom, nadao sam se da ću zagospodariti i cijelom Češkom, jer sam namjeravao glavne rukovodioce češke demokracije prisiliti da se ujedine sa mnom, privoljeti ih na to uvjeravanjem ili zadovoljavanjem njihovog samoljublja, ostavivši im sve počasti i pogodnosti vlasti, a ako ni jedno ni drugo ne bi djelovalo, onda silom. – Molio sam ih, konačno, da se upoznaju sa svima, ali ipak da se ne odaju, ne brbljaju, budu skromni, da ne vrijeđaju ničije samoljublje, i pažljivo da motre na sve pokrete, na sve usporedne pothvate, strepeći da nas netko ne preduhitri – i da mi o svemu vrlo opširno pišu u Dresden, odakle sam im obećao poslati novac, a kad dođe vrijeme – doći i ja s poljskim oficirima.

Ubrzo po mom povratku u Dresden stigli su Križanovski i Heltman, sada u ime Demokratske centralizacije. Nisu mi donijeli ništa: ni novac, niti su doveli poljske oficire, ni mađarskog agenta, nego samo srdačne pozdrave i mnoštvo komplimenata od poljskih, a također i od pariških demokrata. Što se tiče novca, saznao sam da se Centralizacija također nalazi u neopisivoj bijedi, isto kao i francuski demokrati, istrošeni prošlogodišnjim lipanjskim danima, da će poljskih oficira biti mnogo, iz Francuske kao i iz Poznanjskog hercogstva čim se nađe novac potreban za putovanje; i naposljetku, da grof Teleki ima bogata sredstva, raspolaže mađarskim novcem za češki pokret ali da se ne može odlučiti i stupiti s nama u vezu dok za to ne dobije odobrenje od Košuta, kojemu je pisao o tome i čekao odgovor. Na taj način nisam mogao održati ni jedno od svojih obećanja koje sam dao braći Straka, a preko njih Arnoldu i drugim češkim demokratima koji su stupili u kontakt s njima poslije mog odlaska iz Praga. Morao sam zadržati braću Straka u Pragu, i zbog toga sam kao prosjak morao moliti milostinju od svih poznatih, ali ni od koga nisam dobio ni kopejke, izuzevši gorespomenutog poslanika Röckela, neopreznog, brbljivog, ekcentričnog, ali revnosnog demokrata, koji je, da bi mi osigurao stanovita sredstva, prodao čak svoj namještaj.

Upoznao sam se poslije s pokojnim baronom Baierom, bivšim austrijskim oficirima, koji je kasnije sudjelovao u mađarskom ustanku. On je neko vrijeme zapovijedao mađarskim odredom,

ne sjećam se u kojoj utvrdi, bio je teško ranjen i napustivši zbog toga Mađarsku, postao je, ne znam na koji način, povjerenik grofa Telekija u Dresdenu, gdje izgleda da se isključivo bavio vrbovanjem oficira za mađarsku vojsku. On mi je pokazao pismo grofa Telekija u kojem ga je ovaj pitao o Češkoj. Iskoristio sam taj slučaj i nagovorio ga da po mom diktatu napiše pismo grofu Telekiju, u kojem ga je on u moje ime izvještavao o pripremanoj češkoj revoluciji, predstavljajući mu sve povoljne rezultate koje iz nje treba da proisteknu za Mađare, i tražeći na kraju da pošalje povjerljivog čovjeka s novcem. Teleki je odgovorio da će osobno doći. Čini se da je zaista i bio u Dresdenu, ali kasno, jer sam ja u to vrijeme već bio u zatvoru. – Na tome su se završili moji odnosi s Mađarima.

Međutim, produžena je moja prepiska s braćom Straka. Tražili su novac i ja sam im slao koliko sam mogao, to jest vrlo malo, ali sam ih tješio budućim nadama, nagovarajući ih da budu štedljivi kao što sam i ja bio u to vrijeme, i ne osvrćući se, bez zaustavljanja, unatoč svim teškoćama i preprekama, pripremaju revoluciju i da me pozovu kad se približi trenutak ustanka. Oni su bili vrlo aktivni, kao što sam kasnije saznao od istražne komisije. No iz njihovih pisama nisam mogao mnogo saznati, jer su bila nejasna i nedorečena. – Ispričao sam sad sve u vezi s mojim češkim pothvatima i djelima, od kojih je upućivanje Röckela u Prag bilo posljednje.

Ali da prije kažem kakvi su bili moji odnosi s dvojicom Poljaka koji su došli u Dresden, s Heitmanom i Križanovskim. Mogu s punim pravom reći da nisam imao s njima apsolutno nikakvih odnosa. Među nama čak ni tada nije postojalo uzajamno povjerenje: oni mi nikad ni riječ nisu kazali o svojim poljskim stvarima, kojima su se, kako mi se činilo, bavili mnogo više nego češkim, što uostalom nije bilo teško jer se češkim stvarima uopće nisu bavili. Uzvratajući istom mjerom, ja sam također mnoge stvari čuvao od njih kao tajnu, pokazivao sam im samo površinu svojih zamisli i nisam im dopuštao da stupe u izravnu vezu s Češkom. Ja sam se osobno dopisivao s Pragom, i sve što su znali, znali su jedino preko mene. Kad sam primao nepovoljne vijesti, prešutkivao sam ih, a kad su vijesti bile povoljne, trudio sam se da ih uveličam u njihovim očima. Kratko rečeno, držao sam ih dosta postrani od svih stvarnih okolnosti i priprema, i smatrao sam da sam u pravu što postupam tako prema njima, jer sam jasno vidio da je Centralizacija, ne poslavši mi po njima nikakvu pomoć, ni novac, ni oficire, ni obećanog mađarskog povjerenika, uputila samo njih dvojicu, i to ne da bi se doista udružili sa mnom, nego da bi po mogućnosti zagospodarili češkim pokretom i upotrijebili ga za postizanje svojih, meni nepoznatih ciljeva, u skladu sa svojim isključivo poljskim planovima. Viđao sam se s Heitmanom i Križanovskim često, skoro svaki dan, ali više kao prijatelj, nego kao jednomišljenik. Rijetko smo razgovarali o češkim priprema, oni su me rijetko pitali o njima, ili zato što su primijetili moju neiskrenost, a može biti i zato što su, prestavši da očekuju od njih velike rezultate, više pažnje posvetili drugim, meni nepoznatim poslovima. Samo smo se o jednom pozitivno dogovorili, a to kako je prijeko potrebno da se u Pragu ustanovi općeslavenski revolucionarni komitet, kad revolucija počne. Sve ostalo je bilo prepušteno našem budućem nadahnuću i okolnostima. Oni su vjerojatno imali svoje zamisli, a ja sam ih pak, računajući na prevagu svog utjecaja u Pragu, čvrsto namjeravao odstraniti, samo ako se pokažu neprijateljski raspoloženi. Heltman i Križanovski također su i u Dresdenu imali veze, potpuno neovisne o mojima. – Ali radi završetka svoje ispovijedi moram se još jednom vratiti na Nijemce.

Nijemci su doista čudan narod, i sudeći po tome što sam vidio živeći među njima, nisam mislio da im je sudbina pripremila dugo političko postojanje. Kad sam rekao da su u posljednje vrijeme njemački demokrati počeli da se centraliziraju, htio sam time reći da su konačno shvatili nužnost centralnog djelovanja i centralne vlasti, mnogo su i često o tome govorili i poduzimali mjere

kao da se centraliziraju, ali među njima nije bilo prave centralizacije, bez obzira na postojanje centralnog demokratskog komiteta. Izabravši ovaj komitet, oni su mislili da su učinili sve, i nisu smatrali potrebnim da mu se pokoravaju. Ono što čini francuske demokrate opasne i silne, to je izvanredan duh discipline: Francuzi raznih karaktera, stanja i položaja, različitih opredjeljenja, čak iz različitih partija, znaju se ujediniti radi postizanja zajedničkog cilja, i kad su se jednom ujedini, tada ih više nikakvo samoljublje, ni častoljublje, zaista ništa ne može razjediniti do trenutka kada dogovoreni cilj bude postignut. *Kod Nijemaca, naprotiv, prevladava anarhija. Plod protestantizma i cijele političke povijesti Njemačke, bezvlašće je osnovna crta njemačkog uma* (Podvukao Nikolaj. Na margini primjedba: »Zapanjujuća istina!« Prim. red.), njemačkog karaktera i njemačkog života: anarhija među provincijama, anarhija među gradovima i selima, anarhija među provincijama, anarhija među članovima istog kružoka. Bezvlašće, naposljetku, *u svakom Nijemcu uzetom posebno, između njegovih misli, srca i volje. »Jeder darf und soll seine Meinung haben!« To je prva zapovijest njemačkog katekizisa, pravilo kojim se rukovodi svaki Nijemac bez izuzetka.* (Podvukao Nikolaj. Na margini napomena: »Neosporna istina!« Prim. red.). Zato među njima nije bilo nikakvog političkog jedinstva, niti će biti moguće.

Tako, u vrijeme kad je moralo biti najtešnjeg jedinstva svih demokrata i svih liberala, da bi se borilo s nekim uspjehom protiv pobjedničke reakcije, *ne samo demokrati s liberalima, i ne samo demokrati cijele Njemačke, nego čak ni demokrati jedne njemačke države nisu mogli, znali a ni htjeli da se ujedine. Jeder wollte seine Meinung haben. Svi su bili razjedinjeni sitničavim, mnogo više samoljubivim, nego častoljubivim suparništvom.* (Podvukao Nikolaj. Na margini primjedba: »Istina!« Prim. red.). Tako se ni Breslau, ni Köln nisu htjeli pokoriti Berlinu, a istovremeno su bili u neprijateljstvu među sobom. Königsberg je bio sam za sebe, pruska Saksonija također. Ne govorim o Brandenburg i Pomeraniji, koje su stalno bile na strani monarhije. Još manje govorim o Poznanjskom hercogstvu, u kojem je u to vrijeme vladala najdublja mržnja prema svemu što je makar nosilo njemačko ime. Vestfalija se priklanjala uz Köln. Hannover je s ostalim primorskim državama činio zasebnu grupu, koja je u kontakt s ostalim dijelom Njemačke dolazila samo preko šlezvig-hoštajnskog rata, u kojem su, uostalom, liberali sudjelovali daleko više nego demokrati. Demokrati kraljevine Saksonske imali su svoj centralni komitet, koji je također bio i komitet tirinških demokrata. Bavarija, isključujući Pfal i sjeverni dio Frankonije, nije bila gotovo uopće zahvaćena demokratskom propagandom. Ostali dio južne Njemačke: Baden Württemberg, isto kao i oba Hessena i druga mala hercogstva prividno su priznavala centralni komitet, jer su sudjelovali u njegovom izboru na demokratskom kongresu u Berlinu, ali ga u biti nisu smatrali ni za što: nikad nisu slušali njegova naređenja, nisu mu slali novac, grupirali su se većinom oko demokrata Frankfurtske ustavotvorne skupštine, koja je od samog početka bila u suparništvu i neprijateljstvu protiv sjevernih demokrata. Tako prave centralizacije nije bilo, a centralni komitet Njemačkih demokrata nalazio se u najjadnijem položaju.

Bio je bijedan, nemoćan, sastojao se od članova nesposobnih za taj rad. Trojica su bila izabrana: Dester, Heksamer i grof Reichenbach. Ali ovaj posljednji ga je napustio na samom početku. Radili su samo Heksamer i Dester. Heksamer je čovjek mlad, čestit, bezazlen, nije glup, ali je ograničen, ne shvaća brzo, demokratski doktrinar i utopist. Dester – neću skrivati od Vas, Gospodaru, da govorim o njima tako podrobno samo zato što su se obojica spasili bijegom – Dester je, naprotiv, čovjek živahan, talentiran, brz radnik, brzo ali površno shvaća, pomalo varalica i vagabund, uostalom nekoristoljubiv, politički intrigant, pripada školi kelnskih, to jest, manje više komunističkih demokrata, oštrouman, snalažljiv, lukav, zna nadgovoriti ministra u parlamentarnoj debati, ukratko sposoban za partizanski politički rat, i mogao bi biti njemački Duvergier de Hauranne

kod njemačkog demokratskog Tjera, kad bi se takav našao u Njemačkoj. Ali on nema ni dovoljno širok um, ni dovoljno karaktera da bi bio vođa partije.

Stalno sam se čuvao miješanja u njihove stvari. Međutim, živeći neprestano s njim gotovo dva mjeseca u istoj kući, znao sam mnoge stvari i mogu s uvjerenjem reći i po savjesti da se centralni komitet trudio mnogo, ali nije praktično učinio ništa za uspjeh predstojeće revolucije, bez obzira na to što je u nju polagao svoje posljednje nade, budući da mi je sam Dester govorio što će to biti odlučujući i posljednji pokušaj, i ako ne uspije morat će se odložiti sve revolucionarne zamisli da dugo, dugo vremena. I što su oni radili? Umjesto da ostave na stranu sve druge poslove i da se posvete isključivo pripremama revolucije, oni su najveći dio vremena upotrebljavali na manje važne predmete, beznačajne, na pitanja koja su ih čak dovela do bezbrojnih proturječnosti s mnogim ograncima demokratske partije. Smijali su se Saksoncima koji su čvrsto vjerovali u nepokolebljivost svoga ponovo stvorenog demokratskog ustava. Govorili su im da je druga revolucija bila neophodna i za očuvanje onih nenarušenih političkih prava, ostatke revolucionarnih tekovina 1848. godine, koje reakcija još nije tada smjela dotaći, govorili su da će bez druge revolucije sve biti neistinito, nestabilno, a sami su postupali kao da ni najmanje ne sumnjaju u stabilnost političkog tla na kome su stajali. Dester se daleko više brinuo oko svog izbora u drugu Prusku zakonodavnu skupštinu, nego o revolucionarnim pripremama. Heksamer se bavio praznom, nekorisnom, nadmeno-svečanom javnom prepiskom s francuskim, talijanskim i poljskim demokratima. Obojica su se trudili oko osnivanja u Berlinu novog demokratskog lista čiji su urednici htjeli da budu. Svuda su prikupljali pretplatu i oko toga su se posvađali sa svim demokratima, iako je bilo jasno da ako ne dođe do druge revolucije, to će i postojanje tog lista u Berlinu biti nemoguće, i da će, ako revolucija uspije, sva ranija nastojanja, svađe i pretplata biti sasvim nekorisna. Kad je Arnold došao u Leipzig, umjesto da se pozabave jedinim ciljem njegovog dolaska, to jest ujedinjenjem češkog pokreta s njemačkim, ili makar da se informiraju o Češkoj, o kojoj skoro ništa nisu znali, oni s njim gotovo ništa drugo nisu pričali izuzev o tome nesretnom listu, a također i o gorespomenutom slavensko-njemačkom kongresu. Drugih pregovora, uvjeta, zajednički donijetih mjera nije bilo. »Mi pripremamo revoluciju za proljeće, potrudite se da je i vi pripremite za to vrijeme«, to je sve što je Arnold čuo od njih. Po tome se može vidjeti kakve su bile njihove pripreme za dizanje revolucije u samoj Njemačkoj.

Ne kažem da apsolutno ništa pozitivno nisu učinili i da uopće nisu mislili na pripreme revolucije. Hoću samo reći da su njihove akcije bile beznačajne, nedovoljne i ni najmanje nisu pridonosile uspjehu revolucije. Znam, na primjer, da su organizirali tajna udruženja u raznim mjestima Njemačke, ali su ta udruženja ostala bez ikakvog utjecaja u svibanjskom općenjemačkom ustanku. Ne sumnjam također ni u to da su imali veze s nekim od glavnih rukovodilaca demokratske partije u raznim dijelovima Njemačke, premda o tome nisu imali neke pozitivne podatke. Međutim, znam pouzdano da su s mnogima bili u svađi: s Breslauom, s centralnim komitetom saksonskih demokrata. I najzad, i u Frankfurtu su imali daleko više neprijatelja, nego prijatelja, tako da su se uoči Badenske revolucije južno-njemački demokrati ne samo usprotivili njihovom miješanju, nego su ih čak molili da ne dolaze. Sznao sam za to neobičnim slučajem, o čemu ću kasnije ispričati.

Mogli bi me upitati: ako je centralni komitet doista do tog stupnja bio nemoćan i neaktivan, kako je mogao organizirati u cijeloj Njemačkoj spomenutu jednodušnu i snažnu demonstraciju u korist Slavena, i odakle mu odjednom energija i agilnost i utjecaj za tu neumornu propagandu među češkim Nijemcima? Na to ću odgovoriti slijedeće: ništa nije bilo lakše nego učiniti takvu demonstraciju. Za to su imali i dovoljno utjecaja i sva potrebna sredstva. Bili su u prepisci sa

svim demokratskim listovima, a imali su i adrese glavnih vođa komiteta i klubova, na koje su često djelovali mimo komiteta, posredovanjem poznanika – utjecajnih ljudi. Ništa nije lakše nego nagovoriti nekog Nijemca na bilo što, sve dok on smatra sebe samostalnim i ne sumnja da ga netko hoće potčiniti bilo kakvoj disciplini. – Ja sam pisao članke koje su Dester i Heksamer slali novinama u svoje ime. Njih sam natjerao da u mojoj prisutnosti, gotovo po diktatu, pišu pisma svim klubovima. Nisam ih ostavljao na miru dok nisu učinili sve što mi se činilo potrebnim. Na taj su se način u mnogim listovima odjednom pojavili članci koji su simpatizirali sa Slavenima, a klubovi, već pripremljeni pismima i objašnjenjima centralnog komiteta, povelili su se za njihovim primjerom, i počeli su upućivati gromke poruke Slavenima. Kad je jednom započelo, ovo je kretanje zatim nastavljeno bez ikakvog vanjskog poticaja. Propaganda u Češkoj također ne bi bila obavljena da nisam neprestano poticao članove centralnog komiteta, a još više moje poznanike lajpciške demokrate, koji su sa svoje strane djelovali preko svojih poznanika koji su živjeli na češkoj granici. I sve je to bilo učinjeno bez posebnih mjera, zavjera, uvjeta, jednostavno uz pomoć dobrog poznanstva.

Još jednom ponavljam, općih razgovora o predstojećoj revoluciji bilo je u cijeloj Njemačkoj mnogo, ali zajedničke zavjere, organizacije, plana centralnog rukovođenja i akcije apsolutno nije bilo, bez obzira na to što je izabran centralni komitet za centralno rukovođenje i centralno djelovanje. Sveopći njemački ustanak u svibnju 1849. godine bio je daleko više plod jednodušnog djelovanja njemačkih vlada, nego dogovora njemačkih demokrata. Još pola godine unaprijed svi su znali da će u proljeće biti revolucija, jer su konačno shvatili da vlade, započevši jednom s uspjehom reakcionarno kretanje, neće stati na pol puta i neće se smiriti sve dotle dok ponovo potpuno ne uspostave stari poredak koji je srušila revolucija 1848. godine. Svi su za proljeće očekivali još energičnije reakcionarne mjere i svi su se pripremali da na njih odgovore revolucionarnim otporom, i očekivali su neizbježni, lako predvidljiv sukob Frankfurtske skupštine s njemačkim vlastodršcima, kao znak za opći ustanak. Druge jednodušnosti osim te među njemačkim demokratima nije bilo. Djelovanje centralnog komiteta ograničilo se na to što je sve poticao na revolucionarne pripreme, ali on nije mogao ni znati sebe učiniti centrom samih priprema. Svi su se dijelovi Njemačke pripremali sami za sebe, posebno, svaka u skladu sa svojim karakterom, okolnostima, položajem, nezavisno od centralnog komiteta, bez ikakve veze jedni s drugima. Još jednom kažem, zajedništvo priprema sastojalo se samo u tome što su svi znali da se svi pripremaju, znali su to ne samo demokrati nego i suparnička partija, jer su se svi pripremali i čak su tajna udruženja organizirana gromoglasno.

Svi su se pripremali, ali su malo pripremili. Uostalom, ne mogu procjenjivati djelovanje južnih demokrata, jer izuzimajući jedan slučaj, o kojem ću pisati kasnije, poslije proljeća 1848. godine nisam imao kontakte s njima. Izgleda da je u Badenu postojalo nešto kao stvarna organizacija. No mogu suditi o saksonskim pripremanjima zato što sam ih vidio izbliza, iako ni na koji način nisam sudjelovao u njima. Znam da nisu imali ni plana, ni organizaciju, čak ni određene vođe za pobunu. Sve je bilo prepušteno slučaju. To se javno pokazalo u drezdenskom revolucionarnom pokušaju, koji su rukovodioci demokratske partije tako malo predosjetili, da su se htjeli razići uoči samih događaja. I nitko ni u Dresdenu, ni u ostalim gradovima Saksonije nije znao da upravo sad počinje revolucija koju su svi odavno proricali. A kad je ona počela, nitko nije znao ni što da radi, ni kamo da se ide, svaki je slušao svoj vlastiti instinkt, jer ništa nije bilo unaprijed pripremljeno. Teško je povjerovati, ali je doista bilo tako. Ja se sad trudim da prikupim sve uspomene, da bih rekao makar nešto pozitivno o pripremanjima saksonskih demokrata, ali ne nalazim baš ništa, izuzimajući to da su u nekim dijelovima Saksonije postojala mikroskopska, kao igračke

majušna tajna udruženja, koja su se sastojala od pet, šest, najviše desetak ljudi, većinom radnika, ili da su u nekim gradovima, točnije u Dresdenu i Hemnizu, a docnije i u Leipzigu, napravljene limene ručne granate, djetinje neškodljive igračke, u koje su saksonski demokrati ipak polagali velike nade. Nije bilo potrebno pripremati oružje i municiju, jer je cijela Saksonija, baš kao i cijela Njemačka, bila naoružana u vrijeme prethodne revolucije. Ono što se moralo pripremati bili su planovi za ustanak, planovi za cijelu Saksoniju kao i za svaki grad posebno. Trebalo je izabrati ljude za vodstvo, utvrditi revolucionarnu hijerarhiju, dogovoriti se o prvim koracima, o prvim mjerama eventualne revolucije. Trebalo je prenijeti propagandu iz gradova u sela, nagovoriti se ljake da sudjeluju u pokretu, kako bi revolucija bila općenarodna, snažna, a ne zasebnogradska, lako pobjediva. – Ničega sličnog nije bilo čak ni u začetku, sve su se pripreme ograničile na sitnice. Jednom riječju, saksonski demokrati učinili su dovoljno toga da bi kasnije bili osuđeni kao državni prijestupnici, ali nisu učinili ništa za samu revoluciju. – Moglo bi se to reći i za mene, samo s tom razlikom što sam ja bio sam, a njih mnogo, oni su imali sva sredstva, ja nikakva. Saksonska je istražna komisija dugo tražila tragove zavjere, plana, pripremanja za pobunu i tajne veze saksonskih demokrata s drugim njemačkim demokratima – i ne našavši ništa, utješila je naposljetku sebe pomišlju da je zavjera zapravo postojala, i to strašna, sa širokim vezama, s dubokim planom, s bezbrojnim sredstvima, ali da je odbjegli Röckel, najništavniji od trojice nesposobnih članova saksonskog demokratskog komiteta, odnio u London sve njene tajne i niti. Kažem: utješila je sebe tom pomišlju, jer su se vjerojatno njemačke vlade stidjele što su tako dugo mogle drhtati pred njemačkim demokratima. Uostalom, kako je sve u svijetu relativno, tako su i njemački demokrati mogli biti strašni njemačkim vladama.

No vrijeme je da ostavim ova opća razmatranja u vezi s kukavnom revolucionarnom djelatnošću njemačkih demokrata, i da se vratim sebi samom, da dovršim konačno svoju ne manje kukavnu povijest. Ostaje mi još vrlo malo da dodam.

Objasnio sam na što su bili ograničeni moji odnosi s Desterom i Heksamerom, isto kao i s lajpciškim demokratima; objasnio sam zašto sam s uvjerenošću očekivao i želio njemačku revoluciju. Dodao sam, u skladu s istinom, da se osobno ni najmanje nisam miješao u njemačke stvari. To isto moram reći i o svom boravku u Dresdenu, sve do izbora privremene vlade. Živio sam u Dresdenu ne radi Saksonije i Njemačke, nego jedino radi Češke, izabrao sam ga kao svoje prebivalište, jer je najbliže Pragu. Isto kao i prije u Leipzigu, ni ovdje nisam posjećivao klubove ni demokratska savjetovanja. Naprotiv, skrivao sam se, ne znajući točno hoće li ili neće drezdenska policija trpjeti moju prisutnost bez pasoša. Viđao sam se s malo ljudi. Poznavao sam mnoge demokrate, ali sam se rijetko susretao s njima. Demokrata i poslanika Tschirnera, koji je po mom uvjerenju bio glavni, ako ne i jedini, premda ubogi organizator saksonske revolucije, vidio sam dva, najviše tri puta, i to ne kod mene, niti u njegovom stanu, nego na zbornom mjestu demokrata. Poznavao sam ga vrlo površno, čak smo malo razgovarali. Jedina dvojica Nijemaca s kojima sam u Dresdenu imao stvarne poslovne odnose bili su dr Wittig, urednik drezdenskih demokratskih novina, i gorespomenuti demokratski poslanik August Röckel. Prvi mi je bio od koristi u mnogim stvarima. Redakcija njegovog lista služila mi je kao ured za moje praške veze, dok je list, u svemu što se ticalo slavenskog pitanja, stajao pod mojim isključivim utjecajem. – Još sam tješnje bio povezan s demokratom Röckelom. On mi je mnogo pomogao u propagandi u njemačkoj Češkoj, uz pomoć svojih veza sa pograničnim saksonskim demokratima. Tražio je novac za mene, kad mi je bio potreban, i kao što sam već rekao, prodao je čak svoj namještaj, da bi mi omogućio da izdržavam braću Straka, moju jedinu nadu u revoluciju u Pragu. Nisam tajio od njega svoje pothvate, kao što ni on od mene nista nije skrivao, ali se u njemačke poslove i veze nisam miješao, a kad je bilo

potrebno koristio sam se ovima posljednjima za svoje ciljeve. – Među njemačkim demokratima koje sam dobro poznao, ne imajući s njima nikakvih praktičnih odnosa, nalazio se izvjesni dr Erbe, altenburški demokrat, poslanik i izgnanik, koga je kasnije, ne sjećam se koji grad, izabrao u Frankfurtski parlament. Spominjem ga jedino zato što je poznanstvo s njim bilo povod za moj jedini i slučajni dodir s badenskim demokratima, o kojima sam maločas govorio. Izgleda da je Erbe, došavši u Frankfurt, aktivno sudjelovao u južnonjemačkom pokretu, i rekli su mi da je kasnije otišao u Ameriku. Nekoliko dana prije drezdenskog ustanka, došao je k meni Erbeov prijatelj, također frankfurtski poslanik, došavši u Dresden vjerojatno i zbog drugih, meni nepoznatih poslova. Molio me je, u ime Erbea, a također i u ime svih badenskih demokrata, koji su me preko njega pozdravljali, da mu dam preporuku za poljsku Centralizaciju u Parizu: bili su im potrebni poljski oficiri. Doveo sam ga u vezu sa Heltmanom i Križanovskim, i bio sam tako posredan uzrok pojave generala Schreidea i drugih Poljaka u Badenskom hercogstvu. – Tada sam uvidio kolika je bila nesloga između sjevernih i južnih demokrata, i kako je ništavan utjecaj Centralnog demokratskog komiteta na ove posljednje: Dester, koji je tog istog dana stigao u Dresden, sreo se u mene s Erbeovim prijateljem iz Frankfurta. Razgovarali su mnogo o predstojećem badenskom i uopće južnonjemačkom pokretu, i Dester je rekao kako želi da se svi članovi nasilno raspuštenih njemačkih parlamenata okupe u Frankfurtu, da bi zajedno s frankfurtskim demokratima formirali novi demokratski njemački parlament. Erbeov prijatelj je na to odgovorio da frankfurtski i uopće južnonjemački demokrati mole gospodu sjeverne demokrate da se ne miješaju u njihove poslove i da im ne dolaze, nego da sjede kod kuće i brinu o ubrzanju revolucije na sjeveru. Iz toga je proistekla prepirka, zatim svađa, o kojoj nije mjesto da ovdje govorim.

S približavanjem svibnja revolucionarni predznaci postajali su iz dana u dan sve jasniji i značajniji u cijeloj Njemačkoj. Frankfurtski parlament, koji se pri kraju svojega postojanja okrenuo na stranu demokrata, nalazio se u novom sukobu s vladama. Njemački ustav bio je najzad sastavljen, neke vlade su ga priznale, kao na primjer virtemberska, ali su ga priznale protiv volje, uplašene javnom prijetnjom pobune. Pruski je kralj odbio ponuđenu krunu; saksonska vlada se kolebala. Mnogi su se nadali da će se pokoriti neophodnosti i da će sve proći bez buke. Drugi su predviđali sukob. Ja sam bio među ovim posljednjima, i kako sam bio uvjeren u blizinu opće njemačke revolucije, bodrio sam pismima braću Straka da ubrzaju pripreme i poduzmu posljednje, odlučujuće mjere. No nisam im mogao poslati ni novac niti kakvu drugu pomoć osim savjeta i bodrenja. Slao sam im po nekoliko talira, oduzimajući od svojih posljednjih sredstava, tako da nisam zadržavao za sebe više od pet šest silbergroschen na dan. Nije bilo novca, nije bilo poljskih oficira, nije bilo ni mogućnosti da se pomaknem s mjesta. Očekivao sam svaki dan grofa Telekija, čekao sam, također, da me uskoro pozovu u Prag – nisam znao što da radim, kud da se okrenem, nalazio sam se, ukratko, u najtežoj situaciji.

Najzad je Saksonski demokratski parlament bio raspušten. To je bio prvi korak k reakciji u Saksoniji, tako da su i oni koji su ranije sumnjali sad počeli razmišljati o mogućnosti saksonske revolucije, koja se ipak svima još činila tako dalekom da je Röckel, plašeći se progona, riješio da se za neko vrijeme skloni iz Dresdenu. Nagovorio sam da ode u Prag. Dao sam mu pismo za Arnolda i Sabinu, a također i za braću Straka, i dao sam mu nalog da po mogućnosti ubrza pripreme za praški ustanak. S kim i kako je on tamo radio i uopće što se radilo u Pragu poslije njegovog odlaska iz Dresdenu, bilo mi je do kraja nepoznato, i tek sam od Austrijske komisije saznao kasnije za neke okolnosti. Tog istog dana odlaska došao je k meni, jer ga je na to nagovorio moj prijatelj i suradnik Ottendorfer, dr Zimmer, bivši član raspuštenog Austrijskog parlamenta, revnosni demokrat, jedan od najutjecajnijih vođa njemačke partije u Češkoj, koji je prije toga bio i jedan od

najozloglašenijih neprijatelja češke nacionalnosti. Poslije dugog i vatrenog spora uspjelo mi je da ga pridobijem. Oprostio se sa mnom obećavši da će odmah putovati u Prag i sudjelovati tamo u radu na ujedinjenju Nijemaca i Čeha za revoluciju. Sve ove okolnosti, koje također nisam ja otkrio, nego doktor Zimmer, detaljno su izložene u austrijskim tužbenim dokumentima. – Slanje Röckela i doktora Zimmera bilo je moje posljednje djelo u odnosu na Češku.

Rekao sam sve, Gospodaru, i ma koliko razmišljao ne nalazim ni jednu važniju činjenicu koju sam ovdje ispustio. Sad mi preostaje samo da Vam objasnim na koji sam način ostajući do tog trenutka postrani od svih njemačkih poslova i očekujući da svaki dan budem pozvan u Prag, mogao tako aktivno sudjelovati u drezdenskoj pobuni.

Drugi dan po odlasku Röckela, to jest po raspuštanju parlamenta, u Dresdenu su počeli neredi. Oni su trajali nekoliko dana, ne dobivajući odlučniji karakter, ali bili su već takve vrste da se nisu mogli završiti drukčije negoli revolucijom ili potpunom reakcijom. Nisam se plašio revolucije, ali sam se plašio reakcije koja bi se neizostavno završila hapšenjem svih političkih bjegunaca i revolucionarnih dobrovoljaca bez pasoša, među kojima ja nisam zauzimao posljednje mjesto. Dugo nisam znao što da radim, dugo se ni na šta nisam odlučivao: ostati mi se činilo opasno, a bježati sramotno, potpuno nemoguće. Bio sam glavni i jedini začetnik praške, njemačke i češke zavjere, poslao sam braću Straka u Prag i izložio ih tamo mnogobrojnim očiglednim opasnostima, zbog čega nisam imao prava da sam izbjegavam opasnosti. Ostajalo mi je još jedno sredstvo: otići u okolicu i čekati nedaleko od Dresdenu da pokret uzme odlučniji, revolucionarniji karakter. No za to je bio potreban novac, a u to vrijeme nisam imao više, čini mi se, od dva talira u džepu. Dresden je bio centar moje korespondencije, očekivao sam grofa Telekija, mogao sam svakog časa biti pozvan u Prag – zato sam riješio da ostanem i nagovorio sam na to Križanovskog i Heltmana, koji su se već bili potpuno spremili da odu. – Kad sam jednom odlučio da ostanem, ni po položaju ni po karakteru nisam mogao biti ravnodušan i neaktivan promatrač drezdenskih događaja. Međutim, uzdržavao sam se od bilo kakvog sudjelovanja u njima sve do izbora privremene vlade.

Neću ulaziti u pojedinosti drezdenske pobune. Ona Vam je, Gospodaru, poznata, i to bez sumnje poznata u cijeloj širini, bolje nego meni. Osim toga, sve okolnosti koje se tiču mene detaljno su iznijete u aktima saksonske istražne komisije. – Po mom mišljenju, pokret su u početku izazvali mirni grabarieri koji su prvo u njemu vidjeli jednu od onih *bezazlenih* i *zakonitih* paradnih demonstracija, koje su već u to vrijeme toliko ušle u njemačke običaje da više nikoga nisu plašile ni čudile. Kad su pak vidjeli da pokret postaje revolucija, povukli su se i ustupili mjesto demokratima, govoreći da kad su se zaklinjali »Mit Gut und Blut die neu errungene Freiheit zu stehen!« – oni su podrazumijevali miran, bez krvi i bezopasan protest, a ne revoluciju. – Revolucija je u početku bila ustavna, zatim je postala demokratska. U provizornu vladu izabrana su dva predstavnika monarhističko-konstitucionalne partije: Haübner i Todt (ovaj posljednji je nekoliko dana prije toga bio vladin komesar koji je u ime kralja raspustio parlament) i jedan demokrat: Tschirner. Poznao sam Todta još iz vremena mog prvog boravka u Dresdenu, zatim sam ga uzgred vidio u Frankfurtu, u proljeće 1848. godine. U Dresdenu ga nisam sreo prije njegovog izbora u privremenu vladu. Poslanika Hübnera uopće nisam znao, a kakvi su prije toga bili moji odnosi, moje poznanstvo s Tschirnerom već sam ranije rekao.

Kad je bila izabrana privremena vlada, počeo sam se nadati u uspjeh revolucije. I doista, okolnosti su tog dana bile najpovoljnije: naroda mnogo, a vojske malo. Veći dio i bez toga malobrojne saksonske vojske ratovao je tada za njemačku slobodu i jedinstvo u Schleswig-Holsteinu »Stammverwandt und Meerumschlungen«. U Dresdenu su ostala, mislim, najviše dva ili tri bataljona. Pruska vojska još nije uspjela da stigne u pomoć, i ništa nije bilo lakše nego zagospodariti cije-

lim Dresdenom. Zagospodarivši njime i oslanjajući se na Saksoniju, koja je sva ustala i to ustala prilično jednodušno, ali bez ikakvoga reda i plana, oslanjajući se također na pokrete u ostalim dijelovima Njemačke, bilo je moguće i sukobiti se s pruskom vojskom, koja isto kao i Saksonci, nije u Dresdenu pokazala veliku hrabrost. Bilo im je potrebno cijelih pet dana da urade ono što bi energičnija vojska mogla uraditi za jedan dan, a možda i brže. Jer jako je u Dresdenu bilo mnogo naoružanih demokrata, svi su bili paralizirani nerazumnim postupcima revolucionarnog rukovodstva.

Na dan izbora privremene vlade moja se djelatnost ograničila na savjete. To je bilo, čini mi se, četvrtoga svibnja po novom kalendaru. Saksonska je vojska pregovarala. Savjetovao sam Tschirnera da ne nasjeda obmani, jer je bilo jasno da vlada samo želi dobiti u vremenu, očekujući prusku pomoć. Savjetovao sam Tschirnera da prekine prazne pregovore, da ne gubi vrijeme, da iskoristi slabost vojske kako bi zagospodario cijelim Dresdenom. Predlagao sam mu također da prikupi Poljake koje sam poznao, a kojih je tada bilo puno u Dresdenu, i da s njima do arsenala povede narod koji je zahtijevao oružje. – Cijeli dan bio je izgubljen u pregovorima; sutradan se Tschirner sjetio mog savjeta i mog prijedloga, ali su okolnosti već bile promijenjene. Birgeri su se sa oružjem razišli po kućama, narod se ohladio. Pristiglih Freischarena nije još bilo mnogo, i izgleda da su se već bili pojavili prvi pruski bataljoni. Međutim, popustivši njegovoj molbi, a još više njegovim obećanjima, pronašao sam Heltmana i Križanovskog i ne bez nпора ih nagovorio da sa mnom sudjeluju u drezdenskoj revoluciji, predstavljajući im kakve povoljne posljedice mogu iz njenog uspješnog toka proisteći za revoluciju u Češkoj, koju smo iščekivali. Oni su pristali i doveli su u gradsku vijećnicu, gdje je zasjedala privremena vlada, još jednog, uostalom meni nepoznatog Poljaka – oficira. Zaključili smo tada s Tschirnerom neku vrst ugovora: izjavio nam je, prvo da će, ako revolucija uspješno krene, ne samo priznati Frankfurtski parlament i frankfurtski ustav, nego će proglasiti demokratsku republiku; drugo, obećao je da će biti naš pomoćnik i vjeran saveznik u svim našim slavenskim poduzećima. Obećao nam je novac, oružje, jednom riječju sve što je bilo potrebno za revoluciju u Češkoj. Samo nas je molio da ništa o tome ne govorimo Todtu i Haübneru, koje je nazivao izdajnicima i reakcionarima.

Na taj način smo Heltman, Križanovski i gorespomenuti poljski oficir uselili u prostorije privremene vlade, koja nam je poslužila kao paravan. Naš je položaj bio vrlo čudan: bili smo neka vrsta štaba pri privremenoj vladi, koja je bez pogovora izvršavala sve naše zahtjeve. Ali neovisno o nama i neovisno čak i o samoj provizornoj vladi djelovao je i komandirao revolucionarnim naoružanim narodom ober-lajtnant Heinse, koji je zauzeo mjesto rukovodioca nacionalne garde. On nas je promatrao s neskrivenom netrpeljivošću, gotovo s mržnjom, i ne samo da nije izvršio ni jedan od naših zahtjeva, koje je dobivao u obliku naređenja preko privremene vlade, nego je postupao suprotno njima, tako da je sav naš trud bio uzaludan. U dvadeset i četiri sata nismo zahtijevali ništa drugo nego pet stotina, ili čak tristotine ljudi koje smo sami htjeli povesti na arsenal, i nismo mogli čak prikupiti ni pedeset ljudi, ne zato što ih nije bilo, nego što Heinse nije puštao nikoga k nama, nego je ljude razbacivao po cijelom Dresdenu, čim bi došle svježije snage. Bio sam tada uvjeren a i sad sam, da je Heinse postupao kao izdajnik i ne shvaćam kako je mogao biti osuđen kao državni prijestupnik. On je daleko više omogućio pobjedu vojske, nego sama vojska, koja je, kao što sam već rekao, djelovala vrlo, vrlo kolebljivo.

Drugog su dana, čini mi se 6. svibnja, moji Poljaci a i Tschirner s njima, nestali. To se dogodilo ovako:

Haübner – ne mogu se sjetiti tog čovjeka bez izuzetne tuge! Ranije ga nisam znao, ali sam ga uspio upoznati u toku tih malobrojnih dana. U sličnim okolnostima ljudi brzo upoznaju jedni

druge. Rijetko sam znao čovjeka čistijeg, plemenitijeg, časnijeg od njega. On ni po prirodi, ni opredeljenju, ni shvaćanjima nije bio određen za revolucionarnu djelatnost. Bio je mirne, krotke naravi. Nedavno se bio oženio i bio je strasno zaljubljen u svoju ženu, tako da je osjećao u sebi daleko više sklonosti da joj piše sentimentalne stihove, nego da radi u privremenoj vladi, u koju je, kao i Todt, dospio kao kokoška u lonac. To se dogodilo krivnjom njegovih ustavnih prijatelja, koji su koristeći se njegovim samoodricanjem i želeći da paraliziraju demokratske Tschirnerove zamisli, izabrali njega kao svog predstavnika. On je u ovoj revoluciji vidio zakoniti, sveti rat za njemačko jedinstvo, čiji je bio vatreni i pomalo maštovit obožavalac. Mislio je da se nema prava odreći ovog opasnog položaja i pristao je da uđe u privremenu vladu. Kad je već jednom pristao, htio je časno i do kraja odigrati svoju ulogu i podnio je doista najveće žrtve za ono što je smatrao pravednim i istinitim. – Ni riječ neću reći o Todtu. On je od samog početka bio demoraliziran proturječnostima svog jučerašnjeg i današnjeg položaja, i nekoliko se puta spašavao bijegom. No moram reći par riječi o Tschirneru. Tschirnera su svi priznavali kao vođu demokratske partije u Saksoniji. Bio je začetnik, organizator i vođa revolucije, i pobjegao je pri prvoj prijetećoj opasnosti, uplašen, što je najgore, netočnim, praznim pričama. Jednom riječju, pokazao se pred svima, prijateljima i neprijateljima, kao kukavica i podlac. Zatim se ponovo pojavio, ali mene je čak bilo sramota da razgovaram s njim, i ja sam se od tog trenutka uglavnom obraćao Haübneru, kojega sam zavolio i počeo ga poštovati od sveg srca. Poljaci su također nestali. Oni su vjerojatno mislili da se moraju sačuvati radi svoje poljske domovine. Od tog trenutka nisam se sreo više niti s jednim Poljakom. To je bio moj posljednji oproštaj s poljskom nacionalnošću. – No prekinuo sam svoju priču. Dakle, Haübner i ja pođosmo na barikade, djelomice zato da bismo ohrabрили borce, djelomice da bismo koliko-toliko saznali o trenutnoj situaciji, o kojoj nitko u privremenoj vladi nije znao ništa. Kad smo se vratili, rekli su nam da su Tschirner i Poljaci, uplašeni lažnom uzbuđenom, smatrali potrebnim da se udalje i savjetovali su nam da učinimo to isto. Haübner je riješio da ostane, ja također. Zatim se vratio i Tschirner, a i Todt. No posljednji je samo kratko vrijeme bio s nama, poslije čega je ponovo nestao.

Ostao sam ne zato što sam se nadao u uspjeh. Gospoda Tschirner i Heinse sve su tako pokvarili, da je samo čudo moglo spasiti demokrate. Nije se moglo uspostaviti red. Sve je bilo do te mjere izmiješano da nitko nije znao ni što da radi, ni kome da se obrati. Očekivao sam poraz, i ostao sam djelomice i zato što se nisam mogao odlučiti da napustim jadnog Haübnera, koji je tu sjedio kao janje dovedeno na klanje, ali još više zato što sam kao Rus, više od svih drugih izložen podlim sumnjama i klevetama, mislio da sam obavezan, kao i Haübner, izdržati do kraja.

Ne mogu Vam, Gospodaru, položiti račun o tri ili četiri dana koje sam proveo u Dresdenu poslije bijega Poljaka. Trudio sam se mnogo, davao savjete, izdavao naređenja, gotovo sam sâm bio cijela privremena vlada, radio sam, kratko rečeno, sve što sam mogao da bih spasio upropaštenu i očigledno umiruću revoluciju. Nisam spavao, ni jeo, ni pio, čak nisam ni pušio, bio sam potpuno iscrpljen ali se ni za trenutak nisam mogao udaljiti iz prostorija privremene vlade, strahujući da će Tschirner opet pobjeći i ostaviti mojega Haübnera samog. Skupljao sam nekoliko puta zapovjednike barikada, trudio sam se da uspostavim red, da prikupim snagu za ofenzivno djelovanje, ali Heinse je uništavao sve moje mjere u začetku, tako da su svi moji napori i grozničava aktivnost bili uzaludni. Neki od komunističkih zapovjednika barikada namjeravali su zapaliti Dresden i podmetnuli su vatru u nekoliko kuća. Nikada nisam naredio da se to radi. Uostalom, pristao bih i na to, samo da sam mislio da se požarima može spasiti saksonska revolucija. Nikad nisam mogao shvatiti da bi kuće i predmete trebalo žaliti više nego ljude. – Saksonski kao i pruski vojnici izživljavali su se pucajući na žene koje su se pojavljivale na prozorima, i nitko zbog toga nije bio

zaprepašten, a kad su demokrati počeli da spaljuju kuće radi vlastite obrane, svi su počeli da viču o barbarstvu. A treba reći da su dobri, moralni, obrazovani njemački vojnici pokazali u Dresdenu neusporedivo više barbarstva nego demokrati. Osobno sam bio svjedok nezadovoljstva demokrata, običnih, jednostavnih ljudi, kad je jedan od ustanika htio da se ruga nekim ranjenim pruskim vojnicima. Ali mnoge su gore prolazili demokrati koji bi pali u ruke vojnika! Gospoda oficiri rijetko su se pojavljivali, čuvali su sebe s veličanstvenom nježnošću, a vojnicima su zapovijedali da ne smije biti zarobljenika. Tako se dogodilo da su u kućama prebili, preklali i postrijeljali mnoge ljude koji nisu ni pomišljali da se miješaju u revoluciju. Tako je bio zaklan zajedno sa svojim sobarom mladi Fürst, valjda čak i rođak nekog od manjih njemačkih velmoža, koji je došao u Dresden da bi liječio oči. Saznao sam za ove okolnosti ne od demokrata, nego iz pouzdanog izvora: točnije rečeno od podoficira koji su vrlo aktivno sudjelovali u drezdanskim događajima, a koji su kasnije postavljeni za moje čuvare. – Nalazio sam se s nekima od njih u velikom prijateljstvu i saznao sam u utvrdi Königstein mnoge stvari od njih, što nimalo ne dokazuje ni čovjekoljublje, ni hrabrost ni pamet gospode saksonske i pruske oficira. – No da se vratim na svoju priču.

Nisam naređivao paljenje kuća, ali također nisam dopuštao da se pod izgovorom gašenja požara preda grad vojsci. Kad je postalo očigledno da se Dresden više ne može držati, predložio sam privremenoj vladi da digne sebe zajedno s gradskim vijećem u zrak. Imao sam za to dovoljno baruta. Ali oni nisu htjeli. – Tschirner je opet pobjegao i od toga trenutka više ga nisam vidio. Haübner i ja smo, poslavši na sve strane naređenja za opće povlačenje, čekali još neko vrijeme da naša naređenja budu izvršena, zatim smo se s cijelom narodnom vojskom, uzevši sa sobom sav barut, svu gotovu municiju i ranjenike, počeli povlačiti. Ni danas mi nije jasno kako smo u tome uspjeli, kako su nam pustili da pobjegnemo, i to u savršenom, regularnom povlačenju, kad nas bijaše na čistini vrlo lako uništiti u prah i pepeo. Mogao bih pomisliti da je čovjekoljublje zaustavilo vojne rukovodioce, da poslije onoga što sam vidio i slušao, prije mogega zarobljavanja i poslije, mogu uopće vjerovati u njihovo čovjekoljublje. Ovaj događaj objašnjavam opet na isti način: u svijetu je sve relativno i njemačka vojska je, kao i njemačke vlade, stvorena samo za borbu s njemačkim demokratima.

Iako je naše povlačenje bilo potpuno pravilno, bili smo demoralizirani. Stigavši u Freiburg i želeći produžiti rat na češkoj granici – ja sam se još uvijek nadao u češki ustanak – trudili smo se da obodrimo ustanike, da uspostavimo red. No to je bilo nemoguće: svi su bili deprimirani, izmučeni, bez imalo vjere u uspjeh, a i mi smo se držali jedva, posljednjom snagom, posljednjim bolnim naprezanjem. – U Hemnizu smo umjesto očekivane pomoći naišli na izdajstvo. Reakcionarni su nas građani uhvatili noću i povelu u Altenburg, da bi nas predali pruskoj vojsci. Saksonska se istražna komisija kasnije čudila kako sam dopustio da me uhvate, zašto se nisam pokušao osloboditi. Doista, mogao sam umaći iz birgerskih ruku, ali sam bio klonuo, iscrpljen, ne toliko tjelesno koliko moralno, i bilo mi je potpuno svejedno što će se dogoditi. Usput sam samo uništio svoj dnevnik, nadajući se da će me kao i Roberta Bluma u Beču strijeljati poslije nekoliko sati. Plašio sam se samo jednoga: da me predaju u ruke ruske vlade. Nade se moje nisu ostvarile, sudbina mi je odredila drugi put. Na taj se način završio moj prazni, nekorisni i prijestupnički život. I ostaje mi samo da zahvalim Bogu što me je na vrijeme zaustavio na širokom putu prema svim zločinima.

Ispovijed je moja završena, Gospodaru! Ona je olakšala moju dušu. Trudio sam se da unesem u nju sve grijehove i nisam zaboravio ništa bitno. Ako i jesam, to nije namjerno. Sve što je u dostavama, tužbenim aktima suprotno od onoga što sam ovdje rekao, potpuna je laž, pogreška ili kleveta.

Sad se obraćam opet svojemu Gospodaru, i padajući pred stope Vašeg Imperatorskog Veličanstva, molim Vas:

Gospodaru! Ja sam veliki zlikovac i ne zaslužujem pomilovanje! Ja to znam, i da mi je bila dosuđena smrtna kazna, primio bih je kao kaznu dostojnu, primio bih je gotovo s radošću: ona bi me izbavila od nesnosnog i nepodnošljivog postojanja. Ali grof Orlov mi je rekao u ime Vašeg Imperatorskog Veličanstva, da smrtna kazna ne postoji u Rusiji. Molim Vas, Gospodaru, ako je po zakonima moguće i ako molba zlikovca može ganuti Vaše srce, Gospodaru, ne dopustite da vječno trunem u zatočeništvu tvrđave! Ne kažnjavajte me za njemačke grijehove njemačkom kaznom. Neka najteži prisilni rad bude moja sudbina, ja ću ga primiti sa zahvalnošću, kao milost. Što bude teži rad, lakše ću se u njemu zaboraviti! – U samoći zatočeništva čovjek se svega sjeća i sjeća, bez koristi. I misao i sjećanje postaju neizrecivo mučenje, i živjeti dugo, živjeti protiv volje i nikako ne umrijeti, znači svaki dan umirati u neradu i tuzi. – Nigdje mi nije bilo tako dobro, ni u utvrđi Königstein, ni u Austriji, kao ovdje u Petropavlovskom utvrđenju, i daj Bože svakome slobodnom čovjeku da nađe upravitelja tako dobrog i tako čovjekoljubivog, kakvog sam ja ovdje našao na svoju najveću sreću! No i pored toga, kad bih mogao birati, čini mi se da bih od vječitog zatočeništva u utvrđi radije izabrao ne samo smrt, nego čak i tjelesnu kaznu.

Druga je molba, Gospodaru! Dopustite mi da se još jedan i posljednji put vidim i oprostim s obitelji, ako ne sa svima, u krajnjem slučaju sa starim ocem, s majkom i jedinom voljenom sestrom, za koju čak ne znam ni da li je živa.

Ukažite mi ove dvije najveće milosti. Najmilostiviji Gospodaru i ja ću blagosloviti Proviđenje koje me je oslobodilo iz ruku Nijemaca da bi me predalo u očinske ruke Vašeg Imperatorskog Veličanstva.

Izgubivši pravo da nazovem sebe vjernim podanikom Vašeg Imperatorskog Veličanstva, potpisujem se iskrenim srcem

Kajući se Grešnik
Mihail Bakunjin

(Ispod je Nikolajeva zabilješka: »Slažem se da se vidi s ocem i sestrom u prisutnosti G. Nabokova«).

Vlastitom rukom njegovog veličanstva napisano je olovkom: »Drugi izlaz ne vidim za njega doli deportiranja u Sibir«.

19. veljače

Kn. Dolgorukov

Pismo Caru

Vaše Imperatorsko Veličanstvo Premilostivi Gospodare!

Mnogim milostima koje mi je ukazao nezaboravni i velikodušni Roditelj i Vaše Veličanstvo, vi ste sad dodali novu milost, koju ne zaslužujem, ali koju primam s dubokom zahvalnošću: odobrenjem da Vam pišem. Ali što može zlikovac pisati svome Gospodaru, izuzev da ga moli za milosrđe? – I tako, Gospodaru, dopušteno mi je da se obratim Vašem Milosrđu, dopušteno mi je da se nadam. Pred pravosuđem svaka moja nada bila bi bezumlje, ali pred Milosrđem Vašim, Gospodaru, da li je nada bezumlje? Izmučeno, slabo srce spremno je vjerovati da je već ova milost pola oprostaja. I moram pozvati u pomoć svu čvrstinu duha, da se ne bih zanio sablažnjivom, ali prijevremenom i može biti uzaludnom nadom.

Uostalom, ma što me očekivalo u budućnosti, sad molim za dopuštenje da izlijem pred Vašim Veličanstvom svoje srce – da bih mogao govoriti pred Vama, Gospodaru, isto tako otvoreno, kao što sam govorio pred Pokojnim Roditeljem Vašim, kad je Njegovo Veličanstvo htjelo da sasluša cijelu moju ispovijed o mom životu i mojim postupcima. Voljom Pokojnog Gospodara, koju mi je prenio grof Orlov, da se ispovijedim pred Njim, kao što se duhovni sin ispovijeda pred svojim duhovnim ocom, ja sam ispunio, ne pogriješivši dušom, i premda moja ispovijed, koliko se sjećam, napisana u dimu nedavne prošlosti, nije mogla po svome duhu steći odobrenje Gospodara, nikad, nikad nisam imao razloga da se kajem za svoju iskrenost, nego naprotiv, samo njoj, poslije velikodušnosti Gospodara, mogu pripisati milostivo olakšanje svog zatočeništva. – I sada, Gospodaru, ni na čemu drugom ne mogu i ne želim temeljiti svoju nadu u mogućnost praštanja, izuzev na potpunju, iskrenju otvorenosti s moje strane.

Doveden iz Austrije u Rusiju 1851. godine, i zaboravivši blagost zakona u domovini, ja sam očekivao smrt – shvaćajući da je potpuno zaslužujem. Iščekivanje me nije mnogo ogorčavalo. Štoviše, želio sam da se što prije rastanem sa životom koji mi u budućnosti ništa ugodno nije obećavao. Misao da ću životom platiti svoje greške mirila me s prošlošću, i očekujući smrt – gotovo sam smatrao sebe opravdanim.

Ali velikodušnosti Pokojnog Gospodara odgovaralo je da produži moj život i olakša moju sudbinu u zatočeništvu. To je bila velika milost, pa ipak se ta Carska milost pretvorila za mene u tešku kaznu. – Oprostivši se sa životom, trebalo je da se ponovo u njega vratim – da bih iskusio koliko su puta moralne patnje teže od fizičkih. Da je moje zatočeništvo otežano strogošću, praćeno velikim lišavanjem, možda bih ga lakše podnio. Ali zatočeništvo, smekšano do krajnjih mogućih granica, ostavljajući mislima punu slobodu, pretvorilo se u moje mučenje. – Obiteljske veze, koje sam smatrao zauvijek prekinute, obnovljene su milostivom dozvolom da se vidim s porodicom, obnovljena je i moja privezanost uz život: – ozlojeđeno srce postupno se smekšavalo pod toplim disanjem rodbinske ljubavi. Hladna ravnodušnost, koju sam u početku smatrao spokojstvom, polako je ustupala mjesto suosjećaju za sudbinu izgubljene iz vida obitelji, i u duši se pojavila, zajedno sa sažaljenjem za izgubljenom srećom i mirnim obiteljskim životom, duboka, neizrecivo bolna tuga zbog nepovratnog i vlastitom krivnjom bezumno uništene mogućnosti da postanem nekad, zajedno s petoricom braće, oslonac svog rodnog doma, koristan i predan sluga

svoje Zemlje. – To zavještanje umirućeg oca, kojega nisam prestao voljeti i poštovati svim svojim srcem, čak i onda kad sam postupao potpuno suprotno njegovim savjetima, njegov posljednji blagoslov, koji mi je prenijela majka, uz kajanje od sveg srca, naišlo je u meni na odavno ganuto i otvoreno srce.

Gospodaru! Usamljeno je zatočeništvo najužasnija kazna. Bez nade ono bi bilo gore od smrti: to je smrt i pored života – svjesno, lagano i svakodnevno rušenje svih tjelesnih, moralnih i umnih čovjekovih snaga. Osjećaš kako svaki dan sve više odrvenjuješ, slabiš, zaglupljuješ, i stotinu puta na dan dozivaš smrt kao izbavljenje. Ali to okrutno zatočeništvo ima u sebi bar jednu nesumnjivu i veliku korist: ono stavlja čovjeka licem u lice s istinom i samim sobom. – U buci svijeta, u dimu događaja, ali u prisilnom neradu zatočeništva, u grobnoj tišini neprekidne samoće, nemoguće je dugo obmanjivati sebe. Ako u čovjeku postoji bar iskra istine, on će neizostavno uvidjeti cijeli svoj prošli život u pravom značenju i svjetlosti. A ako je taj život bio prazan, nekoristan, štetan, kao što je bio moj prošli život, onda on sam postaje svoj krvnik. I ma koliko da je težak nepoštedni razgovor sa sobom, o samom sebi, ma koliko da su mučne misli koje se tako jave, taj razgovor jednom započet, ne može se više prekinuti. Ja to znam iz osmogodišnjeg iskustva.

Gospodaru! Kakvim imenom da nazovem svoj prošli život? Straćen u himeričnim, u besplodnim stremljenjima, on završio prijestupom. Međutim, nisam bio ni sebičan, ni zao, vatreno sam volio dobro i istinu, i za njih sam bio gotov da žrtvujem sebe. Ali lažna načela, lažan položaj i grešno samoljublje uvukli su me u zlikovačku zabludu. Stupivši jednom na lažni put, ja sam smatrao svojim dugom i svojom čašću da produžim njime do krajnjih mogućnosti. On me je doveo i bacio u provaliju iz koje me samo svemoćna i spasilačka ruka Vašeg Veličanstva može izvući.

Zaslužujem li ja takvu milost? Na to mogu reći samo jedno: tijekom osmogodišnjeg zatočeništva, a osobito u posljednje vrijeme, ja sam podnio muke za kakve ranije nisam vjerovao niti da su moguće. Nije me zabrinjavao gubitak svakodnevnih zadovoljstava, nego saznanje da sam osudio sebe na ništavilo, da ništa nisam uspio uraditi u svom životu, samo zlodjela, nisam čak ni uspio biti od koristi obitelji – ne govoreći o velikoj domovini, protiv koje sam se usudio podignuti svoju buntovnu nemoćnu ruku, tako da su se i sama Carska milost, ljubav i nježna staranja moje rodbine, ničim nezaslužena, pretvarala u novo mučenje. Zavidio sam braći koja su djelom mogli dokazati svoju ljubav prema majci, koji su mogli služiti Vama Gospodaru, i Rusiji. – Ali kada se na poziv Cara cijela Rusija podigla protiv ujedinjenih neprijatelja, kad su s drugima u vojsku poslala i moja braća, ostavivši staru majku i djecu – kad su ponijeli svoje glave za obranu domovine, tada sam prokleo svoje pogreške, zablude i prijestupe, koji su me osudili na sramnu, iako i prisilnu, neaktivnost u vrijeme kad sam mogao i morao da služim Caru i Domovini. Tada je moj položaj postao nepodnošljiv, tuga me je cijelog obuzela, i ja sam se molio samo za jedno: slobodu ili smrt.

Gospodaru! Što još da kažem? Kada bih mogao ponovo započeti život, pošao bih drugim putem, ali avaj!, prošlost se ne može preokrenuti! Kad bih mogao zagladiti svoju prošlost radom, molio bih da mi se za to pruži mogućnost: duh moj se ne bi plašio spasilačkih teškoća službe koja očišćuje čovjeka, radovalo bi me da znojem i krvlju operem svoje prijestupe. Ali moje tjelesne snage ni iz daleka ne odgovaraju snazi i svježini mojih osjećanja i želja. Bolest je učinila da nisam ni za što sposoban. – Nisam tako star, budući da imam četrdeset i četiri godine, ali su posljednje godine zatočeništva istrošile sve moje životne rezerve, uništile u meni ostatak mladosti i zdravlja: moram smatrati sebe starcem, i osjećam kako mi ne preostaje dugo da živim. Ne žalim za životom koji bi trebalo da protječe bez aktivnosti i koristi. Samo je još jedna želja živa u meni: posljednji put udahnuti na slobodi, pogledati na vedro nebo, na svježe lugove, vidjeti dom svoga

oca, pokloniti se njegovu grobu, i posvetiti ostatak dana majci koja tuguje za mnom, pripremiti se dostojno za smrt.

Pred Vama, Gospodaru nije me sramota priznati svoje slabosti. Otvoreno priznajem kako me pomisao da umrem usamljen u zatočeništvu plaši, i to plaši mnogo više negoli smrt. I ja iz dubine duše i srca molim Vaše Veličanstvo da me spasi, ako je moguće, od ove posljednje najteže kazne.

Ma kakva bila presuda koja me očekuje, ja joj se ponizno, unaprijed pokoravam, kao potpuno pravednoj, i uslužujem se nadati da će mi ovaj posljednji put biti dozvoljeno da izlijem pred Vama, Gospodaru, osjećaje duboke zahvalnosti Vašem Nezaboravnom Roditelju i Vašem Veličanstvu za sve meni ukazane milosti.

14. veljače 1857. godine.

Moleći se prijestupnik
Mihail Bakunjin

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Mihail Bakunjin
Ispovijed
1851.

Mihail Bakunjin, *Ispovijed*, Biblioteka Helios, Osijek, Glas Slavonije, 1976, str.39–118
Preveo Dragutin D. Malović

anarhisticka-biblioteka.net